

12
2013 (216)

Щомісячний науково-практичний
юридичний журнал
видається з 1 січня 1996 р.

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ГОСПОДАРСТВО і ПРАВО

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМ. АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА НАПрН УКРАЇНИ

Шеф-редактор
МАКАРОВА
Алла Іванівна

Редакційна
колегія:

ХАВРОНИК
Микола
Іванович
головний
науковий
редактор

МЕЛЬНИК
Микола
Іванович
заст. головного
наукового
редактора

БЕЛЯНЕВИЧ О.
БОБРИК В.
ГАЛЯНТИЧ М.
ДЕМЧЕНКО С.
ЗУБ І.
КРУПЧАН О.
КУБКО Е.
КУЗНЕЦОВА Н.
ЛУК'ЯНЕЦЬ Д.
ЛУЦЬ В.
МАЙДАНИК Р.
МАМУТОВ В.
НАВРОЦЬКИЙ В.
СТЕЦЕНКО С.
ТОРГАШИН О.
ШАКУН В.
ШЕВЧЕНКО Я.

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС І ПРАВО. СІМЕЙНЕ ПРАВО

Микола Ясинок

Учасники цивільного процесу як носії цивільних процесуальних обов'язків та їх цивільний процесуальний статус 3

Анастасія Завгородня

Визначення деяких процесуальних факторів, що впливають на встановлення істини у цивільному процесі 7

Олександра Кочина

Особливості відшкодування моральної шкоди юридичним особам за цивільним законодавством України 11

Олена Опанасенко

Характеристика відносин власності при оренді: сучасне законодавче регулювання 14

Анастасія Григор'єва

Співвідношення понять «цивільний шлюб», «співжиття», «громадянський шлюб», «фактичний шлюб» та «конкубіат» 19

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Володимир Макаренко

Об'єкт адміністративного правопорушення при незаконному використанні засобів індивідуалізації суб'єктів господарювання 24

Марія Сатановська

Концептуальні засади розвитку державно-приватного партнерства: сьогодення та перспективи 28

Віра Вац

Основні етапи розвитку нормативно-правової бази кадрового забезпечення органів внутрішніх справ 32

Роман Якубовський

Поняття й особливості фінансового забезпечення навчальних закладів 35

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Віталій Олюха

Аутстафінг у капітальному будівництві 39

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Максим Гребенюк, Роман Цендра

Міжнародно-правовий досвід правового регулювання обігу продовольчих талонів (карток) як один із стратегічних напрямів забезпечення продовольчої безпеки 44

Валерія Кваша

Звичай Діань і його значення для регулювання земельних відносин у сучасному Китаї 49

На першій сторінці
обкладинки –
пам'ятник
Магдебурзькому
праву в м. Києві

Аліна Пашун

Правова політика держави у сфері використання й охорони надр 52

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Дарина Кушерець

Роль держави та характеристика її функцій у сфері охорони і захисту прав власності 55

Борис Кіндюк

Правотворча діяльність органів державної влади УНР у лісовій сфері 59

КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Дмитро Бочарніков, Віталій Радзієвський

Кримінальна субкультура у контексті теорії й історії субкультур: юридичний вимір 64

Сергій Прохоренко

Необхідність дослідження кримінологічної характеристики осіб, які схильні до діянь, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин, та навчаються у вищих навчальних закладах 68

Вадим Семененко

Кримінологічна характеристика грабежу в Україні 72

Віктор Педан

Визначення шантажу й обману як злочинних способів при протидії законній господарській діяльності 77

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Олег Орловський

Правові критерії ефективності запровадження в Україні накопичувальної системи пенсійного забезпечення 80

Ганна Каптар

Страховий пенсійний ризик як підстава надання матеріального забезпечення 84

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Ірина Сопілко

Правова природа інформаційно-аналітичної діяльності 88

Дмитро Перов

Інформаційні правовідносини як вид правових та інформаційних відносин 93

Юлія Корейба

Методологія дослідження джерел інформаційного права України 97

Олександр Климентьев

Перспективи розвитку інформаційної функції держави 101

Співзасновники:

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака
Національної Академії правових наук України,
ТОВ «Гарантія»

Видавець: ТОВ «Гарантія»

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15779-4251ПР від 02.11.2009 р.

**Журнал рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва Національної Академії правових наук України
(протокол № 10 від 20.11.2013 р.)**

УДК 347.9

Микола Ясинок,*д-р юрид. наук,
професор кафедри «Правосуддя»
Сумського національного аграрного університету*

УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК НОСІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ТА ЇХ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС

У статті досліджуються особливості дії процесуальних обов'язків у цивільному судочинстві, належність різним суб'єктам, вплив на судовий процес.

Ключові слова: процесуальні обов'язки, процесуальні правовідносини, інтерес, цивільний процес, суб'єкти процесуальних правовідносин.

Учасники цивільних процесуальних правовідносин мають не лише процесуальні права, а й процесуальні обов'язки. Якщо використання процесуальних прав залежить від волі сторін, третіх осіб, їх представників, то процесуальні обов'язки вимагають цілеспрямованого волевиявлення таких осіб.

Процесуальні обов'язки в цивільному процесуальному праві займають більш значиму позицію, ніж суб'єктивні поняття «хочу» чи «не хочу», оскільки кожен учасник судового процесу незалежно від його процесуального статусу розуміє, що процесуальні обов'язки впливають не лише на проміжний процесуальний результат, а й на кінцевий результат, тобто на те благо, до якого намагаються наблизитися сторони, їх представники, а в деяких справах і треті особи або заінтересовані особи. Таким чином, формула «якщо не виконаю, то не отримаю», домкловим мечем висить над зобов'язаною особою, впливаючи на неї та коригуючи її процесуальну поведінку в бік виконання процесуального обов'язку.

Безумовно, суть і зміст процесуальних обов'язків залежить від процесуального статусу суб'єкта процесуальних правовідносин. І це дійсно так, оскільки кожен процесуальний обов'язок, незалежно від того кому він адресований, повинен відповідати суб'єктивним потребам даного суб'єкта, бо в іншому випадку особа не має свого інтересу до його виконання. Так, відповідно до ст. 60 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України сторони зобов'язані надати суду докази на підтвердження як своїх вимог (позивач), так і заперечень (відповідач). Таким чином, позивач і відповідач можуть мати спільні за формою, але різні за змістом процесуальні обов'язки. Так, відповідно до ст. 77 ЦПК України сторони зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця мешкання. Сторони зобов'язані відшкодовувати судові

витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів (ч. 1 ст. 86 ЦПК України).

Процесуальне право передбачає однотипні процесуальні обов'язки сторін. Разом із тим процесуальне законодавство передбачає і виключно індивідуальні процесуальні обов'язки. Так, відповідно до ст. 119 ЦПК України позивач зобов'язаний не лише подати позовну заяву в письмовій формі, а й обов'язково зазначити в ній відповідні реквізити, ціну позову, зміст позовних вимог, обставини тощо. Крім того, позивач зобов'язується до оплати судовим збором своєї позовної заяви (ст. 121 ЦПК України). Відповідач, направляючи до суду зустрічний позов, зобов'язаний також оплатити його судовим збором (ст. 123 ЦПК України). Не виконання процесуальних обов'язків, передбачених процесуальним законом, не дає підстав суду для відкриття провадження у справі.

Разом із тим сторони можуть створювати для себе потенційні обов'язки. Так, відповідач, маючи право на подання зустрічного позову (ст. 123 ЦПК України) чи заперечення проти позову (ст. 128 ЦПК України), вважає такі дії для себе обов'язком, а тому починає діяти в руслі вже зобов'язального процесуального права. Таким чином, використовуючи процесуальні права сторони одночасно можуть створювати для себе і процесуальні обов'язки.

Безумовно, процесуальні обов'язки сторін, третіх осіб, їх представників є найбільш широкими у порівнянні з процесуальними обов'язками свідків, оскільки останні мають обов'язок з'явитися в судові засідання для надання показів про відомі їм обставини та факти по справі сторін. Такі процесуальні обов'язки є загально-правовими, оскільки вони рівною мірою стосуються всіх учасників судового процесу: сторін, третіх осіб, їх представників, перекладачів, експертів. При цьо-

му невиконання процесуальних обов'язків загально-правової групи тягне за собою негативні наслідки для їх порушників. Так, неявка позивача в судове засідання без поважних причин щодо цього причин тягне за собою залишення його позову без розгляду (ст. 207 ЦПК України), тобто позивач втрачає право на позов. Неявка в судове засідання без поважних причин відповідача тягне за собою розгляд справи за його відсутності на основі наданих доказів позивачем (заочний розгляд справи – ст. 224 ЦПК України). Таким чином, відповідач втрачає право на безпосередній захист своїх прав чи інтересів. Неявка в судове засідання свідка тягне за собою примусовий його привід або адміністративну відповідальність у порядку ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) щодо прояву неповаги до суду. Неявка в судове засідання перекладача тягне за собою його відсторонення, а неявка експерта може потягти за собою реагування суду на його адресу окремою ухвалою.

До групи загально-правових обов'язків учасників судового процесу відносяться вимоги щодо об'єктивності процесуальних дій, показів і висновків. Так, свідки зобов'язані давати правдиві покази в судових засіданнях, оскільки неправдивість показів тягне за собою їх кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Такі вимоги пред'являються і до перекладачів та експертів, оскільки за завідомо неправильний переклад чи складення завідомо неправдивих висновків експертом останні також несуть кримінальну відповідальність на рівні із свідками. Сторони, треті особи, їх представники при їх допиті судом як свідків набувають статусу свідків, а тому за неправдиві покази також можуть нести кримінальну відповідальність в порядку статей 384 та 385 КК України. Суддя несе кримінальну відповідальність за завідомо неправосудне рішення. Отже, процесуальні обов'язки не лише сприяють оперативності розгляду справ, а й впливають на об'єктивність судового процесу.

Для цивільного процесуального права характерною є формула: процесуальні обов'язки зобов'язують. Ця формула є характерною не лише для учасників судового процесу, а й для суду.

Суд як ядро судового процесу також має низку процесуальних обов'язків. Так, при відповідності позовної заяви статті 118–120 ЦПК України суддя зобов'язаний відкрити провадження у справі, а при порушенні таких вимог – залишити позовну заяву без руху.

Суддя має здійснити всі організаційні дії, що стосуються організації судового процесу, зокрема, визначити коло осіб, які підлягають виклику в судове засідання, направити копію ухвали сторонам, а копію позовної заяви і додатків до неї – відповідачу. Призначити спра-

ву або до попереднього, або безпосереднього судового розгляду. Суддя зобов'язаний відкрити судове засідання, встановити учасників судового процесу, вислухати їх пояснення та покази, ухвалити судові рішення (статті 129, 130, 163, 176, 195 ЦПК України).

Викладене свідчить, що нарівні з процесуальними обов'язками сторін, третіх осіб, їх представників, свідків, перекладачів, експертів, які мають місце в різних стадіях судового процесу, існують і процесуальні обов'язки суду, що займають самостійне місце в цивільному судочинстві. Такі процесуальні обов'язки відіграють роль не лише рушія судового процесу, а й контролюючих функцій по відношенню до процесуальних обов'язків інших учасників судового процесу, оскільки суд зобов'язаний контролювати виконання процесуальних обов'язків усіма учасниками судового процесу на предмет точного за змістом і вчасного їх виконання. Таким чином, процесуальні обов'язки можна порівняти з процесуальними тросами, що утримують величезний процесуальний міст судового засідання від його початку до закінчення в активному стані, одночасно цементуючи судову процедуру, тримаючи всіх учасників судового процесу в руслі судової процедури, не даючи їм можливості «розхитати» судовий процес за рахунок дій, показів, які не стосуються предмета спору, спрямовуючи їх лише у визначений процесуальним законом напрям.

Безумовно, така робота суддів потребує не лише знань процесуального законодавства, а й відповідного досвіду, оскільки в порядку цивільного судочинства розглядаються цивільно-правові спори, пов'язані з цивільними, житловими, сімейними, земельними, трудовими правовідносинами, що мають свої особливості розгляду. Крім того, суди першої інстанції розглядають і публічно-правові спори, пов'язані із соціальними питаннями й органами місцевого самоврядування, які також мають свої особливості. На жаль, сучасне процесуальне законодавство (по суті скопіювавши Статут цивільного судочинства 1864 р.) дає лише одні й ті самі загальні вказівки щодо розгляду всіх судових справ за одними і тими самими процесуальними правилами, без урахування їх особливостей. Такий підхід вимагав від Верховного Суду України, зокрема його Пленуму, а за радянської пори і Пленуму Верховного Суду СРСР та Верховного Суду УРСР, постійно давати роз'яснення щодо порядку розгляду житлових, сімейних, трудових, земельних, цивільних справ. Сьогодні така практика продовжується у вигляді постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Такі роз'яснення суди сприймають як обов'язкові для судів першої та другої інстанції, вважаючи, що вищі спеціалізовані суди направляють судову практику.

Яке ж процесуальне положення займають пленуми спеціалізованих судів? Ніякого, оскільки жоден із процесуальних кодексів такого процесуального суб'єкта не передбачає. Разом із тим рішення Верховного Суду України є обов'язковими не лише для судів загальної юрисдикції (ст. 360⁷ ЦПК України), а й для всіх інших судів нашої судової системи. Такі рішення набувають статусу прецедентних, оскільки містять правові позиції, що і формують судову практику судів України. У зв'язку з викладеним нагальною є потреба в удосконаленні процесуального законодавства шляхом його уніфікації, що дало б можливість мати всім галузям матеріального права свій загальний процесуальний супровід і не створювало б нових процесуальних кодексів (наприклад, Трудового процесуального кодексу чи Сімейного процесуального кодексу про що сьогодні ведуть мову представники цих галузей права). Доцільно створити самостійні глави, якими б регулювалася процедура розгляду цивільних, земельних, житлових, сімейних, трудових справ. Такий підхід дав би для всіх учасників судового процесу чітке уявлення щодо порядку й особливостей розгляду тих чи інших справ, які б безпосередньо регулювалися процесуальним законодавством, а на учасників судового процесу покладалися б нові процесуальні обов'язки як загально-правової, так і конкретно-правової спрямованості, що не лише б сприяло розвитку інституту процесуальних обов'язків, а і конкретизувало б такі обов'язки відповідно до кожної категорії справ.

Структурно процесуальні обов'язки формуються за рахунок процесуальних строків. По суті процесуальні строки – це зовнішні елементи процесуальних обов'язків, оскільки початок виконання процесуального обов'язку пов'язується із початком витоку процесуального строку і закінчуються із спливом таких строків. У зв'язку з цим процесуальні строки відіграють роль виміру процесуального обов'язку. Таким чином, *процесуальні строки – це процесуальний простір, у межах якого здійснюються як процесуальні права, так і процесуальні обов'язки. У свою чергу, процесуальні обов'язки – це процесуальний простір, який вимірюється часом процесуальних строків.* Іншими словами, процесуальні обов'язки – це процесуальний простір, у межах якого особа силою своєї волі здійснює необхідні процесуальні дії. Початок таких дій відкриває такий процесуальний простір, а із закінченням процесуальних строків процесуальний простір закривається. При цьому законодавець закінчення процесуальних строків не пов'язує із виконанням чи не виконанням процесуальних обов'язків.

Оскільки процесуальні обов'язки виконуються різними учасниками судового процесу одночасно, то процесуальні строки створюють паралельні системи, які мають як од-

ночасні, так і різні часові параметри з одного боку, а з іншого – різний процесуальний зміст. При цьому процесуальні обов'язки сторін, третіх осіб, їх представників, свідків, експертів не перетинаються, оскільки вони діють незалежно один від одного. Разом із тим усі процесуальні обов'язки мають центробіжну спрямованість, оскільки всі вони збігаються змістовно та дієво в кінцевий пункт призначення – суд. У зв'язку з цим процесуальні обов'язки учасників судових процесів не можуть існувати та виконуватися ними просто так, без ніякої щодо цього мети; вони мають свої особливості:

- виконуються на вимогу процесуальних норм і суду, контролюються судом;
- виконання процесуальних обов'язків зумовлено певним процесуальним інтересом його виконавця;
- виконання процесуальних обов'язків має місце в межах процесуальних строків, встановлених законом або судом;
- невиконання процесуальних обов'язків учасниками судового процесу передбачає за собою правову відповідальність;
- процесуальні обов'язки не можуть перекладатися чи делегуватися іншим учасникам судового процесу;
- виконання процесуальних обов'язків носить індивідуалізований характер.

За своєю дією процесуальні обов'язки поділяються на активну та пасивну їх частину. Так від часу отримання судової повістки до часу виконання обов'язку ця частина обов'язку носить пасивний характер. Активна його частина починається із початком виконання такого обов'язку та закінчується явкою особи в суд. Неявка особи в суд і відкладення у зв'язку з цим розгляду справи призводить до переносу процесуального обов'язку на інший час, оскільки він не був виконаний. Таким чином, процесуальні обов'язки при їх невиконанні не зникають і не скасовуються; вони переносяться на інший строк (час). Що ж таке процесуальний обов'язок? *Процесуальний обов'язок – це імперативна вимога процесуального закону чи суду адресована учаснику судового процесу щодо виконання ним певних процесуальних дій зумовлених його процесуальним статусом, що поєднується із персоніфікованим процесуальним інтересом.* Структуру процесуального обов'язку можна представити у вигляді:

- психологічного сигналу – завдання, зумовленого процесуальним інтересом;
- упорядкування, цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення передбаченого законом процесуального результату;
- процесуального результату, який впливає як на проміжний, так і синтезований кінцевий об'єкт.

Якщо йдеться про паралельність процесуальних обов'язків, то всі учасники судового процесу мають спектр обов'язків, які вини-

кають або одночасно (як, наприклад, обов'язок доказування), або обособлено у різних частинах судового процесу. Разом із тим процесуальні обов'язки не перебувають у хаотичному стані. Вони за рахунок процесуальних норм розставляються в певній процесуальній послідовності, які хоч і виникають відразу, як правило, змістовно розтягнуті в часі.

Таким чином, процесуальні обов'язки це такі процесуальні категорії, які законом чи судом вкраплені в судовий процес. Саме процесуальні обов'язки рухають усю процедуру судочинства, яка має як свій початок, так і своє закінчення. Безумовно, процесуальні обов'язки можуть виконуватись або не виконуватись учасниками судового процесу. Якщо учасник судового процесу виконав процесуальний обов'язок, він отримує відповідно позитивний процесуальний результат. Якщо ж такий обов'язок не виконується, це призводить до втрати процесуального права або втрати предмета спору, або втрати процесуального об'єкта, тобто того блага, яке є суттю судового рішення і на яке спрямований інтерес сторін.

Разом із тим процесуальні обов'язки мають місце не лише при розгляді справ у суді першої інстанції, а й на рівні апеляційної та касаційної інстанції. Так, відповідно до ч. 1 ст. 294 ЦПК України апеляційна скарга на рішення суду подається протягом десяти днів із дня його проголошення. Апеляційна скарга подається у письмовій формі (ч. 1 ст. 295 ЦПК України). Апеляційна скарга подається через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судові рішення (ч. 1 ст. 206 ЦПК України). Іншими словами, процесуальне законодавство передбачає процесуальні обов'язки для апелянта, які мають ключове значення, оскільки невиконання цих процесуальних обов'язків не породжує виникнення апеляційного провадження. Отже, процесуальні обов'язки не лише відіграють роль рушіїв судової процедури, але і впливають на відкриття провадження у справі (на рівні суду як першої, так і другої інстанції). Таку групу процесуальних обов'язків можна назвати виключною, оскільки щодо цих процесуальних обов'язків законодавець не допускає ніяких пояснень чи поступок у частині перене-

сення виконання процесуальних обов'язків на інший час тощо. Такий підхід до даної групи процесуальних обов'язків має місце і в господарському й адміністративному судочинстві; з цих підстав така група процесуальних обов'язків носить міжгалузевий характер, оскільки вона по суті має уніфікаційні особливості.

На стадії апеляційного провадження на суд також покладаються процесуальні обов'язки, які в одних випадках відіграють контролюючі функції, а в інших є обов'язковими до виконання самим судом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 297 ЦПК України «до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених статтею 295 ЦПК України, а також у разі несплати суми судового збору застосовується положення статті 121 цього Кодексу». «Апеляційна скарга залишається без руху... якщо вона подана після закінчення строків, установлених ст. 294 цього Кодексу, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, видані нею у заяві, визнані неповажними» (ч. 3 ст. 297 ЦПК України). Разом із тим «протягом трьох днів після надходження справи суддя – доповідач вирішує питання про відкриття апеляційного провадження» (ч. 1 ст. 297 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 301 ЦПК України протягом десяти днів з дня отримання справи суддя – доповідач вчиняє низку процесуальних дій. Після проведення підготовчих дій суддя – доповідач доповідає про них колегії суддів (ч. 1 ст. 302 ЦПК України). Ці й інші процесуальні обов'язки, які покладає законодавець на суд, не лише відіграють роль контролюючих функцій суду, а й переплітаються із процесуальними обов'язками самого суду, створюючи таким чином процесуальний синтез обов'язків. Такий підхід до процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу має місце і в касаційному провадженні.

Викладене свідчить, що процесуальні обов'язки учасників судового процесу незалежно від стадії розгляду справи пронизують всю матерію процесуального законодавства, формуючи в такий спосіб процесуальну форму судових процесів.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2013 р.

The paper investigated features of the procedural obligations in civil proceedings of Preference for different actors of their impact on the judicial process.

В статье исследуются особенности действия процессуальных обязательств в гражданском судопроизводстве, их принадлежность разным субъектам, влияние на судебный процесс.

УДК 347.94

Анастасія Завгородня,*аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкривається зміст деяких процесуальних факторів, що впливають на встановлення істини у цивільному судочинстві та визначення яких дозволяє попереджати і виявляти порушення норм процесуального права, можливі судові помилки.

Ключові слова: правило допустимості доказів, співвідношення допустимості доказів і можливості встановлення істини по справі, співвідношення правила допустимості та принципу об'єктивної істини, строки вчинення процесуальних дій, доказові презумпції та правової фікції, судові визнання окремих фактів чи позову в цілому, активні повноваження суду та внутрішнє переконання судді.

Досягнення мети цивільного судочинства із захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб відповідно до ст. 1 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України зумовлює виконання завдань із справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ. Іншими словами, судовий захист повинен здійснюватися справедливим судом. Справедлива судова процедура вважається такою, якщо суд взяв до уваги докази, отримані законним шляхом, і за результатами розгляду цивільної справи ухвалено обґрунтоване рішення. Слід зазначити, що обґрунтованість судового рішення зумовлена встановленням судом істини як адекватного відображення об'єктивної дійсності, тотожності об'єктивної дійсності та знань про неї суду.

Метою цієї статті є визначення й узагальнення умов, які можуть вплинути на встановлення істини в цивільному судочинстві, визначення яких дозволить попереджати та виявляти порушення норм процесуального права, можливі судові помилки.

На наявність у цивільному судочинстві певних факторів, що вимагають врахування та дослідження, зверталася увага у процесуальній літературі І. Решетниковою, В. Ярковим, М. Шакар'яном, В. Сидоренком та ін.

Оскільки судові пізнання обставин справи має забезпечувати повне та правильне знання про факти, які мають значення для пра-

вильного вирішення справи, то можливість визначення результатів судового пізнання як повного встановлення обставин справи, досягнення відповідності результатів судового пізнання дійсності у процесуальній науці визнаються важливими науковими завданнями. Так, згідно із ст. 213 ЦПК України до судових рішень пред'являються вимоги законності й обґрунтованості. *Законним* є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу відповідно до закону. *Обґрунтованим* є рішення, ухвалене на основі повно та всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені у судовому засіданні. При цьому, цивільна процесуальна форма, встановлюючи порядок вирішення спорів, обумовлює також і певні складності на шляху встановлення істини. В науці цивільного процесуального права їх називають факторами, що впливають на встановлення істини. До них у теорії процесу відносять: фактори допустимості засобів доказування, належності; достатності доказів; достовірності доказів, яку суд не може перевіряти за своєю ініціативою, визнання фактів сторонами; правові фікції та презумпції, що суттєво впливають на вірогідність істини, поведінку сторін, тобто використання процесуальних засобів, які зумовлені змагальністю та диспозитивністю, перш за все необхідністю дотримання обов'язку доказування, від чого залежить кінцевий висновок по суті правового спору; безпосередність дослідження доказів, активність суду; строки розгляду та вирішення справи;

принцип гласності, державної мови судочинства, рівноправності сторін тощо [1, с. 26–32].

У цивільному процесуальному законодавстві України закріплено правило допустимості доказів, відповідно до якого обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування, тобто у випадках, визначених законодавством, забороняється для встановлення певних фактів використовувати всі засоби доказування (ст. 59 ЦПК України), що може стати перешкодою на шляху встановлення істини по справі. Це правило обмежує кількість джерел, із яких суд може отримувати фактичні дані, що підтверджують обставини, які мають значення для вирішення справи.

Співвідношення допустимості доказів і можливості встановлення істини по справі було та залишається актуальним питанням в науці цивільного процесуального права. Так, у науці цивільного процесуального права обстоювалися різні позиції щодо співвідношення правила допустимості та принципу об'єктивної істини. Одні вчені (К. Юдельсон, П. Логинов, А. Калпин, А. Прохоров) вважають, що правило допустимості доказів відповідає необхідності встановлення об'єктивної істини при розгляді й вирішенні цивільних справ. Вони не визнавали правильною позицію про наявність у цивільному процесі колізії між принципом об'єктивної істини та правилом допустимості доказів [2, с. 13]. Більше того, на думку А. Прохорова, встановлення того засобів доказування, які дозволяють використовувати при одержанні фактичних даних лише деякі з них або, навпаки, пропозиція вдаватися до допомоги суворо визначених засобів із метою підтвердження окремих обставин, прагне забезпечити одержання достовірних доказів і тим самим гарантувати встановлення істини у справах [3, с. 8].

Інші вчені (М. Гурвич, М. Треушников) зазначали, що в цілому правило допустимості навіть сприяє виявленню дійсних обставин справи. Так, правило допустимості, що встановлює заборону на показання свідків у випадку спору, пов'язаного з порушенням форми правочину, сприяє досягненню істини у цивільних справах [4, с. 157]. Але, заперечуючи проти чисто формального розуміння правила допустимості доказів, М. Гурвич висловлював точку зору, згідно з якою правовий інтерес іноді настільки важливий, що необхідність його охорони переважає над правилом допустимості, коли відмова в захисті з дотримання форми перетворюється на формалізм [5, с. 105]. Іншими словами, правила допустимості в цьому випадку фактично є санкцією для осіб, які не дотримуються передбаченої нормами цивільного законодав-

ства форми укладення правочинів, яка повинна застосовуватися в установленому законом порядку.

Серед російських учених, здається, не було розбіжностей поглядів на строки вчинення процесуальних дій, які існували у змагальному процесі та були призначені для впорядкування судочинства. Загальновизнано, що всі системи процесуального права спрямовані на здійснення правосуддя, але для досягнення цієї мети ними використовуються різні методи. Певною мірою таке розмаїття методів відображає культурні переваги. Так, судочинство відображає різні способи досягнення компромісу між трьома найважливішими факторами, що впливають на організацію процесу здійснення правосуддя судовою системою: пошук істини або правильне рішення, тривалість судового процесу, вартість процесу. Між цими трьома факторами або вимірами правосуддя теж існує протиріччя [6].

На ухвалення правильного рішення в цивільному процесі можуть впливати і доказові презумпції та правової фікції. Тривалий час презумпції та фікції розглядалися як єдине поняття в цивільному праві. Однак в середині XIX ст. учені зробили перші спроби поділу та детального аналізу цих правових категорій. У російській юридичній літературі вперше здійснив дослідження цієї проблеми Д. Мейер. У своїх роботах він вказав на необхідність окремого тлумачення презумпцій і фікцій [7, с. 40–46]. Правильність такого підходу підтверджена в подальшому як теоретичними дослідженнями, так і практикою. Вважається, що доцільно досліджувати ці явища права як частково незалежні один від одного, але як такі, що впливають на встановлення істини в цивільному судочинстві. Так, правові фікції застосовуються з міркувань користі, економії або з метою досягнення більшої формалізації нормативного матеріалу [8, с. 11]. Презумпції в судовій практиці застосовуються в усіх випадках, коли суд встановлює презюмований факт на основі не доказів, які його достовірно підтверджують, а припущення, що впливає з інших фактів. При цьому основою для констатації такого роду факту буде велика ймовірність його існування, ніж відсутності [9, с. 72].

На вірогідність фактів, що мають значення для справи, може впливати судове визнання окремих фактів чи позову в цілому. Певний вплив на встановлення об'єктивної істини по справі може здійснити інститут заочного рішення. Основна його відмінність від звичайного провадження полягає в тому, що заочне рішення ухвалюється за згодою позивача за відсутності відповідача, належним чином повідомленого про час і місце судового засідання, який не з'явився до суду з неповажних

причин (ст. 224 ЦПК). У зв'язку з цим при розгляді справи в заочному порядку суд обмежується дослідженням доказів, наданих сторонами, насамперед, позивачем.

Неодноразово в наукових дослідженнях зазначалося про вплив на встановлення істини активних повноважень суду та внутрішнього переконання судді. Так, М. Олегов вважає, що всі принципи, норми й інститути цивільного процесуального права, які забезпечують рух процесу в напрямі використання процесуальних засобів для встановлення дійсних фактичних обставин справи, можна умовно поділити на дві великі групи. До першої групи відносяться ті гарантії встановлення об'єктивної істини, які, впливаючи на порядок формування фактичного та доказового матеріалу процесу, його зміст, безпосередньо забезпечують можливість встановлення дійсних обставин справи. Такими гарантіями є: неприпустимість для сторін розпоряджатися фактичними обставинами справи; вимога обґрунтованості судового рішення, недотримання якого за законом тягне його скасування; можливість перегляду справи за нововиявленими обставинами тощо. До другої групи слід віднести ті гарантії об'єктивної істини, які, регламентуючи в цілому процес судового пізнання, забезпечують достовірність його результатів, а саме: принцип незалежності суддів; гласність, усність, безпосередність, безперервність судового розгляду тощо [10, с. 175].

Г. Осокіна вважає, що суд зобов'язаний встановлювати дійсні обставини справи, але оскільки діяльність суду із встановлення фактів, що мають значення для справи, обмежена в часі, просторі, а також спеціально встановленими в законі заборонами, можливість встановлення судом істини (отже, і сам принцип судової істини) не можна тлумачити буквально. Дослідник має на увазі існуючі в законодавстві окремі обмеження в дослідженні судом доказового матеріалу, а також такі інститути, як заочне рішення, доказові презумпції, процесуальні фікції (наслідки ухилення від явки на експертизу), преюдиції. Зазначені правила обмежують можливості суду із встановлення дійсних обставин справи [11, с. 128–130].

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що сам суд, вирішуючи справу, повинен визначити достовірність і силу кожного доказу окремо та всіх їх у сукупності. У законі закріплено правило, відповідно до якого жодний доказ не має наперед встановленої сили, а досліджується й оцінюється нарівні з усіма іншими доказами. Найважливіше правило оцінки доказів – оцінка їх у сукупності. Це дає можливість зіставити докази, перевірити один із них за допомогою іншого;

якщо виявляються розбіжності, це вимагає додаткового дослідження доказів, що сприяє більш глибокому та повному дослідженню обставин справи. Тому внутрішнє переконання суддів не є їх інтуїтивним висновком, а має бути обґрунтованим, визначатися аналізом матеріалів справи. Ця обґрунтованість отримує відповідне відображення в рішенні: у мотивувальній частині викладаються всі підстави та міркування, з яких суд із одними доказами погодився, а інші – відкинув. Таке викладення робить рішення переконливим, дозволяє судам вищих інстанцій перевірити правильність оцінки доказів [12, с. 182; 13, с. 185–187]. Зазначений порядок оцінки доказів забезпечує встановлення істини.

Заслужують на увагу висновки В. Бохана, що стосуються складових суддівського переконання. Так, він вважає, що суддівське переконання як об'єктивне явище містить в собі такі елементи: знання про досліджувану подію, ставлення судді до змісту знань, що виникає в результаті оцінки їх достовірності, належності, допустимості та значущості для справи; психічний стан, що виражається у сумнівах або впевненості; суб'єктивне (позитивне чи негативне) ставлення судді до обставин справи та явищ, що досліджуються суддею; вольовий стан судді, його об'єктивна готовність діяти відповідно знань, покладених в основу переконання [14, с. 10, 12–13].

Традиційною в науці є точка зору, відповідно до якої ймовірність ні за яких умов не повинна мати місця в правосудді. Так, В. Тараненко вважав, що орієнтування суду на можливість імовірного встановлення фактів є відступом від істини, що суперечить чинному законодавству [15, с. 53]. На думку Л. Ванеєвої, принцип об'єктивної істини в цивільному процесі не знає винятків. Вірогідність судових рішень не може виправдовуватися неможливістю або недоцільністю встановлення юридичних фактів. Передбачити випадковість у правосудді не можна інакше, як шляхом доведення ймовірного знання до достовірного [16, с. 96–97].

Слід зазначити що, перегляд рішень в апеляційному та касаційному порядку також слід віднести до процесуальних засобів, які істотно можуть гарантувати та впливати на встановлення істини в цивільному судочинстві. Підставами для скасування рішення судом апеляційної інстанції є неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими; невідповідність висновків суду обставинам справи (ч. 1 ст. 309 ЦПК України). Незважаючи на те, що суд касаційної інстанції не перевіряє докази, вимога обґрунтованості судових рішень впливає безпосередньо

з вимог статей 335, 338–341 ЦПК України. Ухвалення необґрунтованого рішення може розцінюватися як порушення норм матеріального та процесуального права, бути підставою для скасування рішення судом касаційної інстанції.

Висновки

Цивільне процесуальне законодавство має забезпечувати прийняття обґрунтованих рішень відповідно до поставлених цілей і завдань цивільного судочинства. Суд, у свою чергу, зобов'язаний всебічно, повно, об'єктивно та безпосередньо досліджувати й остаточно оцінювати докази у справі для ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Неправильне визначення обставин, які мають значення для вирішення справи, є підставою для скасування або зміни рішення суду. Врахування проаналізованих факторів, що впливають на встановлення істини, дозволяє прогнозувати характер, кількість і причини судових помилок, визначати якість проведення оцінки доказів, впливати на обґрунтованість судових рішень у цивільному судочинстві.

Список використаних джерел

1. *Бабарыкина О. В.* Факторы, влияющие на исследование и оценку доказательств в гражданском судопроизводстве. – М., 2010. – 85 с.
2. *Калтин А. Г.* Письменные доказательства в судебной практике по гражданским делам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1964.
3. *Прохоров А. Г.* Принцип допустимости средств доказывания в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1964.
4. *Треушников М. К.* Судебные доказательства. – М., 1997. – 320 с.
5. *Гурвич М. А.* Принцип объективной истины в советском гражданском процессуальном праве // Советское государство и право. – 1964. – № 9. – С. 105–110.
6. *Виноградова Е. А.* Процессуальные сроки и истина в состязательном гражданском процессе: сравнительно-правовой аспект [Электронный ресурс] // По материалам XI Congress on Procedural Law «Procedural Law on the Threshold of the Millennium». Universitaat Wien. General Reports. Topic 2. P. 41–42. – Режим доступа: www.msses.ru/education/faculties/law/materials/sroki_i_istina.doc. – Назва з екрана.
7. *Мейер Д.* О юридических вымыслах и предположениях, скрытых и притворных действиях. – Казань, 1854. – 127 с.
8. *Ульяновська О. В.* Фікції в правовій системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2009. – 19 с.
9. *Курылев С. В.* О достоверности и вероятности в правосудии // Правоведение. – 1968. – № 1. – С. 63–74.
10. *Олегов М. Д.* Истина в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – 184 с.
11. *Осокина Г. Л.* Гражданский процесс: Общая часть. – М., 2003. – 669 с.
12. *Гражданское* процессуальное право / Под ред. М. С. Шакарян. – М., 2004. – 584 с.
13. *Комментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный)* / Под ред. Г. А. Жилина. – М., 2003. – 280 с.
14. *Бохан В. Ф.* Формирование убеждения судей при рассмотрении уголовных дел в суде первой инстанции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1970. – 23 с.
15. *Тараненко В. Ф.* Основы и принцип объективной истины в арбитражном процессе // Основы гражданского судопроизводства и развитие гражданского процессуального законодательства и теории: Сб. науч. трудов ВЮЗИ. – М., 1982. – С. 53–59.
16. *Ванеева Л. А.* О вероятности в гражданском судопроизводстве // Правоведение. – 1969. – № 2. – С. 90–97.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2013 р.

The article exposes maintenance of some judicial factors which influence on establishment of truth in the civil legal proceeding, and determination of which allows to warn and find out violation of norms of judicial right and judicial errors are possible.

В статье раскрывается содержание некоторых процессуальных факторов, которые влияют на установление истины в гражданском судопроизводстве и определение которых позволяет предупреждать и обнаруживать нарушение норм процессуального права, возможные судебные ошибки.

УДК 347.513

Олександра Кочина,*здобувачка кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та процесу
Чернігівського національного технологічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті досліджуються законодавче регулювання відшкодування моральної шкоди юридичним особам та доктринальні погляди вчених з приводу можливості або неможливості застосування даного інституту до юридичних осіб, аналізується місце права на відшкодування моральної шкоди в системі захисту немайнових прав юридичних осіб.

Ключові слова: моральна шкода, юридична особа, немайнові права, відшкодування шкоди, захист ділової репутації.

Право на відшкодування моральної шкоди відоме українському законодавству більше 20 років, що порівняно з іншими цивільно-правовими інститутами є достатньо новим для вітчизняного права. Проте судова практика свідчить, що суспільство сприйняло цей інститут і активно використовує для захисту порушених прав. Однак відносно невеликий досвід України в його регулюванні породжує виникнення ряду проблем теоретичного та правозастосовного характеру. Однією з таких проблем є можливість застосування норм про відшкодування моральної шкоди для захисту прав юридичних осіб.

Аналіз наукових джерел свідчить, що комплексне дослідження моральної шкоди юридичної особи здійснене С. Шимон у 2001 р., тобто ще до набуття чинності Цивільного кодексу (далі – ЦК) України від 16.08.2003 р. № 435-IV. В основному це питання порушувалося в контексті загального дослідження інституту моральної шкоди такими науковцями, як К. Голубев, О. Міхно, С. Наріжний, В. Паліюк, А. Табунщиков, О. Ерделевський та ін.

Метою цієї статті є аналіз і дослідження особливостей відшкодування моральної шкоди юридичним особам, з'ясування місця права на відшкодування моральної шкоди серед немайнових прав юридичної особи та вироблення в результаті дослідження пропозицій щодо вдосконалення законодавства стосовно захисту немайнових прав юридичної особи.

Право юридичної особи на відшкодування моральної шкоди вперше передбачене ЦК УРСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI, до якого

Законом України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» від 06.05.1993 р. № 3188-12 були внесені зміни, відповідно до яких норми ст. 7 та ст. 440¹ встановлювали можливість компенсації моральної шкоди як для фізичних, так і для юридичних осіб.

Саме з цього часу в науковому світі активно починається обговорення питання про доцільність і можливість поширення даного інституту для захисту немайнових прав юридичних осіб. Із позиції сучасного законодавця відповідь на це питання однозначна. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода може полягати у приниженні ділової репутації юридичної особи, а ч. 1 ст. 1167 ЦК вказує на можливість її відшкодування. У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. № 4 вказується, що встановлене Конституцією та законами України право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод громадян та законних інтересів юридичних осіб. У свою чергу, більшість учених вважає, що цей вид цивільно-правової відповідальності не може бути застосований до юридичних осіб у зв'язку з їх неможливістю відчувати страждання. Так, В. Паліюк зазначає, що для юридичних осіб поняття «страждання» не припустиме, оскільки можливість заподіяння юридичній особі «фізичних» або «моральних» страждань несумісна з його правовою природою. На відміну від людини, юридична особа не володіє психікою, а тому не може відчувати емоційні реакції на протиправну поведінку інших осіб [1, с. 61].

Російські цивілісти [2–6] вважають, що юридична особа є штучно створеним суб'єктом права, нездатним відчувати емоції, тому вона не може зазнавати моральної шкоди і, відповідно, у неї не може виникнути права на її компенсацію.

Якщо людина відчуває душевний дискомфорт через побоювання за свою кар'єру, можливості втратити ділові зв'язки, тобто через імовірну втрату потенційної можливості заробити, побоювання за свій сімейний стан тощо, то юридична особа, вважає О. Міхно, не може відчувати такого дискомфорту. Можуть бути лише об'єктивні наслідки порушення ділової репутації, що позначилися на функціонуванні організації чи підприємства [2, с. 47].

Представники української цивілістичної науки здебільшого дотримуються протилежної думки. Зокрема, Н. Саніахметова вважає, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди юридичним особам має певну специфіку, яка не врахована в чинному законодавстві [7, с. 14]. Прокоментуємо її позицію словами О. Ерделевського, на думку якого припущення про те, що «моральна шкода» стосовно юридичної особи є якась інша категорія, ніж «моральна шкода» громадянина не витримує критики, оскільки в цьому випадку ми зіткнулися б з феноменом, що не визначається і не регулюється ЦК [4, с. 9].

С. Шимон вважає, що відносно юридичних осіб слід застосовувати термін «немайнова» шкода, оскільки етимологічно він, на відміну від слова «моральна», не походить від понять «духовна, психічна», що притаманне тільки людині, і не збігається з поняттям моральної шкоди фізичної особи за змістом [8, с. 38].

На нашу думку, більш виваженою є думка науковців, які моральну шкоду взагалі не співвідносять із юридичними особами. *Перше*, юридична особа не є живою, тому фізично вона не може страждати та відчувати біль. *По-друге*, виникає питання: яким чином юридична особа має використати гроші, що стягуються як компенсація за моральну шкоду? Щодо фізичної особи, то вона може їх використовувати будь-яким чином за своїм власним бажанням (покласти в банк на депозит, купити телевізор, зробити пластичну операцію, поїхати у відпустку тощо), головне, щоб у результаті ці дії могли компенсувати або ж у гіршому випадку зменшити страждання людини.

З юридичними особами складніше. Важко не погодитися з С. Шимон, яка зазначає, якщо грошова сума як компенсація за моральну шкоду буде вкладена в розвиток підприємства (або навіть у додаткову рекламу), то, як наслідок, буде одержаний додатковий прибуток, що призведе до збагачення юридичної особи, а це суперечить призначенню компенсації моральної шкоди. Якщо кошти

будуть спрямовані на соціальний розвиток, то внаслідок цього конкретне благо одержить конкретна фізична особа, незалежно від того, понесла вона моральні втрати чи ні, що також суперечить суті даного інституту. Використання зазначених коштів на погашення збитків взагалі буде відшкодуванням майнової шкоди [8, с. 38]. Таким чином, у даному контексті розмиваються межі між моральною та матеріальною шкодою. У зв'язку з цим інститут моральної шкоди не може бути застосований до юридичних осіб.

Законодавство таких країн, як Франція, Німеччина, США, взагалі не поділяє шкоду, заподіяну юридичним особам, на майнову та немайнову. В ситуаціях, які пов'язані з заподіянням шкоди діловій репутації фірми, передбачається, що в судовому порядку на особу, яка поширила відомості, що не відповідають дійсності, покладається обов'язок дати спростування в засобах масової інформації або усунути їх тим способом, яким вони були поширені. Якщо фірма заявляє про те, що в результаті цих дій їй були заподіяні збитки, то вона має довести розмір таких збитків. У випадку, коли це неможливо зробити, фірма має право вимагати компенсації таких збитків у певному розмірі, встановленому законодавством цих країн, із винної особи за порушене право на свою користь. Така компенсація є відшкодуванням шкоди немайнового характеру на користь юридичної особи [6, с. 76].

Відомо, що основним видом немайнових втрат юридичної особи є приниження її ділової репутації. З огляду на це заслуговує на увагу пропозиція О. Міхно ввести таке поняття, як «шкода діловій репутації юридичній особі», яке (як і моральна шкода) буде одним із випадків немайнової шкоди [2, с. 48]. К. Годубев і С. Наріжний пропонують доповнити інститут захисту ділової репутації юридичної особи таким положенням: організація (юридична особа), відносно якої поширені відомості, що порочать її ділову репутацію, мають право вимагати спростування таких відомостей, відшкодування збитків і грошову компенсацію нематеріальної шкоди, завданої їх розповсюдженням [3, с. 153]. Пропонуємо перенести такі пропозиції і в українське законодавство. Так, відповідно до ст. 94 ЦК України особисті немайнові права юридичної особи захищаються відповідно до глави 3 цього Кодексу. Аналогічне положення, але щодо фізичних осіб, міститься в ч. 1 ст. 275 ЦК, крім того в ч. 2 зазначеної статті передбачається, що захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, спричинених цим порушенням. І саме наступні п'ять статей присвячені спеціальним способам захисту немайнових прав фізичної особи: ст. 276 – поновлення порушеного особистого права; ст. 277 – спростування недостовірної

інформації; ст. 278 – заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права; ст. 279 – правові наслідки невиконання рішення суду про захист особистого немайнового права; ст. 280 – право фізичної особи, особисте немайнове право якої порушене, на відшкодування шкоди. Отже, логічним буде закріпити аналогічний порядок захисту і немайнових прав юридичних осіб.

Висновки

Користуючись методом системного аналізу пропонуємо внести такі зміни до ЦК України. *По-перше*, до змісту ст. 94 додати ч. 2 такого змісту: «Захист особистого немайнового права юридичної особи може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способом його порушення та наслідків, що їх спричинено». *По-друге*, вважаємо за доцільне включити до ЦК ст. 94¹ «Захист ділової репутації юридичної особи» такого змісту:

«1. Юридична особа у разі поширення відомостей, що ганьблять її ділову репутацію, має право на відповідь, на спростування такої інформації або на звернення до суду з метою захисту порушених прав.

2. На вимогу заінтересованих осіб допускається захист ділової репутації юридичної особи після її реорганізації або ліквідації.

3. Відомості, що ганьблять ділову репутацію юридичної особи, вважаються такими, якщо той, хто їх поширив, не доведе, що вони відповідають дійсності.

4. Спростування відомостей, що ганьблять ділову репутацію юридичної особи, здійснюється особою, яка поширила інформацію.

Поширювачем відомостей, які подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює.

Якщо особа, яка поширила відомості, що ганьблять ділову репутацію, невідома, юридична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності цих відомостей та їх спростування.

5. Якщо відомості, що ганьблять ділову репутацію юридичної особи, міститься у документі, який прийняла (видала) юридична особа, цей документ має бути відкликаний.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.

This article examines the legal regulation of compensation for moral damage to legal entities and doctrinal views of scientists about the possibility or contrary impossibility of the use of this institution to legal persons. The author analyzes the place of the law to compensation for moral damage in the protection system of the moral rights of legal entities.

В статье исследуются законодательное регулирование возмещения морального вреда юридическим лицам и доктринальные взгляды ученых по поводу возможности или невозможности применения данного института к юридическим лицам, анализируется место права на возмещение морального вреда в системе защиты нематериальных прав юридических лиц.

6. Юридична особа, щодо якої відомості, які ганьблять її ділову репутацію, поширено у друкованих або інших засобах масової інформації, має право на відповідь, а також на спростування відомостей у тому ж засобі масової інформації в порядку, встановленому законом.

Якщо відповідь і спростування у тому ж засобі масової інформації є неможливими у зв'язку з його припиненням, така відповідь і спростування мають бути оприлюднені в іншому засобі масової інформації за рахунок особи, яка поширила недостовірну інформацію.

Спростування відомостей, що ганьблять ділову репутацію юридичної особи, здійснюється незалежно від вини особи, яка її поширила.

7. Спростування відомостей, що ганьблять ділову репутацію юридичної особи, здійснюється у такий самий спосіб, у який вона була поширена.

8. Нарівні з правом на відповідь і правом на спростування відомостей, що ганьблять ділову репутацію, юридична особа має право вимагати відшкодування збитків у вигляді неодержаних доходів із винної особи, яка поширила ці відомості, або публікації рішення суду про визнання поширених відомостей такими, що не відповідають дійсності».

Список використаних джерел

1. Палиюк В. П. Правовое регулирование возмещения морального (неимущественного) вреда: дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1999. – 189 с.

2. Михно Е. А. Компенсация морального вреда во внедоговорных обязательствах: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1998. – 162 с.

3. Голубев К. И., Наризный С. В. Компенсация морального вреда как способ защиты нематериальных благ личности. – СПб., 2001. – 302 с.

4. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания. – М., 1998. – 188 с.

5. Табуищников А. Т. Компенсация морального вреда в гражданском законодательстве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2005. – 150 с.

6. Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда нематериальным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 162 с.

7. Харитонов Е. О., Саниахметова Н. А. Гражданское право. – К., 2002. – 832 с.

8. Шимон С. І. Немайнова (моральна) шкода юридичної особи: поняття і компенсація // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 1. – С. 34–38.

УДК 346.3

Олена Опанасенко,*аспірантка кафедри цивільного та трудового права
Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана*

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ ПРИ ОРЕНДІ: сучасне законодавче регулювання

У статті досліджується правова природа прав орендаря на майно, набуте за договором оренди, в розрізі співвідношення правової конструкції орендного договору із загальними засадами речового та зобов'язального права.

Ключові слова: договір оренди, користування, володіння, речове право, право слідування за річчю, речовий захист прав орендаря.

Поширення відносин оренди в сучасному економічному житті нашої держави зумовлює актуальність дослідження питань їх правового регулювання. Однією з важливих науково-теоретичних проблем оренди є наявність/відсутність у орендаря речового права володіння на отримане в користування майно у зобов'язальному (за своєю сутністю) правовідношенні оренди. Зазначена проблема традиційно порушується вченими при дослідженні орендних відносин. Їй приділили свою увагу М. Брагінський, В. Вітрянський, Я. Усенко, Ю. Серебрякова, О. Отрадна та інші. Але проблема правової природи прав орендаря на орендоване майно вивчається сучасними науковцями не повною мірою. Вона потребує ґрунтовного аналізу в розрізі співвідношення правової конструкції договору оренди із загальними засадами речового та зобов'язального права.

Метою цієї статті є дослідження науково-теоретичної проблеми оренди, а саме – правової природи правомочностей орендаря на майно, отримане за договором оренди.

Почати дослідження слід із загального визначення поняття речових і зобов'язальних прав. Права, які може набувати особа, поділяються на права абсолютного та відносного характеру. Абсолютні (речові) права пов'язують особу з речами матеріального світу, виявляють самостійність її волі та здатність панувати над речами [1, с. 334–335]. Абсолютне право, з одного боку, виражає такий зв'язок особи з річчю (абсолютне правовідношення), який дозволяє володіти майном і користуватися ним незалежно від волі інших осіб; з іншого – передбачає абсолютний характер захисту, тобто уповноважує його но-

сія на відсторонення від свого права всіх інших суб'єктів [2, с. 130; 3, с. 534–535]. Речові права на чуже майно додатково характеризуються слідуванням за річчю (що також є виявом абсолютного характеру захисту) та захистом, у тому числі від власника майна [2, с. 155; 3, с. 535–536, 543]. Деякі науковці ознакою речових прав на чуже майно вважають їх визначеність законом [4, с. 784] та безстроковість [5, с. 443].

Право зобов'язального (відносного) характеру виникає в особи лише по відношенню до іншої конкретно визначеної особи, яка має обов'язок щодо здійснення певної поведінки відносно управомоченого суб'єкта. Відносні права можуть виникати на підставі інтересу особи до певної речі, але в зобов'язальному правовідношенні цей інтерес реалізується суб'єктом права щодо речі не безпосередньо, а лише через певні активні дії зобов'язаної особи.

Різновидом відносного правовідношення є договірне зобов'язання, що встановлює правовий зв'язок лише між його сторонами і не повинно зачіпати прав і законних інтересів осіб, які безпосередньо не причетні до договору [6, с. 418]. Таким чином, правове відношення оренди як вид договірного зобов'язання виникає між сторонами договору (орендодавцем і орендарем) і полягає у виконанні ними по відношенню один до одного взаємних обов'язків, спрямованих на досягнення мети орендного договору – забезпечення передання орендованого майна у тимчасове користування [7, с. 168]. Разом із тим сучасні вчені звертають увагу на те, що у більшості випадків використовувати річ можна лише за умови володіння нею. Ці правомочності органічно взаємопов'язані: без фактичного володіння складно або взагалі неможливо здобувати корисні властивості речі [4, с. 785; 5, с. 381].

У класичній правовій конструкції договору оренди, сформованій у римському приватному праві, орендодавець відступав орендарю право тримання його (орендодавця) речі, з тим, щоб орендар користувався нею та вилучав певний дохід, сплачуючи при цьому орендну плату на користь орендодавця [8, с. 384–385]. «Тримання» як фактичну ситуацію належності тілесної речі індивіду, взяту незалежно від її офіційного визнання та захисту, римські юристи не визнавали володінням, якщо *намір володіти річчю опосередковується угодою з її власником*, був поставлений у залежність від іншої особи, чий зв'язок з річчю визнавався основою такої угоди [1, с. 360–367].

У сучасному українському законодавстві не міститься правової конструкції «тримання», хоча цей термін іноді вживається в юридичній науці. У Цивільному кодексі (далі – ЦК) України від 16.01.2003 р. № 435-IV поняття «тримання» поєдналися з поняттям «володіння» як речового права на чуже майно. В статті 397 ЦК України Володільцем чужого майна визнається особа, яка фактично тримає його в себе; якщо таке «тримання» засноване на законі або договорі, воно є титульним володінням, або правом володіння; в іншому випадку йдеться про безтитульне володіння або володіння як факт (ст. 397 ЦК України).

В юридичній науці *право володіння* визначається як юридично забезпечена можливість особи здійснювати фактичне (що має на увазі безпосередній фізичний вплив на річ) або господарське (що тлумачиться як тримання речі у межах свого господарського впливу) панування над річчю. Таке панування, з одного боку, передбачає безперешкодний доступ до речі, а з іншого – можливість припинення іншим особам доступу до речі [3, с. 546–547; 5, с. 380]. В. Цюра вважає, що за своєю природою титульне володіння пов'язане не стільки із самим фактичним пануванням над річчю, скільки з юридичними правомочностями щодо такої речі. На його думку, *право володіння може зберігатися за собою як власник речі, так і особи, які здійснюють користування його майном* [4, с. 787].

А. Ярема, В. Карабань, В. Кривенко та В. Ротань зазначають, що, як правило, право володіння виникає на підставі договору з власником. Такими договорами є договори найму (оренди), позички, перевезення, зберігання, охорони тощо, тобто всі договори, що передбачають передавання власником чи суб'єктом іншого речового права майна у володіння іншій особі на певний строк [9, с. 856]. Аналогічні висновки робить і В. Цюра [4, с. 787]. Але не всі вчені підтримують зазначену наукову позицію. Так, І. Спасибо-Фатєєва вважає, що володіння, яке виникає на підставі договору

(оренди, зберігання тощо), тобто, має крім речового зв'язку з річчю ще й зобов'язальний зв'язок із її власником чи іншою уповноваженою особою, не розуміється як речове право володіння, оскільки фактично воно є триманням [3, с. 547].

Г. Харченко, досліджуючи ознаки речових прав, вказує, що єдиною кваліфікаційною ознакою речового права є факт панування над об'єктом.

Саме цей критерій свідчить про природу права, а тому визначає його характер. Всі інші ознаки, у тому числі право слідування, переважність речових прав над зобов'язальними, їх абсолютний захист, є похідними, вони можуть описувати феномен речового права, але не кваліфікувати його. Науковець вважає, що в силу специфіки зобов'язального права, яке забезпечує процес переходу суб'єктів від «стану до стану», такого панування над об'єктом не відбувається. Для панування у речовому праві характерна персоніфікація об'єкта, його чітка прив'язка до носія права. У зобов'язальному праві персоніфікація об'єкта до носія права не відбувається [10, с. 138–139].

У ЦК України визначено, що за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачу майно *у користування* за плату на певний строк (ст. 759). Відповідно до ст. 283 Господарського кодексу (далі – ГК) України від 16.01.2003 р. № 436-IV за договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк *у користування* майно для здійснення господарської діяльності. Згідно із ст. 2 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-XII (далі – Закон про оренду) орендою є засноване на договорі строкове платне *користування* майном, необхідним орендареві для здійснення підприємницької й іншої діяльності. Про передачу орендарю за договором оренди правомочності володіння прямо зазначається лише у ст. 1 Закону України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. № 161-XIV; в інших законодавчих визначеннях оренди такої вказівки не міститься.

Разом із тим, у ст. 770 ЦК України закріплено збереження сили договору найму у разі зміни власника майна (якщо сторони не домовилися про інше). Ознака слідування права орендаря за найнятим майном передбачена і ст. 15 Закону про оренду, згідно із ст. 28 якого орендареві забезпечується захист його права на майно, одержане ним за договором оренди, нарівні із захистом, встановленим законодавством для права власності; а на підставі ч. 5 ст. 1 цього Закону оренда майна інших форм власності може регулюватися положеннями Закону про оренду, якщо інше

не передбачено законодавством і договором оренди.

Згідно з науковою позицією О. Підпригори, яка підтримується сучасними вченими, право користування чужим майном, яке встановлюється договором, за своєю юридичною природою є *зобов'язально-правовим відношенням* [11, с. 672]. Відповідно, наявність у правовому відношенні оренди зазначених речово-правових елементів науковці пов'язують із переходом до орендаря права володіння найнятим майном. Так, О. Отраднава зазначає: «Сучасне цивільне законодавство наділяє наймача статусом титульного володільця найнятим майном. Це проявляється насамперед у встановленні так званого права слідування, закріпленого ст. 770 ЦК України, що, правда, зазначена умова є диспозитивною» [12, с. 377]. «Наділення наймача статусом титульного володільця дозволяє йому використовувати речово-правові засоби захисту свого права від посягання третіх осіб, у тому числі вимагати повернення майна з чужого незаконного володіння, вимагати усунення перешкод, не пов'язаних із позбавленням володіння тощо. Таку можливість наймачеві як володільцю майна надано ст. 396 та главою 29 ЦК України» [13, с. 382].

Подібну точку зору висловлюють і російські вчені О. Сергєєв та Ю. Толстой, які зазначають, що право користування орендаря користується речово-правовим захистом і в цій площині прирівняно до права власності й інших речових прав, але подібний захист воно отримує лише тоді, коли орендар разом із правом користування наділений і правом володіння річчю; якщо ж ідеться про «голе» право користування (без володіння), то речово-правовим захистом воно не користується [7, с. 170]. Разом із тим О. Сергєєв та Ю. Толстой не підтримують висновок В. Цюри щодо того, що при оренді право володіння зберігають за собою як орендодавець, так і орендар; вони вважають, що право володіння не зберігається за орендодавцем і передається орендарю в тому ж обсязі, що і право користування: якщо орендар отримує виключне право користування річчю, то орендодавець втрачає також і право володіння цією річчю [7, с. 170].

Виходячи із законодавчого визначення володіння як фактичного тримання речі в себе, можна погодитися з тим, що в разі, якщо орендодавець втрачає можливість доступу до об'єкта оренди, то він втрачає і право володіння ним. Одночасне володіння обох сторін договору оренди орендованою річчю в розумінні одночасного тримання речі в себе і орендодавцем, і орендарем не може мати місця. З іншого боку, чи можливе орендне правовідношення, в якому орендодавець зберігає

за собою можливість постійного доступу та впливу на орендовану річ, тобто чи може мати місце передача за договором оренди «голого користування», здійснюючи яке, орендар не тримає річ у себе? Науковці дають позитивну відповідь на це питання. О. Отраднава вважає, що лише право користування передається орендарю при оренді потужних комп'ютерів для проведення тих чи інших обчислень або при оренді басейну для проведення тренувань чи змагань [13, с. 382]. На переконання М. Брагіньського та В. Вітряньського, при оренді окремих приміщень власник залишається володільцем будівлі, орендарям передається лише право користування орендованими приміщеннями [14, с. 439]. Але наведені приклади також не можуть вважатися однозначними, оскільки в момент користування орендарем об'єктом оренди орендодавець так само позбавлений можливості доступу та впливу на орендоване майно.

Хоча згідно із ст. 759 ЦК України договір оренди передбачає лише передачу орендарю права користування найнятим майном (про володіння орендаря не зазначається), відповідно до ч. 3 ст. 767 ЦК України «якщо орендар в момент передання речі в його володіння не переконається у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані». В Законі про оренду право володіння орендаря не згадується. Разом із тим, якщо положення ст. 770 ЦК України, яке встановлює ознаку слідування права орендаря за річчю, носить диспозитивний характер, то статті 15 і 28 Закону про оренду в імперативному порядку забезпечують орендарю збереження сили орендного договору при зміні власника та захист його права нарівні з власником майна.

Зважаючи на наявність обов'язкових речово-правових ознак у договорі оренди державного та комунального майна, можна було б зробити висновок, що право користування орендаря за такими договорами *обов'язково супроводжується переходом до останнього права володіння орендованим майном*, але в самому Законі про оренду про це не зазначається. Більше того, якщо науковці допускають можливість здійснення користування об'єктом оренди без володіння ним, то така ситуація може мати місце і при оренді державного та комунального майна. В такому випадку обґрунтованим видається твердження, що право користування, набуте орендарем державного та комунального майна, також має певні ознаки речового права на чуже майно. А якщо брати до уваги, що норми Закону про оренду можуть поширювати свою дію на договори оренди інших видів майна, то виходить, що право користування, яке набувається орендарем на підставі договору оренди як

державного та комунального, так і приватного майна, і не супроводжується переходом права володіння, також може мати речово-правові ознаки.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 4 Закону України «Про реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV як речове право на нерухоме майно, яке підлягає обов'язковій державній реєстрації, крім права володіння, окремо визначене право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами. Отже, якщо згідно з ч. 2 ст. 395 ЦК України речові права на чуже майно можуть бути встановлені лише законом, то можна вважати, що законом встановлене речове право користування орендованими будівлями та спорудами або їх частинами.

Що стосується визначення наявності або відсутності в орендаря правомочності володіння щодо орендованого майна, то, беручи до уваги законодавче визначення володіння як фактичного тримання речі в себе, заслуговує на увагу висновок Ю. Серебрякової, яка зазначає, що підтвердженням фактичного панування орендаря над об'єктом оренди є акт його приймання-передачі [15, с. 10]. Якщо виходити з цього твердження, то передавання будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) у найм, яке відповідно до ст. 795 ЦК України оформляється актом, обов'язково супроводжується переходом до наймача права володіння.

Хоча обсяг права орендаря в кожному окремому договорі оренди встановлюється довільно (що неприпустимо для речових прав, зміст яких встановлюється законом) і теоретично можливою є передача орендарю лише «голого користування» найнятим майном із запереченням у відповідному правовідношенні будь-яких речово-правових елементів, у реальному економічному обігу право орендаря на майно, в основному, має ознаки абсолютного характеру. Отже, договір оренди породжує подвійні правовідносини: *абсолютні* – між суб'єктом права оренди та третіми особами та *відносні* – між орендарем і власником орендованого майна (так само правовідносини подвійного характеру породжують і речові права на чуже майно [5, с. 444]). Як зазначають О. Сергєєв та Ю. Толстой, надання орендарям речово-правового захисту і визнання за правом орендаря ознаки слідування дає певні підстави віднести це право до речових, однак це означало би стирання меж між речовим і зобов'язальним правом і тим самим перегляд усієї системи цивільного права. Адже володільцем визнається, фактично, будь-яка сторона договору, якій передається річ. Іншими словами, речовим мало би бути ви-

знано будь-яке право, що виникає на підставі подібного договору. Це залишило би мало місця для чистих зобов'язань [7, с. 170–171]. Подібні висновки роблять і М. Брагінський та В. Вітрянський, які вважають, що обтяження нового власника орендованого майна правом орендаря та наділення останнього речово-правовим захистом є лише *результатом використання законодавцем окремих елементів речових правовідносин для регулювання договору оренди, який у цілому зберігає свою зобов'язально-правову природу* [14, с. 439–440].

Висновки

Шляхом визначення в сучасному законодавстві володіння як речового права на чуже майно, яке виражається у фактичному триманні речі в себе, було засвідчено ідентичність двох правових категорій: володіння, заснованого на зобов'язальних відносинах, і фактичного володіння, яке існує без будь-яких договірних відносин із власником майна. І хоча зазначена законодавча позиція критикується науковцями [3, с. 545–547; 4, с. 785–789], на даний час вона має пріоритет перед іншими з огляду на закріплення її у ЦК України. Оскільки право володіння в розумінні фактичного тримання речі в себе надається орендарю на підставі переважної більшості договорів оренди, правові відносини оренди можуть передбачати як лише користування, так і володіння та користування (в основному) чужим майном на тимчасовій платній основі, при тому, що обидві правові конструкції однаковим чином втілюють економічний зміст орендних відносин.

Пряме зазначення в ЦК Російської Федерації (ст. 606) про можливість отримання орендарем на підставі договору оренди як права користування, так і права володіння найнятим майном дозволяє науковцям робити висновки, що речово-правовий захист права орендаря пов'язаний саме з правомочністю володіння останнього [7, с. 170]. Аналіз норм чинного українського законодавства (в якому з метою підкреслення зобов'язально-правової природи договору оренди не визначена на законодавчому рівні можливість переходу до орендаря права володіння найнятим майном) дає підстави для висновків про надання абсолютного захисту праву користування орендаря, що суперечить зобов'язально-правовій природі цього права.

Список використаних джерел

1. Дождев Д. В. Римское частное право / Под ред. В. С. Нерсисянца. – М., 2000. – 784 с.
2. Шимон С. І. Цивільне право України: У 2 ч. – К., 2006. – Ч. 1. – 304 с.

3. *Цивільний кодекс України*: Наук.-практ. коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 5: Право власності та інші речові права / За ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х., 2001. – 624 с.

4. *Цивільне право України*: Загальна частина / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданника. – К., 2010. – 976 с.

5. *Цивільне право України*: У 2 ч. / За ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Х., 2008. – Ч. 1. – 516 с.

6. Сибільов М. Договірне зобов'язання та його виконання // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 414–424.

7. *Гражданское право*: Т. 2 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М., 2003. – 848 с.

8. *Франчози Дж.* Институционный курс римского права / Пер. с итал. – М., 2004. – 428 с.

9. Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до ци-

вільного законодавства України: В 4 т. – К.; Севастополь, 2004. – Т. 1. – 928 с.

10. Харченко Г. Г. Ознаки речового права // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 137–141.

11. *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України*: У 2 т. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К., 2013. – Т. 1. – 832 с.

12. *Цивільне право України*: Особлива частина / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданника. – К., 2010. – 1176 с.

13. *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України*: У 2 т. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К., 2013. – Т. 2. – 1120 с.

14. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Кн. 2: Договоры о передаче имущества. – М., 2000. – 800 с.

15. Серебрякова Ю. О., Шелухін М. Л. Договір оренди державного та комунального нерухомого майна. – Д., 2010. – 183 с.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2013 р.

The article provides a reseach of legal nature of the lessee's rights to the property acquired under a lease agreement in the context of ratios a lease agreement's legal construction to the general provisions of in rem and obligatory law.

В статтє исследується правовая природа прав арендатора на имущество, приобретенное по договору аренды, в разрезе соотношения правовой конструкции арендного договора с общими положениями вещного и обязательственного права.

УДК 347.628.42

Анастасія Григор'єва,*здобувачка відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЦИВІЛЬНИЙ ШЛЮБ», «СПІВЖИТТЯ», «ГРОМАДЯНСЬКИЙ ШЛЮБ», «ФАКТИЧНИЙ ШЛЮБ» ТА «КОНКУБІНАТ»

У статті проведено аналіз вітчизняних нормативно-правових актів, наукових доробок у галузі сімейного права з метою визначення єдиної дефініції для позначення відносин чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, шлюб, сім'я, фактичний шлюб, цивільний шлюб, громадянський шлюб, конкубінат, проживання однією сім'єю, сімейний союз жінки та чоловіка.

Слідуючи світовим тенденціям і процесам останніми роками в Україні спостерігається трансформація й адаптація правових інститутів до нових умов життя. Йдеться не лише про економічні чи політичні події, а й про сімейне життя членів суспільства, яке теж перебуває під впливом процесу глобалізації. Суспільні відносини постійно розвиваються.

Спільне проживання чоловіка та жінки без шлюбу на сьогодні є панівною тенденцією формування моделі сім'ї. Оскільки формування сімейного союзу громадяни можуть обирати самостійно, значна частина молоді перестала розглядати шлюб як єдину, чи принаймні, головну підставу створення сім'ї, внаслідок чого поширення набуває така спрощена форма співжиття чоловіка та жінки, як фактичний шлюб. Це питання є актуальним, оскільки спільне проживання поступово втрачає характер «пробного» союзу чоловіка та жінки, який може вважатися передумовою до зареєстрованого шлюбу, а існує як цілком самостійна форма організації сімейних відносин.

Сімейний кодекс (далі – СК) України від 10.01.2002 р. надає факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу юридично вагомим наслідків, а саме – набуття майна у спільну сумісну власність (ст. 74). Проте, незважаючи на визнання цього суспільного явища, законодавець не запроваджує спеціального терміна для його позначення. Саме тому недосконалість окремих

правових норм стосовно відсутності єдиної термінології, невизначеності у правах таких осіб щодо спадкування, обов'язків один щодо одного дає підстави для дослідження та пошуку наукового розв'язання цієї проблеми.

Метою цієї статті є спроба підібрати єдину дефініцію для визначення форми співжиття чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу.

Сьогодні в юридичному науковому та практичному лексиконі вживаються різні терміни, що характеризують правовідносини чоловіка і жінки, які не перебувають між собою у зареєстрованому шлюбі або у будь-якому іншому шлюбі, проте проживають однією сім'єю, а саме – цивільний шлюб, громадянський шлюб, фактичні чоловік та дружина, фактичний шлюб, громадянські чоловік та дружина, співжиття, конкубінат. На науковому рівні дослідженню питань фактичних шлюбних відносин присвячені роботи таких учених, як І. Жилінкова, З. Ромовська, Ю. Червоний, С. Фурса, М. Антокольська, С. Реутов та ін.

У судовій практиці, як правило, використовується термін «фактичні шлюбні відносини». *Фактичні шлюбні відносини* – це шлюбні за своєю суттю відносини, які не мають лише необхідної формалізації (державної реєстрації). Ці відносини відзначаються серйозністю намірів сторін і спрямовані на тривале співжиття жінки та чоловіка. Загальними ознаками фактичних шлюбних відносин вважаються: співжиття жінки та чоловіка; взаєм-

ну матеріальну допомогу та підтримку (ведення спільного господарства); взаємне визнання та виявлення подружніх відносин перед третіми особами; можливо, спільне виховання дітей; інші обставини, що свідчать про проживання жінки та чоловіка однією сім'єю.

Багато юристів використовують термін «фактичні шлюбні відносини» для того, щоб виокремити незареєстровані державою відносини між чоловіком і жінкою. Термін «громадянський (цивільний) шлюб» означає шлюб, оформлений в органах державної влади, проте без участі церкви.

Певна плутанина в термінології виникла історично. Відомо, що із прийняттям Київською Руссю християнства, що замінило язичество, були введені візантійські норми шлюбно-сімейного права з одночасним віднесенням сімейно-шлюбних справ до компетенції православної церкви. Так, у XVII ст. у церквах введені метричні книги, куди записувалися імена повінчаних, хрещених і померлих прихожан; у XVIII ст. зроблені кроки до вирішення правового статусу подружжя; а три значущих принципи шлюбу – єдине прізвище, спільне місце проживання, соціальний статус – діяли вже декілька віків тому.

До 1917 р. обов'язковою умовою законності шлюбу в Російській імперії вважалося церковне вінчання. З перших днів Жовтневої революції старе, царське шлюбно-сімейне законодавство було скасоване, а ідеали нової сім'ї декларувалися декретами про шлюб і сім'ю. В основу соціалістичного сімейного права були покладені теорії про «свободу любові», що заперечували значення сім'ї. На відміну від церковного шлюбу визнавався лише цивільний світський шлюб, оформлений у державних органах [1, с. 47].

На підставі виданого 20.02.1919 р. декрету Раднаркому УСРР «Про громадянський шлюб і про ведення книг запису актів громадянського стану» законним став визнаватися шлюб, зареєстрований в органах державної влади, а шлюб, що укладався за релігійним обрядом, більше не створював правових наслідків. За змістом цього декрету зареєстрований шлюб називався громадянським. На нашу думку, правильним перекладом цього терміна є «цивільний шлюб», а не «громадянський» [2, с. 83]. Оскільки до 1917 р. визнавалися лише церковні шлюби, а громадянські (цивільні) не допускалися, то й після 1917 р. люди за звичкою вживали термін «громадянський шлюб», маючи на увазі фактичні шлюбні відносини.

У 1926–1944 рр. до зареєстрованого шлюбу вже офіційно прирівнювався незареєст-

рований, тобто фактичні шлюбні відносини, які також називали співжиттям. У життя беззастережно запроваджувався задум із створення радянської сім'ї на принципах комуністичної моралі. Заохочуване державою співжиття визнавалося сім'єю і відповідно до діючого тоді законодавства враховувалося як сім'я.

Із моменту прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» та медалі «Медаль материнства» від 08.07.1944 р.) до прийняття чинного Сімейного кодексу України у 2002 р. закон охороняв і визнавав лише зареєстрований шлюб, яким закріплювався правовий статус сім'ї. Лише у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 07.05.1954 р., якою дещо розширено тлумачення Указу від 08.07.1944 р., передбачалося, що у випадках, коли фактичні шлюбні відносини, які виникли до Указу, тривали до моменту смерті одного з подружжя й об'єктивні обставини (тривала хвороба тощо), що перешкоджали реєстрації шлюбу, не давали можливості подружжю зареєструвати шлюб в органах ЗАГСу після 08.07.1944 р., суд зобов'язаний був прийняти заяву того з подружжя, яке пережило іншого та встановити факт наявності шлюбу.

Однак поняття «громадянський (цивільний) шлюб» та «фактичні шлюбні відносини», що сформувалися за радянських часів не слід ототожнювати. Так, ознаками шлюбу за законодавством України є: створення сім'ї, добровільність вступу у шлюб, наявність гетеросексуальної пари, реєстрація органом державної реєстрації актів цивільного стану, без якої шлюб як правової категорії немає. Що стосується фактичних шлюбних відносин, то аналіз законодавства, у тому числі судової практики, надає цим відносинам юридичного факту, який би був підставою для поширення на фактичні шлюбні відносини сімейно-правового регулювання.

У науковій літературі вживається термін «конкубінат», що є не короткочасним, а тривалим (стійким), відкритим союзом чоловіка та жінки з наміром встановити шлюбні відносини [3, с. 296]. Конкубінат характеризується відсутністю формальних перешкод до шлюбу. Термін «конкубінат» з'явився наприкінці посткласичного періоду розвитку римського права (IV–VI ст.), коли набуло поширення позашлюбне тривале співжиття (один

із різновидів римського шлюбу, але вже незаконного). Під цим розумілися фактичні шлюбні відносини людей, які не могли вступити в законний римський шлюб (різне громадянство чи стан). Конкубінат практично не мав жодних правових наслідків і діти, народжені від конкубіату, мали обмежені права спадкування. У середні віки конкубінат і церковний шлюб існували як рівнозначно поширені союзи. У новітній історії конкубінат по суті – це спільність чоловіка та жінки, які можуть бути обвінчані, за відсутності державної реєстрації шлюбу [4, с. 53].

Руське звичаєве право допускало конкубінат і просто нешлюбні відносини і, незважаючи на боротьбу церкви із цим, такі явища були поширені в XI–XIII ст. Досить поширеним за часів Київської Русі був конкубінат господарів із своїми підданими чи наложницями (рабами). Руське звичаєве право надавало також більшу свободу у розлученні й укладенні повторного шлюбу.

Із набранням чинності СК України у 2004 р. фактичні шлюбні відносини, які і так були досить поширені, отримали законодавчу підтримку в ракурсі того, що відповідно до ст. 74 цього Кодексу відносини щодо спільно нажитого майна у фактичному шлюбі отримали однакове правове регулювання як між особами, які перебувають у шлюбі, так і між чоловіком та жінкою, які спільно проживають без реєстрації шлюбу. Із введенням у законодавство цієї норми, почалися тривалі дискусії серед науковців і практиків щодо регулювання фактичних шлюбних відносин. Так, М. Антокольська визнає, що фактичні шлюбні відносини набувають дедалі більшого поширення. Тому обмежитися просто констатацією факту, що вони не породжують правових наслідків, на її думку, неправильно. Фактичний шлюб не слід прирівнювати до зареєстрованого повністю, але за ним доцільно було б визнати деякі правові наслідки у сфері майнових відносин [5, с. 75].

В юридичній літературі фактичні шлюбні відносини часто визначають як співжиття чоловіка та жінки – легковажний зв'язок, що, на думку В. Даниліна та С. Реутова, є неправильним. Фактичні шлюбні відносини – це більш-менш тривалі та стійкі стосунки чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне загальне господарство. Термін «співжиття», що означає і спільне життя когось-небудь, і любовний зв'язок, на думку вчених, є неправильним. Ще на початку 70-х років минулого століття С. Реутов припускав думку про допустимість повернення правового захисту «фактичного шлюбу» [6,

с. 54], який є особливим різновидом поза-шлюбного союзу як стійкий зв'язок чоловіка та жінки, що визнається суспільством із елементами спільного мешкання і ведення спільного господарства; за своєю метою та соціальним змістом фактичний шлюб і шлюб зареєстрований тотожні.

Іншого бачення дотримується З. Ромовська. Вона вважає, що зареєстрований шлюб і відносини чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, – це дві форми організації сімейного життя. Особи, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, набувають права не як подружжя, а як члени сім'ї. Подальший розвиток законодавства України має йти не шляхом надання жінці та чоловікові, які спільно проживають без шлюбу, прав та обов'язків подружжя, а шляхом надання їм прав та обов'язків як особам, які проживають однією сім'єю. Ці права можуть бути тотожними за змістом (право на аліменти, право на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника і навіть право на спадкування), але підстави їх виникнення є різними [7, с. 123]. Саме тому, можливо, щоб навіть термінологічно розмежувати два види відносин, у СК України і не було закладено поняття «фактичний шлюб».

М. Яцков цитує Я. Шевченко, яка вважає, що конкубінат стосується тільки особистого життя людини; він залежить від волі людини, від того як вона буде ці відносини, тому втручання держави із встановленням нею правового регулювання таких відносин за типом сім'ї недоречні та необґрунтовані. У регулюванні фактичних правовідносин виняток із цього правила мають становити лише відносини, що виникають у зв'язку з народженням дітей, а тому лише ці правовідносини мають отримувати правове регулювання сімейним законодавством, яке спрямоване на захист інтересів дитини як члена сім'ї [8].

Схожої думки дотримуються Л. Короткова та А. Віхров, які стверджують, що сім'я утворюється та перебуває лише в рамках закону. Співжиття без реєстрації не породжує родинно-правових наслідків і свідчить про легковажність у шлюбних стосунках, про їх аморфність і ненадійність, про безвідповідальність перед сім'єю та суспільством, врешті-решт про неприйняття сім'ї, що визнається законом і державою [9, с. 142].

І. Жилінкова зазначає, що сьогодні в науці та практиці застосовується поняття «фактичний шлюб» і підтримується думка про необхідність введення його до законодавства. Це дало б змогу, на її думку, уникнути використання хибного терміна «цивільний шлюб».

І. Жилінкова також вважає, що фактичні шлюбні відносини за своєю суттю – це шлюбні відносини, які не мають державного визнання та реєстрації. Оскільки юридичні терміни мають бути чіткими, стислими та змістовними, можна припустити, що термін «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі» не приживеться на вітчизняних теренах [10, с. 251]. Таку позицію підтримує Г. Миронова. На її думку, узаконивши фактичний шлюб, Україна стала на дуже небезпечний шлях, який вже пройшли деякі європейські країни (наприклад, Голландія). З часом поступово постануть питання законодавчого врегулювання й узаконення одностатевих шлюбів, що, у свою чергу, потягне питання всиновлення такими «сім'ями» дітей тощо. Крім того, якщо фактичний шлюб стане законним, він поступово набуде морального статусу у громадській та індивідуальній свідомості [11, с. 101].

Проведений аналіз свідчить про різне ставлення вітчизняних науковців до фактичних шлюбних відносин і необхідності легітимного їх закріплення та визначення. На нашу думку, фактичні шлюбні відносини є беззаперечним фактом у житті суспільства, а тому природно, що закон відображає реальний стан речей і проблеми, які є поширеними та потребують подальшого регулювання, хоча на сьогодні таке правове регулювання і не можна вважати досконалим.

Ставлення до фактичного подружжя в різних правових системах не є однаковим. Заслуговує на увагу регулювання фактичного шлюбу на теренах Сполучених штатів Америки. Так, найбільш підходяще слово у перекладі з англійської «nonmarital cohabitation» для позначення відносин чоловіка та жінки, які спільно проживають і не перебувають у шлюбі між собою є «позашлюбне співмешкання» [12, с. 828]. До кінця 60-х років ХХ ст. позашлюбне співмешкання не мало поширення, тому і правового регулювання не потребувало. За часів технологічного прогресу та змін у соціальній сфері у США ровинулось більш ліберальне та терпиме суспільство, яке допускало дошлюбне співмешкання. Незважаючи на те, що у деяких правових режимах визнавався звичаєвий або «цивільний» шлюб, права й обов'язки такого цивільного шлюбу не вважались ідентичними до прав та обов'язків офіційного обрядового шлюбу. Від співмешканця, який мав намір заявити про сімейний стан як «цивільний шлюб» (фактичний шлюб), вимагалось до-

вести не лише факт співмешкання, а також вступити в шлюб і мати репутацію (або «поведінку») подружньої пари. Сторони фактичного шлюбу розглядались як подружня пара, а не як позашлюбні співмешканці [13, с. 105].

Слід зазначити, що не всі штати США визнають фактичний шлюб на законодавчому рівні. Так, спочатку у 37 штатах були прийняті закони або прецедентне право, що скасовують інститут цивільного (фактичного) шлюбу [14, с. 14]. До 2007 р. визнали фактичний шлюб лише десять штатів, а ще два ввели жорсткі обмеження щодо укладення фактичного шлюбу [15, с. 129]. Фактичний шлюб заснований на публічній поведінці подружньої пари та на приватній угоді одружитися, тобто особи вступають у такий неофіційний шлюб за взаємною згодою, але дозволу на вступ не отримують і шлюб не оформляють. Проте існують випадки, коли фактичний шлюб визнається всіма штатами: якщо шлюб є чи був дійсним там, де його укладено. Більшість судів, які розглядають такі питання, у випадку конфлікту правових норм покладаються на право, що визначене законом за місцем одруження. Отже, фактичний шлюб, укладений у законному порядку в одному штаті, буде визнаний дійсним навіть у штатах, в яких фактичні шлюби не дозволені [16].

Результати аналізу юридичної літератури з сімейного права дозволяють зробити **висновок**, що жодний правовий режим не прирівнює співмешкання до шлюбу. Всі подібні існуючі режими вимагають більш вагомих підстав, аніж спільне проживання, щоб претендувати на подружні права. Деякі з них спираються на детальне дослідження стосунків пари, глибоко занурюючись у велику кількість фактів; інші покладаються на більш такі обмежені критерії, як спільне проживання та спільні діти або спільне проживання протягом зазначеного періоду.

У будь-якому випадку, зарубіжний досвід у правовому регулюванні фактичних шлюбних відносин є корисним для побудови нашого законодавства, але з урахуванням українських звичаїв і традицій. Наразі наше законодавство з цього питання не є досконалим, але умови сьогодення вимагають запровадження єдиного підходу до формулювання не лише єдиної дефініції, що визначатиме сутність і характерні ознаки союзу осіб, які проживають однією сім'єю без шлюбу, а й окремих норм, що визначають майнові права й обов'язки цієї категорії осіб. Чітке визначення термінології, яка визначатиме вказані правовідносини дозволить уникнути бага-

тих проблем у правозастосуванні, полегшить сприйняття їх пересічними громадянами.

Ми вважаємо, що більш виправданим є використання терміна «фактичний шлюб», котрий є достатньо стислим і разом із тим достатньо точно відображає сутність «фактичних шлюбних відносин». Крім того, вираз «фактичний шлюб» є прийнятним і для юридичного побуту, оскільки вживається не тільки правознавцями, а й пересічними громадянами. На користь його вживання можна навести і ті міркування, що вираз «фактичний шлюб» логічно пов'язаний (або може бути пов'язаний) з іншими виразами, які у деяких випадках можуть вживатися для характеристики відповідних відносин – «фактичне подружжя» [10, с. 252–255], «фактична сім'я» тощо.

Список використаних джерел

1. *Право України*. – 1994. – № 11–12.
2. *Новий російсько-український словник-довідник* / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 1996. – 797 с.
3. *Большой юридический словарь* / Под ред. А. Я. Суханова, В. Д. Зорькина, В. Е. Круглих. – М., 1999. – 790 с.
4. *Дякович М. М.* Сімейне право України. – К., 2009. – 790 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.

The article presents the analysis of domestic legal acts, scientific works in the field of family law in order to determine a common definition to refer to the relationship of man and woman who live together and do not come to marriage.

В статті здійснено аналіз отечественных нормативно-правовых актов, научных трудов в сфере семейного права с целью определения единой дефиниции для обозначения отношений мужчины и женщины, которые проживают одной семьей и не прибывают в браке.

5. *Антокольская М. В.* Лекции по семейному праву. – М., 1995. – 120 с.

6. *Данилин В. И., Реутов С. И.* Юридические факты в советском семейном праве. – Свердловск, 1989. – 156 с.

7. *Ромовська З. В.* Сімейний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – К., 2009. – 432 с.

8. *Яцков М.* Позашлюбним відносинам бути? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mukachevo.net/ru/Blogs/view_post/98-Позашлюбним-відносинам-бути.

9. *Короткова Л. П., Вихров А. П.* Семья – только в рамках закона // Правоведение. – 1994. – № 5–6. – 160 с.

10. *Сімейний кодекс України*: Наук.-практ. коментар / За ред. І. В. Жилінкової. – Х., 2008. – 855 с.

11. *Миронова Г.* Моральні засади Сімейного кодексу України // Право України. – 2004. – № 4.

12. *Українсько-англійський юридичний словник* / За ред. В. І. Карабана. – Вінниця, 2003. – 976 с.

13. *Garrison M.* Регулювання спільного проживання // Право США. – 2012. – № 1–2.

14. *Берихем В.* Правова система США: питання сімейного права // Право США. – 2012. – № 1–2.

15. *Krause H. L., Oldham J. T., Elrod L. D. et al.* Family Law: Cases, Comments, and Questions. – St. Paul, MN: Thomson-West, 2007. – P. 129–130.

16. *Linda Silberman.* Same-sex marriage: refining the conflict of laws analysis. University of Pennsylvania law review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.law.upenn.edu/journals/lawreview/articles/volume153/issue6/Silberman153U.Pa.L.Rev.2195\(2005\).pdf](https://www.law.upenn.edu/journals/lawreview/articles/volume153/issue6/Silberman153U.Pa.L.Rev.2195(2005).pdf).

УДК 342.9

Володимир Макаренко,*здобувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ*

ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРИ НЕЗАКОННОМУ ВИКОРИСТАННІ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті аналізуються проблемні питання правової регламентації об'єктів права інтелектуальної власності, знака для товарів і послуг, комерційного найменування та кваліфікованого зазначення походження товару нормами адміністративного законодавства.

Ключові слова: об'єкти права інтелектуальної власності, об'єкти адміністративних правопорушень, засоби індивідуалізації, суб'єкти господарювання, знак для товарів і послуг, комерційні найменування, кваліфіковані зазначення походження товару.

Правова охорона результатів інтелектуальної власності в сучасних умовах ринкової економіки України відіграє важливу роль у господарській діяльності суб'єктів, що виробляють одну й ту саму продукцію чи надають послуги одного виду, які споживач може відрізнити не тільки за рівнем якості, а й за допомогою засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг. Такими засобами індивідуалізації є: знаки для товарів і послуг (торговельні марки), комерційні (фірмові) найменування, кваліфіковані зазначення походження товару (географічні зазначення). Слід зазначити, що кожен об'єкт права інтелектуальної власності має свою специфіку, пов'язану з її охороною, а також дій, які визнаються порушенням майнових і немайнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності на належні їм об'єкти такого права, оскільки діяльність окремих суб'єктів господарської діяльності спрямовується на задоволення власних інтересів шляхом порушення прав суб'єктів господарювання та споживачів.

Адміністративна відповідальність за порушення прав, а також незаконне використання цих об'єктів передбачене ст. 51² Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Проте слід зазначити, що у ст. 229 Кримінального кодексу (далі – КК) України законодавець включив всі зазначені нами об'єкти права інтелектуальної власності, на відміну від ст. 51² КУпАП, до норм якої законодавець не включив такі об'єкти, як комерційні найменування та кваліфіковані зазначення походження товару, здійснивши в нормі статті припис «тощо». Факт не включення цих об'єктів до норм ст. 51² КУпАП, а також проблемні питання, пов'язані із незаконним використанням зазначених засобів індивідуалізації суб'єктами

господарювання, не можуть бути підставою для ігнорування проблем адміністративної відповідальності у цій сфері суспільних відносин.

Метою цієї статті є дослідження проблем незаконного використання засобів індивідуалізації суб'єктами господарювання, що вимагає вдосконалення правової регламентації охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності нормами адміністративного законодавства.

Питання, пов'язані з незаконним використанням об'єктів права інтелектуальної власності, були предметом наукового аналізу в дослідженнях учених-адміністративістів Ф. Кіріленка, Г. Корчєвнєго, О. Орлюк, М. Пушкар, О. Світличного, О. Чомахашвілі та інших. Разом із тим, звертаючись до окремих питань охорони об'єктів права інтелектуальної власності нормами адміністративного законодавства, вони не повною мірою розглядали проблемні питання, пов'язані з незаконним використанням засобів індивідуалізації суб'єктами господарювання, що й зумовлює актуальність статті.

Незважаючи на останню редакцію статті 51² КУпАП, до якої Законом України від 05.04.2001 р. внесені зміни щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності, в теорії адміністративного права сутність правопорушень, передбачених цією статтею Кодексу, всебічно не досліджена, залишається багато дискусійних питань, відсутні єдині підходи до об'єкта адміністративних правопорушень, передбачених нормами цієї статті.

Підставою адміністративної відповідальності є вчинення особою діяння, яке містить склад адміністративного правопорушення –

передбачену нормами права сукупність ознак (елементів), за наявності яких те чи інше протиправне діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення [1, с. 36].

Адміністративне правопорушення (проступок) характеризується низкою ознак: діяння, поведінка, вчинення певних дій, дія чи бездіяльність, а також акт зовнішнього вияву ставлення особи до реальної діяльності інших осіб, суспільства, держави. Діяння визнають адміністративним проступком за наявності суспільної шкідливості, протиправності, вини й адміністративної карності. З огляду на це правильне встановлення об'єкта адміністративного проступку при незаконному використанні засобів індивідуалізації суб'єктами господарювання має не лише теоретичне, а й практичне значення у правозастосовній діяльності. Об'єкт дозволяє визначити суспільно шкідливі наслідки правопорушення, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних посягань на об'єкти права інтелектуальної власності, у тому числі тих, відповідальність за які передбачена кримінальним законодавством.

У теорії адміністративного права поширеною є класифікація об'єктів правопорушень на загальний, родовий і безпосередній [2, с. 108]. В. Зуй виділяє ще й видовий об'єкт [3, с. 176], який є додатковим елементом класифікації адміністративних правопорушень.

Наведена класифікація дозволяє визначити об'єкти адміністративно-правової охорони на різних рівнях їх узагальнення, що має важливе значення для комплексності наукового дослідження.

Загальний об'єкт адміністративного правопорушення розуміють як сукупність суспільних відносин, що охороняються законодавством про адміністративні правопорушення [3, с. 176].

Як зазначає В. Колпаков, суспільна шкідливість адміністративного проступку, передбачена статтями 10, 11 і 269 КУпАП, є його апостеріорною ознакою. Її наявність, разом з іншими апостеріорними ознаками, створює підстави для проведення адміністративного розслідування. Суспільна небезпека є апріорною ознакою адміністративного правопорушення. Вона характеризує основний компонент об'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення (ст. 247 КУпАП) – діяння. На відміну від шкоди (шкідливості проступку), яка встановлюється за об'єктивними ознаками, висновки про суспільну небезпечність діяння ґрунтуються на всіх суб'єктивних і об'єктивних чинниках, що утворюють теоретичну категорію «склад адміністративного правопорушення» [4, с. 31].

Найважливіше значення для науки та правозастосовної діяльності має *безпосередній об'єкт* адміністративного правопорушен-

ня. Під ним розуміють конкретні суспільні відносини, поставлені під охорону закону, яким заподіюється шкода правопорушенням, що підпадає під ознаки конкретного складу проступку [3, с. 176–177]. Правильне визначення безпосереднього об'єкта дозволяє охарактеризувати суспільні норми та цінності, що підлягають охороні нормами чинного законодавства, чітко оцінити характер шкідливості протиправного діяння, правильно кваліфікувати правопорушення, відмежувати його від схожих правопорушень і визначивши конкретну санкцію, яку необхідно застосовувати.

Стаття 51 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності шляхом незаконного використання щодо таких об'єктів права інтелектуальної власності, як: авторські права та суміжні права, комп'ютерні програми, бази даних, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорт рослин.

Проте, на відміну від ст. 420 ЦК України, ст. 51 КУпАП не містить вказівки на те, що до об'єктів права інтелектуальної власності належать такі об'єкти, як фірмові найменування та кваліфіковані зазначення походження товару. У зв'язку з цим постає запитання: чи є перелік об'єктів, наведений у ст. 51² КУпАП, вичерпним? З огляду на приписку законодавця «тощо», необхідно розуміти й інші об'єкти права інтелектуальної власності, тобто фірмові найменування та кваліфіковані зазначення походження товару. Відсутність у ст. 51² КУпАП цих об'єктів права інтелектуальної власності призводить до проблемних питань у правозастосовній діяльності, а тому такий підхід законодавця до норми статті, яка безпосередньо не передбачає вказаних нами об'єктів права інтелектуальної власності, повинна бути усунена законодавцем шляхом внесення відповідних змін до зазначеної статті.

Аналіз правозастосовної діяльності свідчить, що одним із найпоширеніших об'єктів, щодо яких здійснюються адміністративні правопорушення, є незаконне використання засобів індивідуалізації суб'єктами господарювання. Основним безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення є засади добросовісної конкуренції в частині встановленого чинним законодавством порядку охорони та використання знака для товарів і послуг, фірмових найменувань, кваліфікованих зазначень походження товару. Додатковими об'єктами виступають права та законні інтереси споживачів, право інтелектуальної власності як належні особи (групі осіб) особисті немайнові та/або майнові права суб'єктів права інтелектуальної власності на певний об'єкт (об'єкти) права інтелектуальної власності.

Оскільки до засобів індивідуалізації ми відносимо знак для товарів і послуг, комерційні найменування, кваліфіковані зазначення походження товару, серед яких два останні є найменш дослідженими в науці адміністративного права, вважаємо доцільним розглянути саме ці об'єкти.

На сьогодні чинне українське законодавство, у тому числі Положення про фірму, затверджене постановою ЦВК і РНК СРСР від 22.06.1927 р., що є чинним на підставі Постанови Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів Союзу РСР» від 12.09.1991 р., не визначає поняття фірмового найменування, а лише вказує на його реквізити.

Поняття «комерційне найменування», що використовується цивільним і господарським законодавством для позначення об'єкта правопорушення, за своєю суттю складається із двох спеціальних термінів («фірмове» та «комерційне найменування»), є складеним. На думку Г. Харченко, комерційне найменування відрізняється від фірмового найменування тим, що останнє може використовуватися лише юридичними особами, тоді як учасниками комерційної діяльності можуть бути, скажімо, і приватні підприємці без статусу юридичної особи. Тому поняття «комерційне найменування» за своїм змістом значно ширше, ніж така правова категорія, як «фірмове найменування». Остання співвідноситься з першою як частина і ціле [5, с. 437].

Фундаментальною міжнародно-правовою угодою, що містить норми, які регламентують охорону комерційних найменувань, є Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 р., якою закріплено принцип охорони комерційних найменувань у країнах, що приєдналися до неї. Однак у ній відсутні поняття «комерційне найменування» та «механізм надання правової охорони»; є тільки вказівка на передачу цих питань до компетенції національних законодавств. Стаття 8 зазначеної Конвенції передбачає, що фірмове найменування охороняється в усіх країнах Союзу без обов'язкової подачі заявки чи реєстрації та незалежно від того чи є воно частиною товарного знаку.

Правова охорона щодо комерційного найменування надається, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших і не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності. Відповідно до ст. 159 Господарського кодексу (далі – ГК) України суб'єктами комерційного найменування можуть бути юридичні особи або фізичні особи-підприємці, які беруть участь у господарському обороті. На відміну від ГК України, норми ст. 491 ЦК України передбачають, що правом комерційного найменування володіє лише юридична особа.

Стаття 489 ЦК України встановлює, що право на комерційне найменування виникає

з моменту фактичного використання цього найменування й охороняється без особливої реєстрації та незалежно від того чи є комерційне найменування частиною торговельної марки. Але практика свідчить, що було б бажаним створення певного порядку реєстрації комерційних найменувань. Це допомогло б уникнути появи суб'єктів підприємницької діяльності з однаковими комерційними найменуваннями, здатними ввести споживача в оману.

Передумовою для захисту комерційного найменування є принаймні факт його незаконного використання у господарському обороті. Для правової охорони комерційного найменування вирішальним є момент початку його використання, за допомогою якого у разі виникнення правової колізії необхідно виявити пріоритетність права інтелектуальної власності на комерційне найменування тієї чи іншої особи. Захист права на комерційне найменування може здійснюватися як в рамках цивільно-правових відносин, так і в адміністративному (ст. 51 КУпАП) або кримінальному (ст. 229 КК України) порядку.

Слід зазначити, що особи можуть мати однакові комерційні найменування, якщо це не вводить в оману споживачів щодо господарського обороту товарів і послуг. Об'єктивна сторона цього порушення полягає у незаконному використанні об'єкта, привласненні права на цей об'єкт або іншого умисного порушення прав на комерційне найменування. При цьому необхідно враховувати чи були порушені засади недобросовісної конкуренції. У зв'язку з цим при притягненні особи до адміністративної відповідальності за ст. 51² КУпАП слід пам'ятати, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачена цією статтею, настає у випадку, коли зазначені дії не спричинили матеріальної шкоди у великому розмірі.

Щодо іншого об'єкта адміністративного правопорушення – кваліфікованого зазначення походження товару – слід зазначити, що вперше цей об'єкт згадується у Паризькій конвенції про охорону промислової власності, ст. 10 якої проголошує: пряме чи побічне використання неправильного зазначення походження виробу або особи виробника, фабриканта чи комерсанта є правопорушенням, яке тягне за собою відповідальність за цивільним законодавством. Розвиток ринкових відносин, значення та роль права на зазначення походження товару спонукало Верховну Раду України прийняти Закон «Про охорону прав на зазначення товару», згідно з яким зазначення походження товару – це термін, що охоплює (об'єднує) такі терміни, як «просте зазначення походження товару» і «кваліфіковане зазначення походження товару». Поняття «просте зазначення походження товару» охоплює будь-яке словесне чи зображувальне (графічне) позначення,

що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце походження товару. Ним може бути і назва географічного місця, яка вживається для позначення товару або як складова частина такого позначення. Крім того, просте зазначення походження товару не підлягає реєстрації. Поняття «кваліфіковане зазначення походження товару» охоплює такі складові терміни: «назва місця походження товару» та «географічне зазначення походження товару».

Статтями 501–504 ЦК України передбачається право інтелектуальної власності лише на географічне зазначення, що передбачає правову охорону з дати державної реєстрації цього права. Обсяг правової охорони географічного зазначення визначається характеристиками товарів і послуг, а також межами географічного місця його походження, зафіксованими державною реєстрацією права інтелектуальної власності на географічне зазначення. Правами інтелектуальної власності на географічне зазначення є: право на визнання позначення товару (послуги) географічним зазначенням; право на використання географічного зазначення; право перешкоджати неправомірному використанню географічного зазначення, у тому числі забороняти таке використання.

Правова охорона може бути надана однаковим зазначенням походження товару, що використовуються для позначення різних за властивостями однорідних товарів, за умови забезпечення при використанні цих зазначень відмінностей, достатніх для запобігання введенню в оману споживачів щодо дійсної ідентифікації товарів.

Порушенням кваліфікованого зазначення походження товару слід вважати: використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару особою, яка не має свідоцтва про реєстрацію права на його використання; використання зареєстрованого зазначення географічного походження товару, якщо цей товар не походить із зареєстрованого для цього зазначення географічного місця, навіть якщо справжнє місце походження товару або географічне зазначення його походження використовується у перекладі або супроводжується словами: «вид», «тип», «стиль», «марка», «імітація» тощо; використання зареєстрованого кваліфі-

кованого зазначення походження товару або подібного до нього позначення для відмінних від описаних у Реєстрі однорідних товарів, якщо таке використання вводить в оману споживачів щодо походження товару та його особливих властивостей або інших характеристик, а також для неоднорідних товарів, якщо таке використання завдає шкоди репутації зареєстрованого зазначення або є неправомірним використанням його репутації; використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару як видової назви.

Висновки

Проведений аналіз свідчить, що на сьогодні існує гостра необхідність удосконалення чинного законодавства у сфері регулювання суспільних відносин щодо засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг шляхом прийняття єдиного законодавчого акта, який врегулював би проблемні питання, пов'язані з незаконним використанням знаків для товарів і послуг, комерційних найменувань, кваліфікованого зазначення походження товару. Незаконне використання знаків для товарів і послуг, комерційних найменувань і кваліфікованого зазначення походження товару, а також інше умисне порушення прав на ці об'єкти, яке не було пов'язане із заподіянням матеріальної шкоди у значному розмірі, тягне адміністративну відповідальність за ст. 52² та ч. 1 ст. 164³ КУпАП.

Список використаних джерел

1. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України: Адміністративно-юрисдикційні повноваження органів внутрішніх справ. – К., 1995. – 78 с.
2. Коваль Л. Адміністративне право України: Загальна частина. – К., 1994. – 154 с.
3. Адміністративне право України / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. – К., 2005. – 544 с.
4. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право). – К., 2008. – 256 с.
5. Цивільний кодекс України: Коментар / За ред. Є. О. Харитонов, О. М. Калітенко. – О., 2003. – 1080 с.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2013 р.

The article is concerned with the research of illegal use of means of individualization by business entities. The problem questions are analyzed related to legal regulation of the items of intellectual property law, mark for goods and services, business name and qualified indication of origin of goods by the norms of administrative legislation.

В статті аналізуються проблемні питання правової регламентації об'єктів права інтелектуальної власності, знака для товарів і послуг, комерційного найменування і кваліфікованого указання місця походження товару нормами адміністративного законодавства.

УДК 342.9

Марія Сатановська,*аспірантка кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА: сьогодення та перспективи

У статті визначаються концептуальні засади Концепції розвитку державно-приватного партнерства на 2013–2017 рр., можливість її реалізації в існуючому правовому полі сфери державно-приватного партнерства.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, Концепція розвитку державно-приватного партнерства на 2013–2017 рр., спеціально-уповноважений орган з питань державно-приватного партнерства, ефективна реалізація проектів державно-приватного партнерства.

Прийняття Закону України «Про державно-приватне партнерство» (далі – Закон) від 01.07.2010 р. № 2404-VI та численних суміжних підзаконних актів свідчить про прагнення до запровадження державно-приватного партнерства (далі – ДПП) в Україні. На момент набрання чинності цього Закону в Україні існувало законодавче регулювання договірних відносин держави та приватного сектора у формі концесії, оренди, спільної діяльності, розподілу продукції тощо, але не було єдиного підходу до взаємодії держави і приватного сектора на засадах ДПП. Так, за Законом ДПП слід визначити як сталу, довгострокову, структуровану у вигляді угоди (контракту) форму співпраці/кооперації між державними і приватними партнерами щодо проектування, будівництва, експлуатації об'єктів інфраструктури, надання суспільних послуг, вирішення суспільно значущих проблем, за якої ризики, витрати, ресурси та відповідальність справедливо розподіляються між партнерами.

Закон фактично відтворив картину ДПП, існуючу на практиці, але залишив відкритими питання щодо функціонування уповноваженого органу з питань ДПП. Адже держава в особі таких уповноважених органів зобов'язана формувати інституціональне середовище партнерств, зокрема у сфері створення, регулювання та контролю діяльності партнерств, розробляти стратегії, принципи, на яких будуються відносини бізнесу з суспільством і владою в рамках партнерських відносин.

Слід зазначити, що незважаючи на прийняття Закону все ж є недоліки його застосування, пов'язані з відсутністю механізму, який би регулював взаємодію між центральними

та місцевими органами виконавчої влади, приватними партнерами; не визначений і чіткий вектор розвитку ДПП в Україні. На врегулювання цих і деяких інших суттєво значущих проблем розвитку ДПП спеціально уповноважений орган із питань ДПП розробив Концепцію розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2017 рр. (далі – Концепція).

Вирішення законодавчих проблем у сфері ДПП в Україні висвітлюють О. Вінник, І. Запатріна, О. Пильтай, Т. Сіташ та інші. Проте в цих дослідженнях питання розвитку ДПП в Україні у правовому аспекті, зокрема пропозиції щодо розбудови спеціально уповноваженого органу центральної виконавчої влади у сфері ДПП, визначення основних завдань, мети діяльності Концепції розвитку ДПП та шляхи розв'язання проблем, що уповільнюють соціум до застосування механізмів за ДПП, висвітлені недостатньо.

Метою цієї статті є аналіз концептуальних засад Концепції й аргументації їх результативності, а також адміністративно-правового аспекту діяльності спеціально уповноваженого органу державної влади з питань ДПП.

Указом Президента України від 12.03.2013 р. № 128 схвалений Національний план дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Планом передбачені заходи щодо вдосконалення механізмів державно-приватного партнерства, зокрема:

- розроблення та прийняття Концепції (термін виконання – червень 2013 р.);

• розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України проекту закону України про Стратегію розвитку державно-приватного партнерства в Україні та відповідного плану дій (термін виконання – грудень 2013 р.).

Згідно з пунктом 73.1 Національного плану на 2013 р. Кабінет Міністрів України має розробити й ухвали Концепцію розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2017 рр. З метою виконання цього завдання Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку) розробило проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2017 роки». На черговому засіданні Уряду зазначене розпорядження набуло юридичної сили (14.08.2013 р. № 739-р).

Концепція розроблена на основі дослідження міжнародного досвіду розвитку ДПП у розвинутих, постсоціалістичних країнах, країнах із трансформаційною моделлю економіки та з урахуванням результатів, отриманих у рамках Програми розвитку державно-приватного партнерства в Україні, Міжнародного українсько-нідерландського міжурядового проекту «Ukraine: Studying and Implementing European Experience of Development and Realization of Public Private Partnership Mechanisms in Ukraine», проекту ESBS «Complementary technical assistance to the EU-funded Budget Support to Ukraine's energy strategy implementation, проекту Світового банку «Public-Private Partnership Framework Development. Ukraine (2010)».

Отримані результати засвідчили необхідність формування національної моделі розвитку ДПП із урахуванням інституціональних особливостей і сучасних умов щодо залучення інвестицій, розвитку національної економіки на інноваційній основі.

Слід зазначити, що Концепція спрямована на вирішення такого важливого питання суспільно-економічного життя, як розвиток ДПП. Її головний розробник, посилаючись на недосконалість вітчизняного законодавства щодо ДПП, пропонує визначити концептуальні засади реалізації державної політики у цій сфері, пріоритетні напрями її розвитку, послідовність дій, вибір оптимальних шляхів і способів розв'язання проблем. При підготовці Концепції прогнозувалося створення документа, що братиметься за основу під час підготовки планів заходів, проектів законів та інших актів законодавства, спрямованих на врегулювання проблем, які стримують розвиток ДПП.

Погоджуючись із головним розробником Концепції про існування проблеми, яка полягає у тому, що в Україні за три роки від да-

ти прийняття Верховною Радою України Закону досі не набули бажаного застосування механізми ДПП. Слід констатувати, що практично відсутні приклади укладання договорів про здійснення ДПП щодо об'єктів державної чи комунальної власності або об'єктів, які належать Автономній Республіці Крим, за процедурами, визначеними Законом і відповідними підзаконними нормативними актами (постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання приватним партнером державному партнеру інформації про виконання договору укладеного в рамках державно-приватного партнерства» від 09.02.2011 р. № 81, «Про затвердження Методики виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними» від 16.02.2011 р. № 232, «Про затвердження Порядку надання державної підтримки здійсненню державно-приватного партнерства» від 17.03.2011 р. № 279.

Найбільш вірогідними причинами виникнення такої ситуації вважаємо певну складність зазначених процедур, про що неодноразово заявляли у своїх зверненнях до уряду місцеві органи виконавчої влади, а також відсутність у Законі чітких правових положень щодо гарантування приватному партнеру очікуваної ним економічної вигоди. Але головний розробник не приділив цьому питанню уваги, а зосередив її на тому, що регулювання ДПП відбувається за недостатнього рівня координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, без урахування специфіки антикризового регулювання економічних процесів», не сформулював керівної прагматичної ідеї, реалізація якої дійсно дозволить істотно активізувати застосування механізмів ДПП в Україні. При цьому не враховано, що Законом, зокрема статтями 1, 10, 11, 13, 14, 17, 18, 21, 22, чітко визначені повноваження уповноваженого органу виконавчої влади з питань державно-приватного партнерства, яким наразі є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (згідно з Положенням про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, затвердженим Указом Президента України від 31.05.2011 р. № 634), а також інших органів, і їх належна реалізація дозволяє повною мірою здійснювати таку координацію, ініціювати пропозиції про здійснення ДПП щодо відповідних об'єктів партнерства, приймаючи необхідні рішення тощо.

Слід зазначити також, що метою Концепції є вироблення єдиного підходу до формування механізму ефективної взаємодії між органами влади, приватними суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства й експертним середовищем на

засадах ДПП для забезпечення успішної реалізації проектів, спрямованих на піднесення економіки України, поліпшення якості життя населення, умов навколишнього середовища, розвиток інфраструктури національної економіки та надання суспільних послуг.

Концепція визначає основні завдання щодо знешкодження бар'єрів на шляху розвитку ДПП в Україні:

- розроблення єдиного підходу до розвитку інституційного середовища ДПП, визначення пріоритетних сфер розвитку та поширення ДПП, особливостей розвитку ДПП в окремих сферах;
- удосконалення нормативно-правового регулювання ДПП;
- встановлення чіткого розподілу повноважень між органами виконавчої влади у системі державного управління ДПП;
- визначення напрямів удосконалення механізмів підтримки та гарантій держави;
- визначення напрямів поліпшення ефективності взаємодії держави та приватного сектора щодо ініціювання та реалізації проектів ДПП;
- підвищення інституційної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо використання сучасних механізмів ДПП;
- створення умов для залучення громадських об'єднань до формування необхідного інституційного середовища та реалізації проектів ДПП.

Одним із запропонованих у Концепції шляхів і способів розв'язання проблеми уповільнення розвитку ДПП є посилення ролі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, з метою забезпечення ним:

- визначення стратегічних напрямів розвитку державно-приватного партнерства, що передбачає розроблення відповідної стратегії, нормативно-правового й організаційного забезпечення;
- методичного та консультативного супроводження проектів, що передбачає ведення обліку договорів державно-приватного партнерства, погодження висновку про результати проведення аналізу ефективності реалізації проектів державно-приватного партнерства;
- проведення моніторингу проектів державно-приватного партнерства та контролю за їх виконанням;
- визначення механізму координації діяльності центральних органів виконавчої влади під час реалізації проектів державно-приватного партнерства на національному рівні;
- посилення ролі органів місцевого самоврядування у сфері державно-приватного партнерства шляхом розроблення та використання єдиного управлінського механізму здійснення відбору, експертизи, погодження

та реалізації проекту державно-приватного партнерства із залученням фахівців відповідної кваліфікації.

Слід зазначити, що Міністерство економічного розвитку і торгівлі України спрямовує свою діяльність на інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, регіональні органи виконавчої влади, а також на консультативно-дорадчі органи, конкурсні комісії та безпосередньо на державного і приватного партнера. За результати роботи Мінекономрозвитку стосовно вдосконалення руху ДПП, зокрема новин і заходів, що вживаються (новини Мінекономрозвитку, інформація щодо заходів, інформація щодо освітніх заходів, громадські обговорення) можна спостерігати на офіційному сайті уповноваженого органу, де висвітлюються пропозиції щодо внесення змін до законодавчих актів, інформація про програми міжнародної технічної допомоги, оголошення конкурсних торгів на визначення партнера.

У Мінекономрозвитку (при наданні йому спеціальних функцій у сфері ДПП) утворений новий структурний підрозділ – Департамент інвестиційно-інноваційної політики та розвитку державно-приватного партнерства та профільний відділ – відділ розвитку державно-приватного партнерства (далі – Відділ). Відповідно до положення про Відділ його повноваженнями є:

- аналіз і контроль виконання нормативно-правових актів, законів України, програм, доручень Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів і доручень Мінекономрозвитку у сфері державно-приватного партнерства й оприлюднення результатів у встановленому порядку;
- підготовка пропозицій і здійснення заходів щодо формування та реалізації єдиної державної політики у сфері державно-приватного партнерства;
- залучення інвесторів на умовах угод про розподіл продукції, договорів концесії, інших умов у рамках державно-приватного партнерства;
- проведення моніторингу ефективності діяльності органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у сфері державно-приватного партнерства;
- організація перевірки виконання договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства;
- формування та подання в установленому порядку Кабінету Міністрів України проекту переліку об'єктів державної власності, що можуть бути надані в концесію;
- проведення техніко-економічного аналізу проектів угод про розподіл продукції, здійснення їх реєстрації та державної реєстрації угод про розподіл продукції;

- підготовка пропозицій щодо методологічного забезпечення залучення інвестицій на умовах угод про розподіл продукції; участь у підготовці та проведенні конкурсів із визначення інвесторів, у тому числі приватного партнера, укладенні відповідних договорів;

- здійснення аналізу ефективності державно-приватного партнерства, у тому числі виявлення та розподіл можливих ризиків при реалізації проектів у рамках державно-приватного партнерства, їх оцінка й управління;

- аналіз проектів, що реалізуються на умовах державно-приватного партнерства;

- підготовка пропозицій щодо створення консультативно-дорадчих органів, організаційний та інформаційно-аналітичний супровід їх діяльності, зокрема Міжвідомчої робочої групи з питань розвитку державно-приватного партнерства в Україні, тощо.

Для ефективної роботи спеціально уповноваженого органу у сфері розвитку ДПП, Концепція передбачає:

- формування стратегічних напрямів розвитку ДПП в Україні (створення відповідної стратегії, нормативно-правового й організаційного забезпечення);

- методичний і консультативний супровід проектів (облік договорів ДПП на центральному та місцевому рівнях за відповідними регіонами, територіями, видами діяльності; погодження аналізу ефективності здійснення ДПП для проектів, що реалізуються центральними органами виконавчої влади; моніторинг, контроль за виконанням проектів ДПП);

- механізм чіткої координації діяльності центральних органів влади для реалізації проектів ДПП на національному рівні. Посилення управлінської ролі Міністерства має забезпечуватися впровадженням адміністративного механізму його взаємодії із заінтересованими органами виконавчої влади у питаннях реалізації проектів ДПП, визначеного відповідним розпорядчим актом Кабінету Міністрів України, який міститиме норму про ступінь функціональної підпорядкованості або обов'язкового узгодження центральними органами виконавчої влади рішень у сфері ДПП з Мінекономрозвитку;

- прозорість діяльності у сфері ДПП, у тому числі ініціювати іншим органам виконавчої влади забезпечити створення відпо-

відних структурних підрозділів, які б організовували роботу із впровадження ДПП та всебічно інформували громадськість.

Викладене свідчить, що Концепція є оптимальним способом вирішення проблеми, що розглядається:

- розвиток ДПП є важливим завданням, вирішення якого вимагає злагодженої та скоординованої діяльності багатьох органів виконавчої влади;

- розвиток ДПП передбачає як удосконалення нормативно-правової бази, так і низку організаційних заходів щодо розбудови інституційних структур органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, впровадження певної інформаційної й освітньої політики в діяльності зазначених органів та суспільстві;

- забезпечення успішної реалізації системи заходів із розвитку ДПП, що пропонуються в проекті Концепції, вимагає певного управлінського впливу, зокрема прийняття актів уряду, здійснення контролю та моніторингу на централізованому рівні.

Висновки

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що Концепція забезпечить послідовний і злагоджений розвиток ДПП із урахуванням міжнародної практики. Ефективне застосування норм Концепції сприятиме підвищенню рівня інвестиційної привабливості України, розвитку нових форм залучення приватних партнерів до розвитку інфраструктури та надання публічних послуг.

Ефективній реалізації Концепції передують закріплення принципів ДПП у державних і регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку держави та регіонів; створення сприятливого інституційного середовища ДПП; розроблення й удосконалення його нормативно-правової бази; забезпечення державної підтримки та гарантій держави партнерам із приватного сектора; створення єдиного уповноваженого органу з питань ДПП, а також інститутів громадянського суспільства, необхідних для його діяльності (об'єднань, асоціацій, союзів, експертних і консультативних комітетів); запровадження публічного контролю за виконанням договірних зобов'язань усіма учасниками-партнерами.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2013 р.

Conceptual Principles of the Concept of Public-Private Partnership for the years 2013–2017, outlines the possibility of its implementation, taking into account the existing legal framework of public-private sector partnerships, as well as reasonably determined its effectiveness.

В статье определяются концептуальные основы Концепции развития государственно-частного партнерства на 2013–2017 гг., возможности ее реализации в существующем правовом поле сферы государственно-частного партнерства.

УДК 342.5

Віра Вац,*здобувачка Національного університету
біоресурсів і природокористування України,
м. Київ*

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті аналізується генезис правового регулювання кадрового забезпечення органів внутрішніх справ, визначаються перспективні напрями подальших розвідок з досліджуваних питань.

Ключові слова: кадрове забезпечення, органи внутрішніх справ, нормативно-правове регулювання.

Вивчення досвіду розвитку та вдосконалення нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС) є важливою науковою проблемою, вирішення якої – один із перших кроків у ході дослідження питань формування та реалізації державної кадрової політики в ОВС, правових та організаційних засобів формування персоналу ОВС, а також засад удосконалення їх кадрового забезпечення. Науковий аналіз окресленого кола питань сприятиме підвищенню ефективності процесів управління персоналом та, як наслідок, дозволить удосконалити результати функціонування системи ОВС.

Окремі проблеми розвитку та вдосконалення нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення діяльності ОВС були об'єктом дослідження: О. Бандурки, С. Петкова, А. Пилипенка, Д. Приймаченка, Т. Проценка, В. Соболева та інших. Разом із тим з урахуванням постійних процесів розвитку та вдосконалення чинної нормативної бази, вважаємо, що існує необхідність дослідження окресленого кола питань з позицій сучасного законодавства.

Розроблення нормативного підґрунтя кадрового забезпечення ОВС України розпочалося фактично з перших років незалежності нашої держави. Так, з метою забезпечення належного рівня управління роботою з кадрами у 1992 р. у структурі апарату МВС України створено Головне управління кадрів, що функціонувало як самостійна служба. Відповідні управління кадрами організовані в ГУМВС Автономної Республіки Крим та УМВС областей. На місцях кадровою роботою займалися відділи та групи кадрів. Відділи

кадрів увійшли також до структури деяких галузевих служб (управління по боротьбі з організованою злочинністю, управління державної служби охорони, управління виконання покарань). У штатний розпис УВС, міськрайорганів введено посаду заступника начальника по роботі з кадрами.

Подальшим кроком на шляху організаційного вдосконалення діяльності кадрових підрозділів став наказ МВС України «Про реорганізацію кадрових апаратів органів внутрішніх справ» від 14.01.1996 р., яким, на виконання рішення колегії МВС України кадрові підрозділи були реорганізовані в апарати по роботі з особовим складом. Необхідність реформування була викликана наявністю суттєвих прорахунків у сфері кадрової роботи, які негативно позначилися на результатах діяльності ОВС, їх авторитеті в суспільстві формалізм у роботі кадрових апаратів, неякісність відбору кадрів, відсутність дієвої системи їх професійного супроводження, нездатність керівників усіх ланок об'єднувати колектив, здійснювати правильну дисциплінарну практику, недбале ставлення до професійної підготовки, соціально-побутових проблем підлеглих, низький рівень виховної роботи тощо [1, с. 178].

Слід зазначити, що реорганізація кадрових апаратів в апарати по роботі з особовим складом мала стати не лише елементарною зміною назв, а й, перш за все, спробою закласти принципово нові підходи до всієї системи відбору, розстановки та формування кадрів. Тому основними завданнями реформування були визначені: підготовка фахівців із високим інтелектуальним і моральним потенціалом, виховання у них високого рівня свідомості. Додатково до раніше існуючих функцій на

кадрові апарати були покладені функції соціального захисту працівників, психологічного забезпечення службової діяльності та здійснення культурно-масової роботи. В контексті реформування МВС кадрова робота мала стати найважливішим компонентом усієї системи виховного впливу на особовий склад [1, с. 179].

У грудні 2001 р. робота щодо вдосконалення організаційної структури кадрових апаратів була продовжена. На базі Головного управління роботи з особовим складом МВС України був створений Департамент роботи з персоналом МВС України та затверджене відповідне положення. До основних завдань підрозділів роботи з персоналом були включені [2, с. 14]: професійно-орієнтаційна робота; професійний відбір; професійне навчання; оцінка кадрів; виховна робота; соціальне забезпечення; психологічне забезпечення персоналу; забезпечення законності та службової дисципліни; звільнення працівників.

Реалізація визначених завдань реалізовувалася за такими напрямками роботи: розроблення типових структур, типових штатів, переліків посад і штатних нормативів; створення, реорганізація та ліквідація органів і підрозділів; затвердження штатів і внесення змін до них; розподіл штатної чисельності між органами та підрозділами; обґрунтування обсягів збільшення або скорочення штатної чисельності; контроль за дотриманням штатної дисципліни; облік штатів і лімітної чисельності, інформаційно-аналітична робота; вивчення позитивного досвіду роботи підпорядкованих органів і підрозділів; вивчення досвіду інших держав щодо організаційної побудови, чисельності працівників та особливостей функціонування правоохоронних органів [2, с. 11]. Разом із тим на певному етапі розвитку стали очевидними недоліки у роботі підрозділів по роботі з персоналом. Це, насамперед, недосконалість структури управлінь, відділів (відділень), підрозділів роботи з персоналом органів внутрішніх справ, що як наслідок призводило до дублювання кадрових функцій; низький рівень юридичної техніки під час розроблення та прийняття галузевих нормативно-правових актів; застаріла інформаційно-технічна база роботи з персоналом; недостатня розвинутість управлінської інфраструктури, яка б допомагала у виконанні найбільш складної кадрової роботи; недостатня кількість у підрозділах по роботі з персоналом органів внутрішніх справ спеціалістів із менеджменту, здатних успішно вирішувати широкий спектр кадрових питань; невідповідність порядку застосування дисциплінарної відповідальності щодо працівників органів внутрішніх справ вимогам часу та необхідність її подальшого вдосконалення; відсутність сис-

тематизації нормативно-правових актів у сфері роботи з персоналом ОВС, та, як наслідок, існування застарілих актів, суперечливих норм, прогалин у відомчій нормативній базі з кадрових питань.

З метою підвищення якості роботи по вирішенню поставлених завдань у 2008 р. відбулося чергове реформування системи роботи з персоналом органів внутрішніх справ. Департамент роботи з персоналом МВС України був реорганізований у Департамент кадрового забезпечення. Згідно з положенням про вказаний підрозділ, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ від 17.02.2012 р. № 143, Департамент здійснює комплекс заходів, спрямованих на кадрове забезпечення діяльності структурних підрозділів апарату Міністерства, територіальних органів і підрозділів внутрішніх справ, відомчих вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, організацій та підприємств, діяльність яких координується МВС.

Основними завданнями Департаменту є:

- забезпечення виконання вимог Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністра та колегії МВС в організації роботи з добору, розстановки та професійної підготовки працівників органів і підрозділів внутрішніх справ;

- удосконалення службової діяльності підрозділів кадрового забезпечення органів і підрозділів внутрішніх справ, внутрішніх військ МВС, здійснення ними інформаційно-аналітичної та методичної роботи, впровадження в поточну діяльність кадрових апаратів сучасних форм проходження служби й організації праці;

- організація роботи із зміцнення дисципліни та законності в діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, захисту та додержання прав і законних інтересів громадян, проведення службових розслідувань, забезпечення повної й об'єктивної перевірки обставин надзвичайних подій, здійснення яких віднесено до компетенції Департаменту, проведення профілактичної роботи та надання методичної допомоги органам внутрішніх справ із зазначених питань;

- підвищення якості добору особового складу органів і підрозділів внутрішніх справ, внутрішніх військ, вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ МВС;

- організація, проведення та контроль за здійсненням заходів, спрямованих на підвищення професійної підготовки особового складу органів і підрозділів внутрішніх справ, організаційне та методичне забезпечення діяльності училищ початкової підготовки в роботі з новоприйнятими працівниками, проведення роботи з фізичного загартування працівників міліції;

- оптимальний розподіл та ефективне використання наявної штатної чисельності органів внутрішніх справ для виконання покладених на них завдань і функцій, удосконалення структури та штатного розпису підрозділів системи МВС з урахуванням позитивного досвіду органів внутрішніх справ України, правоохоронних органів зарубіжних країн щодо використання сил і засобів у боротьбі із злочинністю й охороні громадського порядку;

- координація та керівництво освітньою діяльністю навчальних закладів МВС у забезпеченні навчального процесу курсантів і слухачів, підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів в ад'юнктурах, докторантурах, організації та розвитку наукової діяльності;

- відбір і підготовка працівників міліції, військовослужбовців внутрішніх військ для участі в міжнародних миротворчих операціях;

- організація та проведення культурно-масової, просвітницької роботи в органах і підрозділах внутрішніх справ;

- забезпечення соціального захисту працівників органів внутрішніх справ, ветеранів, пенсіонерів і членів їх сімей;

- організація роботи, методичне забезпечення та контроль за діяльністю служби психологічного забезпечення в апараті Міністерства й органах і підрозділах внутрішніх справ;

- вивчення, узагальнення та поширення позитивного досвіду організації роботи з добору, розстановки, навчання та виховання працівників органів внутрішніх справ.

Результати аналізу розвитку та вдосконалення нормативно-правової бази кадрового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ уможливають класифікувати основні етапи становлення даного напрямку роботи у структурі Міністерства внутрішніх справ:

- перший етап (1991–1996 рр.) – відповідна діяльність розглядалася, перш за все, як «робота з кадрами»;

- другий етап (1996–2001 рр.) – унаслідок перегляду змісту даного напрямку діяльності робота з кадрами була замінена «роботою з особовим складом»;

- третій етап (2001–2008 рр.) – відповідна діяльність набула нового змістовного звучання як «робота з персоналом органів внутрішніх справ»;

- четвертий етап (з 2008 р.) – сприйняття даного виду діяльності як «кадрового забезпечення».

Висновки

Дослідження процесів розвитку нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення органів внутрішніх справ свідчать, про поступове переосмислення змісту як самої роботи, так і об'єктів, на які вона спрямована, за напрямом: робота з кадрами – робота з особовим складом – робота з персоналом – кадрове забезпечення. У зв'язку з цим основними напрямками розвитку положень нашого дослідження ми вважаємо науковий аналіз категорій, що були покладені в основу реформ на кожному з етапів: «кадри», «особовий склад», «персонал» у розрізі діяльності органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел

1. Зозуля Є. В. Кадрове забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України: історія, сучасний стан і тенденції розвитку // Гілея: Наук. вісник. – 2011. – № 49. – С. 176–182.
2. Коптєв П. Б. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів по роботі з персоналом ОВС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – 21 с.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2013 р.

The paper analyzed the genesis of the legal regulation of the staffing of the Interior. The main stages in the development of legal regulation of staffing of the Interior. Promising areas for further research on the issues analyzed.

В статье анализируется генезис правового регулирования кадрового обеспечения органов внутренних дел, определяются перспективные направления дальнейших исследований по исследуемым вопросам.

УДК 347.73

Роман Якубовський,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри правового регулювання економіки та правознавства
юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету

ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розкриваються теоретико-правові підходи до сутності бюджетного фінансування, кредитування та фінансування навчальних закладів із альтернативних джерел, визначається поняття «фінансове забезпечення навчальних закладів».

Ключові слова: фінансування, бюджетне фінансування, кредитування, фінансування з альтернативних джерел, фінансове забезпечення навчальних закладів.

У навчальних закладах передають знання й уміння, готують нові покоління для розвитку та процвітання правової держави, сучасного громадянського суспільства. Конституція України визнає державу соціальною (ст. 1), а також забезпечує соціальну спрямованість економіки (ст. 13).

Здобуття освіти в навчальних закладах слід розглядати як соціальне явище, спрямоване на задоволення як особистих, так і суспільних потреб. Одним із основних критеріїв визначення місця країни у світовому співтоваристві є рівень розвитку її гуманітарної сфери, зокрема освіти, оскільки людський капітал – ключовий фактор економічного зростання, а належне інвестування в такий капітал – запорукою стабільного розвитку суспільства [1, с. 9]. Тому здобуття освіти покликане задовольняти потреби як особи, так і держави. Рівень освіченості населення країни є показником конкурентоспроможності держави у світі.

Соціальна держава в умовах соціально орієнтованої економіки повинна не лише проголошувати, а й активно впроваджувати фінансово-правові механізми реалізації соціальної політики, у тому числі у сфері фінансового забезпечення навчальних закладів.

Теоретико-правові засади фінансування та кредитування розкриваються у працях таких учених, як Л. Воронова, В. Нагребельний, С. Ніщима, П. Пацурківський, О. Семчик, В. Чернадчук та інші. Разом із тим у науковій літературі ґрунтовно не визначені сутність та характерні ознаки фінансового забезпечення навчальних закладів.

Метою цієї статті є розкриття поняття й особливостей фінансового забезпечення навчальних закладів України.

Фінансове забезпечення спрямоване на залучення та використання фінансових ресурсів

для ефективного розвитку навчальних закладів і здійснюється через бюджетне фінансування, кредитування, фінансування з альтернативних джерел.

З'ясування правової сутності таких понять, як бюджетне фінансування, кредитування, фінансування з альтернативних джерел, неможливе без розгляду основних підходів до поняття фінансування.

Фінансування – це процес утворення та постачання підприємств, організацій грошовими засобами, сформованими за рахунок утворення різних фондів і резервів [2, с. 654]; постачання підприємств, установ, організацій коштами з певних джерел на конкретні цілі [3, с. 127]. Наведені визначення не розкривають повністю досліджуване поняття, оскільки в них не враховані положення про використання коштів. Так, кошти, що надходять до державного навчального закладу, мають використовуватися за цільовим призначенням і максимально ефективно.

У фінансово-економічному словнику фінансування означає забезпечення фінансовими ресурсами економіки держави, соціальних потреб і програм, виробництва продукції, науково-технічних досліджень, будівництва і переобладнання підприємств, а також утримання бюджетних організацій тощо [4, с. 948]. Однак бюджетні організації повинні фінансуватися не на умовах «утримання» та матеріального задоволення поточних потреб; вони мають використовувати бюджетні кошти для вирішення загальнодержавних і місцевих завдань, а також самостійно розпоряджатися додатковими надходженнями для власного повноцінного розвитку.

В. Нагребельний вважає, що фінансування – це діяльність, пов'язана із забезпеченням грошовими ресурсами соціальних, економічних, освітніх, культурних, управлінських, оборонних та інших потреб держави, її органів, установ, підприємств, організацій, громадян [5, с. 282]. На нашу думку, вчений правильно визначає це

поняття та виокремлює сфери залучення та суб'єктний склад отримувачів коштів.

Викладене свідчить, що фінансування – це діяльність із забезпечення відповідних матеріальних ресурсів із фінансових джерел на встановлені цілі (потреби) визначеному суб'єкту або сфері суспільного життя. У сучасних дослідженнях у сфері фінансового права фінансування визначають як безвідплатне та беззворотне виділення коштів із державних або муніципальних фінансових фондів на публічні потреби [6, с. 381].

У радянській фінансово-правовій літературі зазначено, що основна маса грошових засобів розподіляється на витрачається шляхом фінансування, яке розуміли як безповоротний відпуск державних грошових коштів, що їх надавали у розпорядження підприємств, організацій і установ для здійснення їх діяльності [7, с. 261]. Подібні погляди щодо розкриття поняття «фінансування» знаходимо і в інших дослідженнях [8, с. 149]. Отже, поняття «фінансування» слід розглядати для характеристики забезпечення фінансовими ресурсами на безоплатній і безповоротній основі на визначені потреби.

П. Пацурківський вказує на фінансування як найпоширеніший метод у практиці фінансової діяльності держави з розподілу коштів, зібраних в її централізовані фонди, перш за все у державний бюджет. Під фінансуванням учений розуміє безповоротний, безвідплатний, цільовий, плановий відпуск грошових коштів із централізованого фонду [9, с. 173]. Крім того, П. Пацурківський пропонує «позначити той метод фінансової діяльності держави по розподілу грошових ресурсів державних фондів, який ми іменуємо фінансуванням, терміном «асигнування»» [9, с. 178]. Вважаємо, що ця пропозиція недоцільна, оскільки відповідно до п. 6 ст. 2 Бюджетного кодексу (далі – БК) України бюджетне асигнування – це повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження. Термін фінансування є основоположним і ширшим щодо асигнування, тому ці поняття не можуть замінити одне одного.

Л. Воронова зазначає, що фінансування на беззворотній основі здійснюється з різних джерел – з державного бюджету як основного джерела і за рахунок власних коштів госпрозрахункових підприємств і організацій, тому поняття «фінансування» ширше, ніж поняття «бюджетне фінансування». Останнє входить складовою частиною до першого [10, с. 112].

Бюджетне фінансування «завжди було в центрі уваги науковців і практиків, оскільки в процесі фінансування розкривається призначення бюджету, його спрямованість на виконання функцій держави, характеризується рівень корисності цих функцій для суспільства, стратегічний напрямку руху суспільства, його траєкторія та динаміка розвитку» [11, с. 138].

У фінансово-правових дослідженнях існують різні підходи до розуміння поняття «бю-

джетне фінансування». Так, В. Нагребельний вважає, що бюджетне фінансування – це безповоротне надання державою бюджетних коштів підприємствам, організаціям та установам для забезпечення їх функціонування [5, с. 282]. Погоджуючись із цими твердженнями, зазначимо, що бюджетні кошти надходять також із місцевих бюджетів, тому їх можуть надавати не лише держава, а й органи місцевого самоврядування.

Е. Дмитренко характеризує бюджетне фінансування як процес безповоротного, безвідплатного відпуску коштів із державного та місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій, функцій місцевого самоврядування та забезпечення функціонування підприємств, установ та організацій державної чи комунальної форм власності [12, с. 395]. Слід зазначити, що при бюджетному фінансуванні кошти спрямовують на задоволення потреб навчальних закладів державної та комунальної власності, що фінансуються з відповідного бюджету.

В. Чернадчук виокремлює такі основні принципи бюджетного фінансування: безповоротність і безоплатність виділення бюджетних коштів, цільовий характер їх використання, фінансування в міру виконання поставлених завдань, здійснення фінансового контролю та моніторингу, ефективність, економічність використання виділених коштів [13, с. 248].

Л. Воронова вважає, що поняття «фінансування» можна розглядати у двох значеннях: як будь-яку видачу коштів, незалежно від джерела та форми видачі (зворотна і беззворотна форми), або тільки як беззворотну форму видачі коштів. Натомість, беззворотність виступає основним критерієм, що відрізняє фінансування від кредитування, при якому кошти виділяють на певний строк, із обов'язковим зворотом і сплатою відсотків за наданий кредит [10, с. 112]. Слід додати, що, крім критерію «беззворотності», у фінансово-правовій літературі виокремлюють безвідплатність для визначення фінансування. Якщо беззворотність виключає повернення матеріальних ресурсів до фонду, з яких вони надійшли, то безвідплатність – це відсутність оплати за користування коштами. У випадку фінансування навчальних закладів виділення коштів на безоплатній і безповоротній основі не одноразове явище, а здійснюється періодично.

П. Пацурківський наголошує, що «фінансування здійснюється з іншою метою, за іншими принципами, має іншу економічну та правову природу, ніж кредитування. Економічні відносини фінансування відзначаються однозначним розподільним характером і є за своєю природою незворотними, односторонніми, на відміну від відносин кредитування» [14, с. 44]. Тому фінансування реалізується на основі видачі коштів і неповернення та невнесення цих ресурсів до джерела, з якого матеріальні ресурси були отримані, на протилежність кредитуванню, яке має переважно зворотний і відплатний характер.

Фінансуванню притаманний безповоротний і безвідплатний характер надання коштів,

які спрямовують на реалізацію бюджетних програм, а також на виконання повноважень держави у визначеній сфері суспільних відносин. Кредитування ж, навпаки, має поворотний і платний характер.

Л. Воронова, С. Ніщима на протипагу фінансуванню, яке характеризується беззворотністю та безвідплатністю відпуску коштів, обґрунтовують новий правовий режим фінансування видатків – інститут державного кредитування [15, с. 346; 16, с. 10]. Відносини з державного кредитування мають специфічний характер, оскільки кошти плануються і виділяються з бюджету, але не беззворотно, як при фінансуванні. Крім того, як і банківські кредити, бюджетні можуть надаватися відплатно та безвідплатно. Тобто при бюджетному кредитуванні існує особливий правовий режим [15, с. 348]. Така позиція заслуговує на підтримку, оскільки правовідносини, що виникають при державному кредитуванні, є бюджетними. В Україні у відповідних бюджетах передбачаються кошти для надання цільових і пільгових державних кредитів особам для здобуття вищої освіти. Крім того, у БК України до витрат бюджету включені видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів. Тому кредити з бюджету, у тому числі на здобуття освіти у вищих навчальних закладах, отримали правове закріплення як бюджетні витрати.

БК України розкриває поняття «кредитування бюджету» як операції з надання коштів із бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів із бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету). Тому для кредитування характерними є зворотність, відплатність і строковість. Проте до дефініції слід додати положення про цільовий характер і забезпеченість від невиконання зобов'язань, що забезпечить адресний характер надання та гарантії повернення кредитів.

Кредитні відносини мають у своїй основі цивільно-правову природу. Заслуговує на увагу позиція Г. Шемшученка, який зазначає, що, з огляду на грошову природу, кредитні правовідносини є складовою фінансових правовідносин у широкому розумінні, тому їх регулювання має фінансово-правовий характер [17, с. 147]. Крім того, О. Семчик вважає, що кредитні правовідносини, в яких реалізується спеціальна правосуб'єктність держави, можна визначити як кредитно-фінансовими [18, с. 66]. Тому кредитні відносини, нарівні з договірними, містять у своїй правовій природі кредитно-фінансові відносини.

Одним із найважливіших завдань поліпшення використання ресурсів на утримання соціально-культурних установ є послідовне впровадження госпрозрахункових форм фінансування, зокрема шляхом самофінансування [19, с. 319]. Під самофінансуванням розуміється

один із методів фінансового забезпечення відтворювальних витрат, який ґрунтується на використанні суб'єктом господарської діяльності власних фінансових ресурсів без залучення коштів державного бюджету [19, с. 592]. Тому додаткові кошти, які стають важливим *альтернативним джерелом фінансового забезпечення*, формуються шляхом власних надходжень.

Відсутність належного контролю при залученні та використанні додаткових коштів, а також неможливість забезпечити достатнє бюджетне фінансування для досягнення поставлених завдань державним навчальним закладом стала підставою для переходу на нові фінансово-правові механізми. З 2000 р. додаткові кошти бюджетних установ, у тому числі матеріальні ресурси на розвиток навчальних закладів, зараховують до спеціального фонду бюджету та використовують за цільовим призначенням.

Цільовий характер формування спеціального фонду кореспондує видаткам із цього фонду, що здійснюються в межах коштів, які надійшли на відповідну мету [20, с. 63]. Власні надходження державного навчального закладу спрямовуються за цільовим призначенням одночасно на покриття його витрат. Разом із тим ці кошти повинні використовуватися на підставі затвердженого кошторису на власні потреби навчальних закладів.

БК України закріплює поняття «власні надходження бюджетних установ» як кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами, як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна й іншої діяльності. Законодавець закріплює в дефініції невичерпний перелік власних надходжень, вказуючи на види «іншої діяльності», що не зовсім коректно та потребує подальшого уточнення. У зв'язку з цим виникає низка питань, пов'язаних із визначенням місця та ролі додаткових коштів державних навчальних закладів. Відповідно до ст. 13 БК України власні надходження бюджетних установ є складовими спеціального фонду бюджету як його доходи, що мають цільове спрямування, та видатки, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду. Тому власні ресурси, зараховані до спеціального фонду, стають власністю держави та можуть використовуватися лише на витрати державних навчальних закладів за фінансового контролю державних органів. Таким чином, ці ресурси підпадають під правове регулювання фінансового законодавства.

Додаткові кошти у спеціальному фонді підлягають особливому контролю за їх формуванням і розподілом, що є негативною тенденцією у розвитку альтернативних джерел фінансового забезпечення. Ринкова регуляція надання окремих видів освітніх послуг може сприяти залученню додаткових коштів. Державні навчальні заклади, дотримуючись норм бюджетного законодавства, не бажають стимулювати за-

лучення додаткових коштів, які підпадають, насамперед, під процедури конкурсних торгів і казначейське обслуговування. З іншого боку, часткове вирішення проблеми можливе шляхом відходу від практики жорсткого фінансового контролю акумуляції та використання альтернативних джерел. Викладене свідчить про необхідність врегулювати питання щодо зняття обмежень на використання державними навчальними закладами додаткових коштів, які надходять до спеціального фонду бюджету, на рівні БК України та освітніх законів.

Особливістю власних надходжень є те, що вони надходять не з бюджету, а з альтернативних джерел. Самостійно зароблені чи отримані на безоплатній основі кошти державних навчальних закладів і закріплені у спеціальному фонді бюджету набувають особливого бюджетно-правового характеру. Власні надходження навчальних закладів – це додаткові кошти, що спрямовуються на покриття їх витрат за цільовим призначенням на підставі затвердженого кошторису. Тому самостійність розпорядження ресурсами навчального закладу поширюється тільки в межах виконання його кошторису.

Висновки

Фінансове забезпечення навчальних закладів – це сукупність фінансово-правових відносин, спрямованих на залучення та використання фінансових ресурсів шляхом бюджетного фінансування, кредитування, фінансування з альтернативних джерел з метою ефективного функціонування і розвитку навчальних закладів.

Особливості фінансового забезпечення навчальних закладів полягають у тому, що: воно здійснюється за допомогою бюджетного фінансування (видатки Державного бюджету України та місцевих бюджетів), кредитування (кредити для отримання освіти у навчальних закладах) та фінансування з альтернативних джерел (додаткові кошти навчальних закладів); забезпечення фінансовими ресурсами відбувається на умовах безоплатності та безповоротності (окрім випадків надання фінансових ресурсів на платній і зворотній основі, зокрема при наданні кредитів для здобуття освіти);

кошти на забезпечення цілей і потреб розвитку навчального закладу спрямовуються в межах реалізації його кошторису.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2013 р.

This article deals with theoretical and legal approaches essence budget financing, crediting and financing educational institutions from alternative sources, and given the definition of financial providing educational institutions and its features.

В статье раскрываются теоретико-правовые подходы к сущности бюджетного финансирования, кредитования и финансирования учебных заведений из альтернативных источников, определяется понятие «финансовое обеспечение учебных заведений».

Список використаних джерел

1. Кафарський В. Проблеми реалізації законодавства у сфері освіти // *Голос України*. – 2005. – № 162. – С. 8–9.
2. Кураков Л. П., Кураков В. П. Большой толковый словарь экономических и юридических терминов. – М., 2001. – 720 с.
3. *Фінансово-правовий словник*. – К., 1993. – 136 с.
4. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. *Фінансово-економічний словник*. – К., 2007. – 1072 с.
5. Нагребельний В. П. *Фінансування* // *Юридична енциклопедія*: В 6 т. – К., 2004. – Т. 6. – С. 282–283.
6. *Фінансове право України*. – К., 2009. – 395 с.
7. *Финансовое право* / Под ред. В. В. Бесчеревных, С. Д. Цыпкина. – М., 1967. – 420 с.
8. Грачева Е. Ю., Куфакова Н. А., Пепеляев С. Г. *Финансовое право России*. – М., 1995. – 232 с.
9. Пацурківський П. С. *Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології*. – Чернівці, 1997. – 244 с.
10. Воронова Л. К. *Бюджетноправове регулювання в СРСР*. – К., 1975. – 184 с.
11. Дем'янишин В., Тулюлюк А. Проблеми сутності та складу видатків місцевих бюджетів [Електронний ресурс] // *Світ фінансів*. – 2008. – Вип. 3. – С. 135–143. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Svfin/2008_3/16-135.pdf.
12. Дмитренко Е. С. *Фінансове право України: особлива частина*. – К., 2007. – 613 с.
13. Чернадчук В. Д. *Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні*. – Суми, 2008. – 456 с.
14. Пацурківський П. С. *Проблеми теорії фінансового права*. – Чернівці, 1998. – 275 с.
15. Воронова Л. К. *Фінансове право України*. – К., 2007. – 448 с.
16. Ніцимна С. О. *Правове регулювання державного кредитування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. – К., 2005. – 20 с.
17. Шемшученко Г. Ю. *Фінансово-правове регулювання банківського кредитування*. – К., 2006. – 264 с.
18. Семчик О. О. *Держава як суб'єкт фінансових правовідносин* / За ред. Л. К. Воронової. – К., 2006. – 116 с.
19. Василик О. Д., Павлюк К. В. *Державні фінанси України*. – К., 2004. – 608 с.
20. *Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України* / За ред. М. Я. Азарова. – К., 2006. – 632 с.

УДК 346.1

Віталій Олюха,

канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

АУТСТАФІНГ У КАПІТАЛЬНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Стаття присвячена дослідженню можливості використання аутстафінгу у сфері капітального будівництва.

Ключові слова: аутстафінг, капітальне будівництво, договір аутстафінгу.

Сучасний світовій економіці притаманний циклічний розвиток, коли підйом змінюється спадом, а потім знову відбувається чергове економічне зростання. Організація діяльності кожного конкретного суб'єкта господарювання для забезпечення власного сталого розвитку повинна проводитись із урахуванням зазначених тенденцій. Для будівельних підприємств це особливо актуально, адже негативні економічні явища, перш за все, спостерігаються у будівництві, яке, по суті, є індикатором стану господарського комплексу країни. Впровадження ефективних засобів оптимізації бізнес-процесів підприємства сприяє, з одного боку, зниженню вартості кінцевої продукції, а з іншого – отриманню прибутку, отже, є необхідним для забезпечення конкурентних переваг і виживання навіть у умовах кризи. Однією з інноваційних моделей менеджменту, що здатна вирішувати ці завдання, є аутстафінг. Його економічна сутність полягає у тому, що підприємство залучає робітників, які є штатними працівниками іншої компанії, до виконання своїх власних функцій. При цьому, підприємство-замовник надає таким робітникам завдання на виконання робіт і безпосередньо організує їх виконання, а підприємство – виконавець послуги утримує їх у своєму штаті, проводячи виплату заробітної плати та виконуючи інші соціальні зобов'язання.

Використання запозиченого персоналу вперше відбулось у 20-ті роки минулого сторіччя у США, а подальший розвиток – у повоєнні роки не тільки у Сполучених Штатах, а й у багатьох інших розвинутих державах. Акти Міжнародної організації праці (далі – МОП) – Конвенція № 181 та Рекомендації № 188 – сприяли подальшому визнанню можливості підприємства проводити найом

робітників із метою надання їх праці третім особам, які безпосередньо її організують та використовують. Хоча Україна не ратифікувала зазначені акти, досвід останніх років свідчить про поступове зростання використання аутстафінгу в нашій країні. Сприяє цьому і те, що транснаціональні компанії переносять іноземні управлінські інновації у практику організації праці персоналу на нашому ринку. Проте застосуванню у діяльності будівельних підприємств цього інструменту менеджменту заважає недосконалість і неповнота його законодавчого регулювання, що, у свою чергу, зумовлює відсутність повного розуміння сутності аутстафінгу як практикуючими юристами, управлінцями, економістами, так і науковцями. Разом із тим запозичена праця, при правильному її застосуванні суб'єктом господарювання, який здійснює підприємницьку діяльність у галузі капітального будівництва, оптимізує наявну чисельність працюючих штатних працівників. У період спаду ділової активності це дозволяє не утримувати надмірну кількість «зайвих» працівників, а у випадку отримання значного пакета замовлень на виконання будівельних робіт залучати необхідну для її реалізації кількість персоналу. З іншого боку, штатні кваліфіковані робітники, які є основою трудового колективу, необхідною для діяльності будівельного підприємства, можуть отримувати гідну заробітну плату. Недосконале нормативно-правове регулювання аутстафінгу значною мірою посилює необхідність правильного оформлення на індивідуальному рівні відносин учасників такого процесу. Для цього слід чітко окреслити категорію аутстафінгу з юридичних позицій тощо.

Питання використання запозиченої праці в Україні досліджували вчені – економіс-

ти Г. Домбровська, І. Геращенко, І. Гущина, А. Котляр, Г. Шумська, науковець у галузі державного управління В. Орлов, а також правознавці Л. Котова, В. Кохан, С. Несинова, але вони приділяли увагу економічним, управлінським аспектам проблеми або ж розглядали аутстафінг у контексті нетипової зайнятості та з позицій захисту прав працівників. Проблемам можливості застосування аутстафінгу у будівельній сфері, правознавці уваги не приділяли і такі наукові роботи в Україні відсутні. З урахуванням викладеного тема даної наукової праці є актуальною.

Метою цієї статті є дослідження можливості використання договору аутстафінгу для опосередкування відносин із використання запозиченої праці у капітальному будівництві.

Серед науковців підхід до розуміння аутстафінгу є різним. А. Котляр для позначення процесів виведення працівників за штат і подальшого їх використання шляхом запозичення праці застосовує термін «аутсорсинг» [1]. І. Поповиченко, К. Спіридонова вважають аутстафінг видом аутсорсингу персоналу та відносять до нього лізинг персоналу, добір тимчасового персоналу, виведення персоналу за штат [2, с. 266]. Г. Домбровська та І. Геращенко також ототожнюють аутсорсинг персоналу й аутстафінг, а тимчасову зайнятість і лізинг персоналу вважають самостійними явищами [3, с. 6]. В. Комарова розглядає аутстафінг як вид лізингу персоналу та поділяє його на аутстафінг, за яким провайдер залучає працівників на короткий термін і передає їх у лізинг замовнику; наймання тимчасових працівників; виведення їх за штат [4, с. 349–350]. Окремі науковці розглядають використання найманої праці тільки як лізинг персоналу і не використовують термін аутстафінг взагалі [5, с. 289–291; 6, с. 373–377].

Учені-правознавці розглядають аутстафінг як виведення працівників за штат із наступним оформленням у штат іншого підприємства, які продовжують виконувати функції, що виконувалися ними раніше на тому самому місці. Тимчасове ж залучення до виконання роботи працівників інших господарюючих суб'єктів (без оформлення відносин з такими працівниками) вони розглядають як самостійне явище – лізинг (оренду) персоналу [7, с. 91; 8, с. 81; 9, с. 86]. О. Войно-Данчишина вважає, що аутстафінг – це виведення робітників за штат і наступне переведення їх у штат іншого підприємства і нарівні з лізингом (орендою) робітників та підбором тимчасового персоналу є видом аутсорсингу [10].

З наведеними поглядами можна погодитися частково. Дійсно, аутстафінг передбачає і такий спосіб залучення сторонніх працівників, за яким підприємство-замовник спочатку звільняє своїх працівників за переводом до іншого підприємства, а потім може використовувати їх працю шляхом запозичення (для працівника місце прикладення праці та функціональні обов'язки залишаються незмінними). Але такий підхід є дещо звуженим. Сутність аутстафінгу у тому, що підприємство, не маючи у своєму штатному розкладі відповідних посад, запозичує працю тих сторонніх працівників, які офіційно перебувають у трудових відносинах з іншим роботодавцем, але потрібні йому на певний час. Для замовника такої послуги важливе значення має наявність певної кваліфікації у спеціалістів, які залучаються до виконання роботи, а не їх попереднє місце праці. Тому не важливо як підприємство – виконавець послуги укладало трудовий договір із своїм персоналом: після переведення від попереднього працедавця або вперше, чи після звільнення з іншого підприємства. Не має значення для сутності таких відносин і подальша доля трудового договору між оператором і робітником (чи буде він звільнений після виконання договору послуг та оформлений до штату замовника чи продовжить працювати і надалі із своїм роботодавцем). Усі такі відносини має охоплювати термін «аутстафінг», який позначає використання різних видів запозиченої праці.

Для позначення відносин аутстафінгу запровадження терміна «лізинг (оренда) персоналу» у вітчизняній правовій науці є недоречним, оскільки останній запозичений із англійської мови і в англо-американській правовій системі має своє усталене використання та значення. Українське право з прийняттям Цивільного кодексу (далі – ЦК) України та Господарського кодексу (далі – ГК) України має на легальному рівні закріплення договору лізингу, який в обох кодифікованих актах є різновидом договору оренди майна. Відповідно до статей 806, 807 ЦК України договір лізингу спрямований на передачу у користування майна, неспоживної речі, яка визначена індивідуальними ознаками та віднесена до основних фондів. ГК України також визначає, що у виключне користування передається майно (ст. 292). Об'єктом майнових правовідносин людина виступала у стародавні часи, коли офіційно існувало рабство. За сучасних умов людина є суб'єктом правовідносин, отже, передати її у користування подібно до неспоживної речі неможливо. З цих підстав не можна погодитися з тим, що аутстафінг є різновидом відносин лізингу персоналу. Крім того, Директи-

ва ЄС 2008/104/ЕО від 19.11.2008 р., яка регулює питання нестандартної зайнятості, використовує термін «запозичена праця». Враховуючи інтеграційний курс на зближення з європейським співтовариством, необхідність адаптації вітчизняного законодавства з законодавством ЄС, маємо брати до уваги підходи в урегулюванні цього питання, які пропонуються європейським законодавством.

Порядок використання праці тимчасових (сезонних) працівників врегульовано у Кодексі законів про працю (далі – КЗпП) України. Є всі правові підстави для оформлення їх у штат підприємства. В такому випадку їх праця не буде запозиченою. З іншого боку, якщо замовник має попит на сезонних працівників і не бажає проводити їх оформлення із зарахуванням до свого штату, він може замовити відповідну послугу з надання позикової праці. В цьому разі виникатимуть відносини аутстафінгу. Але у такому випадку йдеться про короткостроковий аутстафінг, а не про залучення праці тимчасових працівників.

Вважаємо не зовсім коректним відносити аутстафінг до виду аутсорсингу або ж використовувати для позначення процесів аутстафінгу термін «аутсорсинг». Аутсорсинг за своєю економічною суттю є передачею певних бізнес-процесів, виробничих функцій або робіт, які традиційно виконуються штатними працівниками на умовах трудового договору, на обслуговування зовнішньої компанії – аутсорсеру, що спеціалізується у відповідній сфері. Завдання аутсорсингу полягає саме у передачі функцій, а тому виконавець відповідає за організацію виконання завдань і забезпечує отримання необхідного результату. Замовник не запозичує працю у виконавця, не є працедавцем щодо персоналу виконавця. За аутстафінгом передаються працівники визначеної спеціальності та кваліфікації в обумовленій кількості. Зобов'язання виконавця послуги будуть виконані, якщо він виконає зазначені дії. Він не відповідає за результат та якість праці наданих працівників і безпосередньо не організовує порядок виконання ними робіт для замовника.

Наведені відмінності є значними, а різновиди одного виду будь-яких явищ при певних розбіжностях у їх характеристиці все ж мають і багато спільних ознак. У нашому випадку такі спільні ознаки відсутні. Розглядаючи зазначені інноваційні інструменти менеджменту при використанні у вітчизняній практиці як категорії одного виду немає жодних підстав. Отже, *аутстафінг* – це термін, яким мають позначатися всі випадки використання запозиченої праці, а аутсорсинг – це термін, яким мають позначатися процеси передання певних функцій, бізнес-процесів, роботи зовнішнім виконавцям.

Які ж характерологічні особливості припиненні аутстафінгу? *По-перше*, працівник має практично двох роботодавців. Відбувається певним чином розщеплення у трудових відносинах. Юридичний роботодавець є господарюючим суб'єктом, який на постійній основі займається наданням послуг із представлення найманої праці. Тому саме він і наймає працівників, укладаючи з ними трудовий договір. Безпосереднім, фактичним роботодавцем є замовник послуги, який надає місце прикладення праці та проводить її організацію, надає вказівки щодо виду та порядку виконання дорученої роботи у рамках кваліфікації працівника. Відносини між замовником і виконавцем послуги регулюються договором про надання послуг, який залежно від особи замовника може бути цивільно-правовим або господарським. Робітник у таких зобов'язаннях є не стороною, а третьою особою. Хоча слід зазначити про достатню умовність позначень фактичний та юридичний роботодавець, оскільки особа, яка наймає робітників, певним чином виконує обидві функції.

По-друге, ведення кадрової документації, виплата заробітної плати, надання відпустки, забезпечення соціальних гарантій і дотримання трудової дисципліни, у тому числі накладення стягнень, оформлення у передбачених законодавством випадках звільнення покладається на юридичного роботодавця. Тому він має правильно організувати ведення кадрової роботи.

По-третьє, оскільки безпосередньо праця організується фактичним роботодавцем, необхідні заходи з дотримання правил безпеки безпосередньо на робочому місці він і повинен організувати. У той самий час юридичний роботодавець має здійснювати всі види інструктажу з дотримання правил техніки безпеки, а також надавати спецодяг, засоби захисту, в передбачених законодавством випадках він має забезпечити видачу молока, мийних засобів. У випадку виконання будівельних робіт на території підприємств із високою небезпекою він також має забезпечити дотримання своїми робітниками правил поведінки та переміщення на ній. Для цього замовник і виконавець послуги мають чітко визначити їх у певних двосторонніх документах, які можуть бути додатками до договору про надання послуг або ж зробити це безпосередньо в окремому договорі.

Слід також зазначити, що для таких відносин важливим є забезпечення у договорі про надання послуг прав третіх осіб, які не є сторонами таких зобов'язань: працівників, кінцевих споживачів тощо. Зумовлено це тим, що в результаті укладення договору про надання послуг для працівника певним чином

будуть визначатись умови його праці, а для кінцевих споживачів продукції, що буде вироблятися за допомогою запозиченого персоналу, важливе значення має дотримання умов про безпеку й якість товару. Необхідно врахувати і те, що виконавець послуги за умови виконання роботи не відповідає. З його сторони зобов'язання будуть виконані у повному обсязі за умови надання персоналу обумовленої договором спеціальності та кваліфікації, у необхідній кількості. Забезпечення якісного та безпечного виконання робіт здійснює замовник послуги.

Оскільки законодавство України щодо аутстафінгу не досить розвинуте, сторони відповідного договору про надання послуг мають детально врегулювати не тільки свої відносини, а й права третіх осіб. Необхідно передбачити порядок взаємодії при організації виконання замовлення, у тому числі встановити алгоритм дій у випадку виникнення простоїв на підприємстві замовника, а також у разі виникнення травм із працівниками виконавця послуги. Важливим є правильне й оформлення результатів праці робітників та надання послуг, проведення взаєморозрахунків між контрагентами. Все це дозволить уникнути неприємностей і непорозумінь із контролюючими та правоохоронними органами.

Можливість використання аутстафінгу у практичній діяльності будівельних підприємств Мінрегіонбуд України у своєму листі від 08.02.2011 р. № 23-13/1052/0/6-11 заперечує, хоча констатує його існування в Україні. Підставами для такого негативного висновку було те, що належного правового регламентування аутстафінгу в Україні не має; умовою для отримання ліцензії на право провадження будівельної діяльності є наявність кваліфікованих працівників; залучення до виконання будівельних робіт працівників за схемою аутстафінгу веде до зростання рівня травматизму.

На нашу думку, правові основи для існування аутстафінгу в Україні існують. Так, Податковий кодекс визначає можливість надання таких послуг п. 14.1.183. Подальше правове регулювання цієї сфери запроваджене внесенням змін до ст. 39 Закону України «Про зайнятість населення», якою визначені певні гарантії для робітників, які працюють за такою схемою, та передбачена необхідність отримання ліцензії для суб'єктів господарювання, які надають такі послуги. Крім того, ЦК України передбачає можливість укладення договорів, які хоча і не встановлені у ньому, але не суперечать йому. Договір аутстафінгу, таким чином є не поіменованим у кодифікованому акті договором, який не суперечить йому, отже, може використовуватись

у підприємницькій діяльності у галузі капітального будівництва.

Що стосується отримання ліцензії для провадження будівельної діяльності, то заслуговує на увагу те, що після спрощення режиму ліцензування, запровадженого нещодавно в Україні, не всі види робіт у галузі капітального будівництва вимагають отримання ліцензії. Крім того, некваліфіковані працівники не впливають на умови отримання ліцензії у цій сфері. Тому, наприклад, для підготовки будівельного майданчика та під'їзних шляхів, прибирання території після закінчення будівельних робіт може запозичуватися праця відповідних працівників. Будівельна організація може використовувати аутстафінг для забезпечення робіт не за своїм основним профілем. Так, по відношенню до сфери виробництва будівельного підприємства допоміжною діяльністю є прибирання приміщень, проведення вантажних робіт на складі, організації харчування, отже, для неї можуть залучатися запозичені працівники. Травматизм при виконанні будівельних робіт виникає не від застосування аутстафінгу як такого, а за умови неналежної організації праці та відсутності безпеки при виконанні технологічних процесів. Тому боротьба з ним має провадитися шляхом посилення заходів безпеки, застосування сучасних технологій і належного інструктажу будівельників щодо правил безпеки та надійного контролю за їх дотриманням при проведенні будівельних робіт.

Для холдингових будівельних організацій, які мають у своєму складі значну кількість професійних учасників, залучення до свого складу підприємця, який надаватиме відповідні послуги, аутстафінг є інструментом, який дозволить оптимізувати витрати на утримання персоналу. Дійсно, сезонність і поетапність виконання будівельних робіт дозволять переводити не поодиноких працівників, а цілі бригади з однієї структурної одиниці холдингу до іншої відповідно до графіка проведення будівельних робіт на кожному з них. З іншого боку, кваліфіковані працівники матимуть змогу отримувати гідну заробітну плату за рахунок відсутності простоїв у їх роботі.

Проведене дослідження свідчить про необхідність розроблення теоретичних положень про договір аутстафінгу та дозволяє зробити такі **висновки**:

аутстафінг є інноваційним інструментом менеджменту за допомогою якого проводиться організація залучення запозиченої праці будь-якого виду. Використання терміна «лізинг» (оренда) для таких відносин є недоцільним, оскільки чинне законодавство України не передбачає можливості оренди людини;

послуга аутстафінгу надається суб'єктом підприємницької діяльності, який здійснює таку діяльність систематично на основі цивільно-правового або господарського договору, що укладається з замовником, який має необхідність у використанні запозиченої праці. При цьому працівник у такому договорі є третьою особою, працевлаштований у виконавця послуги, а фактично роботу виконує у замовника послуги. Останній безпосередньо організує процес виконання трудової функції, але не є юридичним працедавцем відносно працівника. Зобов'язання аутстафера будуть виконані якщо він надасть замовнику персонал у необхідній кількості, обумовленої кваліфікації та спеціальності. Забезпечення кількості й якості виконуваної запозиченим персоналом роботи покладається на замовника;

аутстафінг може використовуватись у сфері капітального будівництва переважно для робіт, пов'язаних із забезпеченням процесу основного виробництва. Також його можна застосовувати в основному виробництві будівельної організації для робіт, що не вимагають високої кваліфікації залученого персоналу. Кваліфіковані будівельні роботи слід виконувати за схемою аутстафінгу у рамках великої холдингової будівельної компанії. Правильна організація застосування аутстафінгу дозволяє оптимізувати витрати будівельного підприємства.

Список використаних джерел

1. Котляр А. Б. Аутсорсинг персоналу як новітня технологія менеджменту // Інтернет конференція «Методологічні та методичні новації в

управлінні підприємствами в умовах переформування глобального середовища». – 2013. – Секція 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bsfa.edu.ua/files/konf/22032013/s1/Kotljars.pdf>.

2. Поповиченко І. В., Спіридонова К. О. Особливості застосування аутсорсингу для підприємств будівельної галузі // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – Маріуполь, 2011. – Т. 3. – С. 265–269.

3. Домбровська Г. П., Геращенко І. О. Аутстафінг – інструмент в управлінні персоналом // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – 2010. – № 62. – С. 3–9.

4. Комарова В. Сучасні тенденції впровадження лізингу персоналу в менеджменті готельно-туристичної індустрії // Ефективність державного управління. – 2011. – Вип. 26. – С. 346–352.

5. Орлов В. В. Оренда персоналу як інновація в галузі управління трудовими ресурсами // Вісник Криворізького Національного університету. – 2012. – Вип. 31. – С. 289–291.

6. Шумська Г. М. Регіональні аспекти застосування лізингу персоналу у діяльності кластерів в Україні // Комунальне господарство міст: Вип. 98. Сер. Економічні науки. – К., 2011. – С. 101–103.

7. Котова Л. В. Поняття та юридична природа альтернативних форм зайнятості у сучасних умовах // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 83–93.

8. Кохан В. П. Нестандартна зайнятість в Україні: виклики часу // Загальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 3. – С. 79–85.

9. Несымова С. В. Аутстаффинг как путь к установлению в Украине легальных методов ведения прибыльного бизнеса // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля: Сер. Юрид. науки. – 2011. – № 1. – С. 85–88.

10. Войно-Данчишина О. Л. Новые технологии на рынке труда: правовое регулирование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statiti/253-trydpr/14839-2011-01-19-03-45-14.html>.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2013 р.

The article investigates the possibility of using outstaffing in capital construction.

Статья посвящена исследованию возможности использования аутстаффинга в сфере капитального строительства.

УДК 349.422

Максим Гребенюк,*канд. юрид. наук, доцент,***Роман Цендра,***Інститут післядипломної освіти**Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТАЛОНІВ (КАРТОК) ЯК ОДИН ІЗ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розкривається зміст і значення термінів «продовольчий талон» (картка), «продовольчий банк», розглядається соціальний аспект забезпечення продовольчої безпеки, визначаються правові засади обігу продовольчих талонів (карток) і функціонування продовольчих банків у деяких зарубіжних країнах (США, Венесуела, Російська Федерація).

Ключові слова: продовольчі талони, продовольчий банк, межа бідності, продовольча безпека, індикатор визначення рівня бідності, прожитковий мінімум.

З а всі часи існування людства боротьба з голодом і недоїданням визначалась як першочергове завдання політичного керівництва будь-якої країни, як умова повноцінної життєдіяльності держави, суспільства, громадян. Забезпечення продовольчої безпеки неможливе без створення страхових харчових ресурсів, факторів доступності та достатності продовольства, реалізації заходів виваженої й адекватної державної аграрної політики.

У сучасних умовах кожна країна світу самостійно обирає дієві заходи у сфері забезпечення продовольчої безпеки, до яких належать: стимулювання імпорту продовольства, створення власних стратегічних запасів продуктів харчування, динамічний розвиток профілюючих галузей національного АПК, запровадження продовольчих талонів (карток) для соціально незахищених категорій населення тощо.

Як свідчить міжнародний досвід, продовольча проблема є однією з найгостріших проблем сучасності (хоча її сутність і структура різко різняться у найбагатших і найбідніших країнах світу). Однак кожна країна, незалежно від рівня свого розвитку, прагне гарантувати достатній раціональний рівень харчування для всіх соціальних верств населення [1].

У більшості випадків причинами продовольчої залежності країни можуть бути: де-

фіцит продовольства та низький рівень платоспроможного попиту, що зумовлюють незбалансованість внутрішнього продовольчого ринку за попитом і пропозицією; залежність внутрішнього ринку від імпортних поставок продовольства; низька конкурентоспроможність продукції за якістю та/або ціною при достатності продовольства власного виробництва; нерозвинутість зовнішньоекономічних зв'язків, замкнутість внутрішнього продовольчого ринку; низька ефективність діяльності господарюючих суб'єктів в АПК тощо [2].

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. декларує, що одним із основних напрямів вирішення продовольчої проблеми є запровадження адресної державної продовольчої допомоги соціально незахищеним верствам населення. Таким чином, вагоме місце в системі заходів забезпечення продовольчої безпеки посідає соціальний аспект, який полягає у створенні державою умов для платоспроможного доступу населення до продовольства, підтримки малозабезпечених категорій громадян, боротьби з бідністю.

Програми продовольчої допомоги мають виключно економічний характер, але їх реалізація, як правило, сприяє організації підтримки малозабезпечених громадян і встановлює заходи державної допомоги аграрним товаровиробникам, підприємствам харчової

промисловості. Основним індикатором визначення рівня бідності є *межа бідності*, яка розраховується за показниками доходів і рівня споживання. При цьому межа бідності може встановлюватися у відносних і абсолютних показниках. Практика економічно розвинутих країн свідчить, що бідною вважається сім'я, в якій сукупний середньодушовий дохід не перевищує розміру прожиткового мінімуму, тобто прожитковий мінімум вважається критичним показником межі бідності в країні. Згідно із загальним правилом, рівень життя визначають за часткою грошових витрат населення на харчування. За даною класифікацією більшість економічно розвинутих країн світу витрачають на харчування із загального грошового доходу населення (в розрахунку на одну особу): Франція – 25 %, ЄС – 21, Японія – 20, США – 15 %. В Україні та Росії ці показники перевищують 50-відсоткову межу, що свідчить про низький рівень життя [3].

Згідно з офіційними статистичними показниками за 2012 р., у нашій країні 20 % домогосподарств із найбільшими доходами в середньому витрачали на харчування 2366,36 грн на місяць, 20 % домогосподарств із найменшими доходами – 1462,81 грн; при цьому витрати на харчування становили 52 % сукупних витрат домогосподарств. У загальній структурі витрат на продукти харчування найбільші витрати припадали на м'ясо та м'ясопродукти (25 %), молоко і молочні продукти (14 %), хліб і хлібопродукти (13 %) [4].

Виходячи з викладеного, доцільно розглянути питання щодо правової регламентації здійснення державної продовольчої допомоги малозабезпеченим громадянам з урахуванням особливостей зарубіжного досвіду запровадження й обігу продовольчих талонів (карток).

Метою цієї статті є визначення особливостей обігу продовольчих талонів (карток), висвітлення діяльності продовольчих банків як стратегічного напрямку забезпечення продовольчої безпеки в окремих зарубіжних країнах.

Питання соціального захисту громадян висвітлювали у своїх наукових працях Н. Болотіна, І. Сирота, П. Пилипенко [5–7] та інші. Правовий аспект забезпечення продовольчої безпеки розглядали В. Єрмоленко, С. Лушпаєв, А. Статівка, А. Тригуб, Р. Тринько [8–12]. Але висвітлення правових засад запровадження й обігу продовольчих талонів (карток) і діяльності продовольчих банків у США жоден із науковців не здійснював, що посилює актуальність тематики дослідження.

Система продовольчого забезпечення з використанням талонів (карток) створена з метою нормативного постачання населенню продовольчих товарів в умовах тотального дефіциту або браку харчових продуктів у випадках надзвичайних ситуацій. У продовольчому талоні (картці) встановлювалися норми споживання продовольчих товарів на людину на місяць. Продовольчий талон (картка) надав право його власнику на разове придбання певного асортименту харчових продуктів у торговельній мережі за зниженою ціною. У багатьох країнах світу продовольчі талони запроваджувалися як тимчасовий запобіжний стабілізаційний захід із метою створення умов для мінімального продовольчого забезпечення громадян.

Як свідчить історичний досвід, уперше продовольчі картки (тесери) були запроваджені ще за часів Стародавнього Риму. В період якобінської диктатури у Франції (1793–1797 рр.) з метою запобігання проявам голоду вводилися продовольчі картки на хліб. Під час Першої світової війни розподіл продовольства за талонами (картками) як для військовослужбовців, так і для цивільного населення існував у США, Німеччині, Російській імперії. У грудні 1916 р. в Росії була запроваджена продовольча розверстка, стратегічною метою якої стало вилучення у селян 700 млн пудів зерна до 01.05.1917 р. за державними цінами. Система продовольчого забезпечення з використанням талонів (карток) використовувалася у 1917–1921 рр., була відновлена з 1929 р. і остаточно скасована у 1935 р.

У сучасних умовах у США діє дворівнева система допомоги малозабезпеченим громадянам: з використанням продовольчих талонів (карток) і за участю продовольчих банків. З 1939 р. у США запроваджена та діє федеральна програма (SNAP – Supplemental Nutrition Assistance Federal Program) пільгового придбання продуктів харчування для громадян, які мають низькі прибутки та є соціально незахищеними верствами населення. Вперше вказана федеральна програма почала діяти з 16.05.1939 р. з метою додаткового субсидування у розмірі 50 % витрат на харчування для малозабезпечених громадян США. Спочатку програмою було охоплено майже 4 млн населення, адже у 1943 р. програма була зупинена, оскільки за економічними оцінками уряду США ситуація щодо платоспроможності громадян поступово поліпшилася. З 1961 р. програма була знову поновлена у пілотному режимі. 31.08.1964 р. у США прийнятий федеральний закон «Про продовольчі марки» (Food Stamps Act), положення якого визначали підстави та порядок надання малозабезпеченим громадя-

нам продовольчих марок (купонів). Продовольчі марки мають покривати різницю між витратами домогосподарств і харчування та сумою, яка вважається достатньою для придбання необхідних продуктів харчування першої необхідності. Встановлений розмір соціальної допомоги безпосередньо залежав від кількості членів сім'ї та розміру їх доходів. Витрати федерального бюджету за програмою становили: 75 млн дол. у 1965 р., 100 – у 1966 р., 200 млн дол. у 1967 р. Законодавчо встановлений максимальний розмір продовольчої допомоги на сім'ю – 1750 дол. на місяць. Таким чином, у федеральному законодавстві США було запроваджено практику щорічного збільшення обсягів фінансування на соціальну допомогу малозабезпеченим громадянам із використанням продовольчих марок.

Федеральний Закон США «Про продовольчі талони» 1977 р. було схвалено з метою посилення державного стимулювання аграрного сектора економіки, підвищення рівня продовольчої забезпечення для сімей із мінімальними доходами, надання соціальної допомоги пенсіонерам, ветеранам і неповнолітнім дітям. Заборонялося використання продовольчих талонів із метою придбання алкогольних напоїв, тютюнових виробів та фаст-фудів. Як новація дозволялося придбання насіння для власного вирощування на присадибних земельних ділянках. Програма SNAP у США набула статусу загальнонаціональної; при цьому відповідальним органом за реалізацію вказаної федеральної програми було визначено Міністерство сільськогосподарства. Відповідно до показників ефективності програми середньомісячний розмір соціальної допомоги на одного громадянина на місяць становив 134 дол., які виділялися з федерального бюджету США для придбання продуктів харчування першої необхідності.

З метою вдосконалення правового регулювання продовольчого забезпечення у США від 01.10.2008 р. набув чинності федеральний закон «Про продовольство та харчування» (Food and Nutrition Act). На підставі його положень більша частина фінансових ресурсів, спрямованих на соціальну підтримку громадян, почала надаватися з використанням пластикових карток (раніше для цього використовувалися паперові талони номіналом 1,5 та 10 дол. США, які можна було використати у будь-яких продуктових магазинах країни). Була створена спеціальна електронна система обслуговування відповідних карток (ЕВТ) у торговельних мережах країни. Право на одержання продовольчих талонів згідно із вказаним актом законодавства додатково надається: особам-мігрантам, які

народжені до 1931 р. і проживають у США на законних підставах; дітям до 18 років, які мають статус мігрантів; біженцям; мігрантам американо-азіатського походження; американським індіанцям, народженим у Канаді; сліпим і мігрантам-інвалідам. Для отримання допомоги за програмою SNAP необхідно перебувати на обліку з працевлаштування в обов'язковому порядку та мати місячний сукупний дохід на сім'ю у розмірі не більш 2000 дол. Якщо один із членів сім'ї досяг 60 річного віку або є інвалідом, то сукупний дохід на сім'ю не повинен перевищувати 3000 дол. При визначенні підстав для надання права на отримання продовольчих талонів (карток) не враховується вартість квартири та земельної ділянки, на якій знаходиться житловий будинок, де проживає кандидат на отримання соціальної допомоги.

За станом на 2012 р. дія федеральної програми пільгової купівлі продуктів харчування поширювалася на такі соціальні групи населення: 49 % – діти віком до 18 років; 9 – громадяни похилого віку; 16 % – інваліди. У США право на одержання продовольчих талонів (карток), у розмірі 115 дол. на кожного громадянина та відповідно 225 дол. на сім'ю щомісячно (приблизно 31,5 дол. на тиждень), мають понад 48 млн громадян, а федеральні витрати на утримання програми SNAP у 2012 р. досягали 74,6 млрд дол. (у 2008 р. – 28 млрд дол.).

З використанням продовольчих пластикових карток малозабезпечені верстви населення можуть придбати продукти харчування, продовольчі товари першої необхідності. На жаль, кінцева мета програми SNAP – створення сприятливих соціальних умов для поліпшення якості харчування громадян не досягнута, оскільки, як свідчить практика її застосування, громадяни, які отримують продовольчі талони (картки), за рахунок економії, обміну цих талонів, витрачають надані їм державою бонуси на інші цілі. Також мали місце прояви шахрайства та корупції з використанням продовольчих талонів: учасники програми приховували свої додаткові прибутки з метою безпідставного продовження отримання державної соціальної допомоги на харчування за рахунок федерального бюджету, ігнорували заборону обміну продовольчих талонів на готівкові кошти. Маючи відповідні домовленості з продавцями, вони віддавали продовольчі талони з дисконтом: талони на загальну суму еквівалентну 400 дол. продають за 200 дол. готівкою. Результатом вказаних дій є криміналізація сфери обігу продовольчих талонів (карток) на отримання продовольства.

Заслужує на увагу практика діяльності продовольчих банків – неприбуткових ор-

ганізацій, завданням яких є накопичення продовольчих ресурсів для їх подальшого постачання благодійним і громадським організаціям, установам соціального обслуговування, закладам охорони здоров'я для безкоштовного розподілу серед громадян, які потребують соціального захисту. Перший продовольчий банк було створено у штаті Арізона у 1967 р. Джоном ван Хенгелем, який протягом декількох років збирав пожертви для благодійної і дальні релігійної організації.

На сьогодні у США функціонує близько 380 продовольчих банків. Виробники харчових продуктів і продавці у торговельній мережі саме там вперше зіткнулись із проблемою реалізації продовольчих товарів із обмеженим терміном споживання чи пошкодженою упаковкою (шляхом зменшення ціни реалізації цих продуктів харчування із завершенням терміну реалізації). Це мало певний ефект, оскільки харчовий продукт продається більш інтенсивно. Проте така практика має свої недоліки. По-перше, зменшується рентабельність продаж; по-друге, почала формуватися нова категорія покупців, які не купують товар за оригінальну ціну, чекаючи її значного зниження ближче до завершення терміну реалізації. І це в умовах, коли значна кількість малозабезпечених громадян не можуть отримати найнеобхідніші харчові продукти. Саме тому в США, вперше в історії людства, була запроваджена система раціонального використання харчових ресурсів для соціально незахищених груп населення – система продовольчих банків.

Виробники та продавці харчових продуктів у випадку неможливості їх реалізації з різних причин за нормальною ціною (пошкодження упаковки, технологічні проблеми, наближення до завершення терміну реалізації продуктів тощо), коли знижувати ціну неефективно, передають безкоштовно ці продукти харчування у спеціально для цього утворені структури – продовольчі банки. При цьому продовольчі банки не роздають накопичені продукти харчування безпосередньо громадянам, які цього потребують, оскільки мають відповідні договори з різноманітними громадськими, благодійними організаціями, що безпосередньо працюють із окремими проблемними категоріями населення. За цими договорами та за заявками від таких організацій продовольчі банки передають їм харчові продукти безпосередньо для розподілу фізичним особам чи організації безкоштовних обідів для малозабезпечених громадян.

Поступово досвід США прийшов у Європу, де в багатьох державах із 1984 р. створені й успішно функціонують подібні американ-

ським структури, які також отримали назву продовольчих банків. Так, у Польщі перший продовольчий банк створено у 1993 р. і на сьогодні федерація продовольчих банків цієї країни об'єднує 17 відповідних утворень, які забезпечують продуктами харчування найбільш вразливі верстви населення країни, здійснюючи співробітництво з супермаркетами та глобальними оптовими торговельними мережами типу «Metro Group», що постачають продовольчим банкам продукти харчування, в яких закінчується термін придатності або порушена цілісність упаковки.

У 2013 р. уряд Венесуели як експеримент запровадив систему продовольчих карток у найнаселенішому штаті країни Сулія з метою ліквідації дефіциту продуктів харчування. За даними Центрального банку, в країні спостерігається дефіцит багатьох споживчих товарів: із 100 найменувань відповідних товарів понад 20 неможливо придбати в продовольчих магазинах. Вважається, що введення продовольчих карток дозволить обмежити продаж субсидованих державою продовольчих товарів для перепродажу в сусідній Колумбії, де вони значно дорожчі. Венесуела імпортує близько 70 % продовольства. При цьому останнім часом особливо гостро відчувається брак низки продуктів і товарів щоденного вжитку: цукру, молока, олії, кукурудзяної муки. Причинами введення продовольчих карток став жорсткий державний контроль продажу у торговельній мережі базових продуктів харчування – борошна, рису, цукру, що призводить до їх масового скуповування з метою подальшого спекулятивного перепродажу.

Через серпневі посухи у 2010 р. в Російській Федерації була знищена значна частина врожаю, що стало підставою для підняття цін на соціально значущі продукти харчування та спровокувало введення талонів на отримання хліба і молока за рішенням муніципалітету в Новоросійську. Продовольчі талони були введені в умовах надзвичайної ситуації та надавалися виключно малозабезпеченим мешканцям: багатодітним сім'ям та пенсіонерам, які отримують доходи, менше прожиткового мінімуму. Кожному малозабезпеченому громадянину надавалося шість талонів на місяць, що передбачало право на безоплатне отримання 6 буханок хліба та 6 літрів молока.

Висновки

Незалежно від політичного курсу країни та несприятливих економічних ситуацій, у США ефективно діє національна дворівнева система допомоги малозабезпеченим громадянам: з використанням продовольчих та-

лонів (карток) та за допомогою продовольчих банків. Продовольчі талони (картки) надаються бідним сім'ям з метою гарантування державою їм права на придбання продуктів харчування безоплатно або за зниженими цінами. Під дію програми забезпечення продовольчими талонами підпадає близько 50 млн населення, у тому числі мігранти, при рекордних витратах федерального бюджету майже 75 млрд дол. за 2012 рік.

Іноземний досвід свідчить про доцільність запровадження в Україні подібної до американської системи раціонального й ефективного використання харчових продуктів шляхом створення мережі продовольчих банків. При цьому, виходячи із специфіки соціальних проблем в Україні, необхідно надати можливість продовольчим банкам виступити посередником між виробниками та споживачами продовольчої допомоги.

В окремих містах України триває експеримент (з 2013 р.) із застосування спеціальних карток для соціально незахищених верств населення з метою підвищення рівня охоплення соціальною підтримкою незаможних верств населення при раціональному використанні бюджетних коштів, забезпечення адресного характеру надання соціальної підтримки, отримання громадянами соціальних послуг за допомогою електронних соціальних карток.

Виходячи з викладеного, доцільно прискорити прийняття законопроектів «Про електронну соціальну картку», «Про продовольчі банки в Україні», що дозволить створити умови для стабільного продовольчого забезпечення малозабезпечених громадян у кон-

тексті реалізації заходів державної соціальної політики, запобігання та боротьби з бідністю, голодом і недоїданням.

Список використаних джерел

1. Білик Ю. Д. Продовольча безпека України: стан та перспективи використання потенційних резервів // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К., 2001. – С. 139–148.
2. Зеленська О. О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1. – С. 108–112.
3. Сеперович Н. Соціальний аспект продовольчої безпеки // Актуальні питання аграрної політики. – К., 2003.
4. Звіт про стан продовольчої безпеки у 2012 році // [Режим доступу]: <http://www.me.gov.ua>.
5. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України. – К., 2008.
6. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні. – Х., 2001.
7. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України. – К., 2010.
8. Єрмоленко В. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин. – К., 2008. – 188 с.
9. Лушпаєв С. О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 211–214.
10. Статівка А. Сільське господарство України та його інтеграція в міжнародні сільськогосподарські організації: проблемні питання // Право України. – 2003. – № 4. – С. 42–45.
11. Тригуб А. Адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2012. – 18 с.
12. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення / Р. І. Тринько, М. І. Бомба, М. Я. Бомба та ін. – Л., 2011. – 303 с.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2013 р.

In the article covered the concept and value of terms «food coupon» (card), «food bank». Social aspect of maintenance of food safety is considered. Legal bases of a turn of food coupons (cards) and functioning of food banks in some foreign countries (the USA, Venezuela, Russian Federation) are determined.

В статье раскрывается содержание и значение терминов «продовольственный талон» (карточка), «продовольственный банк», рассматривается социальный аспект обеспечения продовольственной безопасности, определяются правовые основы оборота продовольственных талонов (карточек) и функционирования продовольственных банков в некоторых зарубежных странах (США, Венесуэла, Российская Федерация).

УДК 349.414 (315)

Валерія Кваша,*аспірантка кафедри земельного та аграрного права
юридичного факультету
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*

ЗВИЧАЙ ДІАНЬ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ КИТАЇ

Стаття присвячена дослідженню історичних особливостей розвитку земельних відносин у Китайській Народній Республіці, впливу на них стародавнього звичаю Діань і з'ясуванню його характерних ознак.

Ключові слова: землекористування, традиція, звичай Діань, продаж землі, землеволодіння.

Земля завжди була та залишається основним національним багатством, особливим природним ресурсом, без якого жодна держава в принципі не може існувати. Від характеру та рівня державної політики щодо ефективного використання землі залежить загальнонаціональний розвиток і благополуччя більшості держав світу, передусім такої країни, як Китай.

«Великий керманіч» китайської Комуністичної партії Мао Цзедун свого часу зазначав, що проблемами Китаю є сільські проблеми, а сільськими проблемами є земельні питання [1, с. 1]. З таким твердженням слід погодитись, оскільки проблеми розподілу землі для Китаю, більшість населення якого досі проживає в сільській місцевості, є надзвичайно актуальними.

Метою цієї статті є визначення історичних особливостей стародавнього звичаю Діань і його впливу на розвиток землекористування в Китайській Народній Республіці (далі – КНР).

Серед українських і російських науковців, які у своїх роботах приділяли увагу дослідженню земельних відносин у КНР, слід згадати А. Мірошніченка, О. Пасечник, Г. Білоглазова, М. Кошельова та деяких інших.

Аналіз опрацьованої літератури свідчить, що докладно питання земельного права Китаю вивчали американські вчені, зокрема, Р. Еліксон (Robert C. Ellickson), Ф. Хуанг (Philip C. Huang) та інші. Вивчення їх робіт, а також інших науковців дозволяє констатувати, що дослідження процесу формування земельних відносин Китаю є достатньо складним, оскільки КНР – держава з багатоміліонною історією та традиціями. Історична спе-

цифіка розвитку Китаю, безумовно, вплинула на всі сфери життя сучасного китайського суспільства, у тому числі земельні відносини. Тому вивчення історії розвитку правового регулювання земельних відносин у КНР є досить актуальним.

Починаючи з 80-х років ХХ ст., коли Китай почав позбавлятися більшості ознак колективістської політики епохи Мао Цзедун, уряд дозволив фізичним та юридичним особам набувати права землекористування. Разом із тим китайське законодавство не дозволяє ні національному уряду, ні сільському колективу¹ передавати право користування у безстрокове володіння третім особам. Право землекористування в КНР обмежується строками, встановленими законодавством. Це зумовлено тим, що нинішнє китайське законодавство не визнає приватної власності на землю та забороняє продаж землі.

Основні положення сучасного земельного права КНР закладені в Конституції країни, прийнятій у 1982 р. Так, Основний Закон КНР встановлює, що всі необроблені землі є власністю держави, тобто загальнонародною власністю (міські землі), за винятком земель колективної власності (сільські землі). При цьому, право землекористування від одного суб'єкта до іншого може передаватися лише в порядку, встановленому китайським законодавством. Таким чином, міська

¹Відповідно до статей 8, 10 Закону КНР «Про управління землями», сільський колектив є суб'єктом права власності й управління земельними ресурсами. Законом встановлено, що земля, яка знаходиться в сільських і приміських районах, є власністю сільських колективів та перебуває у володінні й управлінні сільських колективів села, колективних господарських організацій села або комітетів сільських жителів.

земля у КНР перебуває у власності національного уряду, а сільські землі – у колективній власності. У зв'язку з відсутністю права приватної власності на землю та відповідно до економічно-правової системи земля в Китаї не є товаром, а тому офіційно не продається. Проте об'єктом обороту можуть бути права на землю і коли йдеться про продаж землі в Китаї, то мається на увазі, як правило, перехід права користування землею. В силу певних юридичних процедур і механізмів земля в КНР може бути об'єктом земельного обігу. Для позначення таких випадків у мовному обороті досить часто використовують поняття «продаж землі». Відповідно, коли йдеться про продаж землі в Китаї, то мається на увазі перехід права користування землею від одного суб'єкта до іншого. При цьому слід зазначити, що китайська система купівлі-продажу прав на землю є досить специфічною та заслуговує на увагу. Її вивчення може стати у нагоді в процесі реформування земельних відносин і в нашій державі, оскільки простежується певна схожість процесів у сфері земельних відносин в Україні та КНР.

Слід зазначити, що за останні три десятиліття Китай зробив прорив у земельній реформі та перейшов від колективної системи землеробства до системи, яка надає більш широкі права землекористування окремим домашнім господарствам, що, безумовно, сприяє розвитку КНР, потужному росту її економіки.

Історичною особливістю китайської системи землекористування є те, що протягом тисяч років китайські звичаї та закони були спрямовані на регулювання передачі земельної власності таким чином, щоб зберегти це право, забезпечити його повернення в майбутньому первісному власнику [2, с. 1]. Іншими словами, нинішній підхід до регулювання питання про зміну користувача землею в Китаї в загальному відповідає традиціям китайського народу, що історично склалися.

До комуністичної революції 1949 р. правила зміни користувачів земельними ділянками в Китаї забезпечувалися звичаєм Діань, який з'явився у стародавньому Китаї та був офіційно визнаний у зведених звичаєвих кодексах на початку правління династії Мінь у 1368–1644 рр.

Деякі американські науковці стверджують, що про звичай Діань не згадувалося до середини періоду Мінь (1500 н. е.), але з такою точкою зору погодитися не можна, оскільки є всі підстави стверджувати, що звичай Діань з'явився ще за часів правління династії Шань (1600–1046 рр. до н. е.) [2, с. 8]. Його застосування до часів правління династії Мінь підтверджується тим, що офіційний збірник Пісень династії (960–1127 н. е.) вже робив неформальне посилення на традицію Діань, а кодекс Мінь лише офіційно посилався на нього. За даними істориків, переважна більшість правочинів із передачі

землі в період правління династії Цинь і республіканського часів здійснювалася саме за звичаєм Діань.

Основний принцип звичаю Діань – забезпечення продавця земельної ділянки можливістю викупити її назад через багато років за первісною ціною продажу. Слід зазначити, що той, хто тимчасово володіє (користується) землею на підставі якоїсь угоди, підпорядковується так званому майбутньому майновому праву.

Відповідно до звичаю Діань майбутнє майнове право – це колишнє право продавця на викуп. Відповідно, у випадках із встановленим фіксованим терміном землекористування майбутнє майнове право – це зворотній процес, який дозволяє повертати продавцю його власність після спливу терміну. У разі смерті продавця, це право викупу переходило до його спадкоємців. Суть звичаю Діань передбачає, що особа, яка викупує продану раніше ним землю, не зобов'язана компенсувати роботи із поліпшення, проведені попереднім власником.

Крім того, відповідно до звичаю, покупцеві доводилося повернути тільки суму, яку первинний покупець платив первинному продавцю. Ця ціна викупу не могла бути збільшена через загальний ріст цін на землю, або, наприклад, через інфляцію [2, с. 9]. Продавець землі таким чином був захищений від ризиків та отримував вигоду. Разом із цим традиції Діань мали негативні наслідки для покупця землі, який не був заінтересований у тому, щоб вкладати кошти у поліпшення землі, зберігати родючість ґрунтів, оскільки знав, що його вклади не окупляться. Саме тому у дії звичаю Діань і його особливостях щодо регулювання земельних відносин деякі вчені вбачають причину відставання Китаю від Європи у цій сфері [2, с. 6]. Так, К. Померанц стверджує, що переважна більшість землі в усіх районах Китаю підлягала більш-менш необмеженому відчужуванню під час правління династії Цинь, протягом правління якої Китай, наприклад, значно відставав у економічному розвитку від Англії. К. Померанц вважає, що в Західній Європі в ту епоху право розпорядження земельною власністю підлягало обмеженням та іншим обтяженням, що впливало на сповільнення процесу обігу землі. В Англії ж право власності на землю в цілому стало більш простим і дозволило відчужувати його після 1600 р. за рахунок занепаду майоратного наслідування¹ і

¹ *Майорат* – обов'язковість наслідування родового володіння старшим сином і найменування володіння на такому праві. Власне майорат впроваджено у середньовічне право Європи у XIV–XV ст., але схожі правові норми існували в багатьох суспільствах. Метою майорату було запобігання розділенню володінь феодала між численними нащадками [4, с. 13].

системи «відкритих полів»¹. У Китаї після 1600 р., на противагу Англії, не виявлено стійкої тенденції до спрощення землеволодіння [2, с. 7]. Тому, на думку Хуанга, Діань є прикладом доринкового ідеалу сталості землеволодіння [3, с. 71].

У той самий час очевидним фактом є те, що приватна власність на землю була характерною ознакою китайської культури протягом тисяч років. Про це свідчать перші документи про продаж землі приватним землевласникам, виявлені ще в династії Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.). Крім того, перші земельні реформи Шань Янь 356 р. до н. е. сприяли відчужуваності землі [2, с. 4]. Таке право власності мало певну специфіку, що досить чітко простежується у звичаї Діань. Ця специфіка, перш за все, пов'язана з обмеженнями, які він накладав на приватних землевласників, що, як правило, мали право продавати або іншим чином відчужувати свої землі.

Уряди династій Мін, Цін і республіканського періоду (кожен у свій час) приймав законодавчі акти, спрямовані на послаблення застосування звичаю Діань із метою підвищення економічного розвитку та зменшення випадків насильства, породжених суперечками через Діань. У 1929 р. Республіканський кодекс, наприклад, встановив строк гарантованого користування у 30 років із дати першого продажу [2, с. 13].

У XVIII ст. дія звичаю Діань у Китаї була послаблена, але він все ще продовжував використовуватись аж до 1949 р. – приходу до влади у Китаї комуністів. Заслуговує на увагу те, що впродовж першої половини XX ст., зокрема Гомінданська влада, відзначала позитивні аспекти стародавнього звичаю Діань та, відповідно, схвалювала його використання.

У результаті реорганізації земельних відносин у 1986 р. було прийнято важливий нормативний акт – закон КНР «Про управління землями». Цей Закон був прийнятий

відповідно до Конституції КНР та, як зазначено у ст. 1, з метою посиленого регулювання землі, підтримання соціалістичної державної власності на землю. Цей Закон започаткував новий розвиток земельних відносин, став найважливішим чинником ефективної земельної політики в КНР. Разом із тим науковці вважають, що управління земельними ресурсами в Китаї здійснюється з урахуванням традиції китайського землекористування, земельної політики держави на сучасному етапі розвитку економіки, сформованого земельного устрою, форм власності на землю, особливостей і структури земельного фонду [6, с. 56].

Висновки

Сучасне земельне законодавство КНР, незважаючи на певні особливості в цілому, розвивається у дусі історичної традиції, властивій китайській цивілізації. Фактично, воно слідує певній модифікації одного з основоположних принципів звичаю Діань, який встановлює, що той, хто володіє землею на підставі угоди, підпорядковується так званому майбутньому майновому праву, за яким первинний власник має право «відкликати» свою землю та поновити своє право землекористування. Разом із тим сучасні реалії змушують китайське суспільство відмовлятися від багатолітніх традицій у сфері земельних відносин, оскільки вони не є якісним засобом їх регулювання.

Список використаних джерел

1. *Rural land tenure reforms in China: issues, regulations and prospects for additional reform* – JD Ping Li [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.landesa.org/.../LP-RuralLandTenureR>.
2. *Ellickson Robert C.* The costs of complex land titles: two examples from China (2012). Faculty Scholarship Series. Paper 3604. http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/3604.
3. *Philip C. C. Huang.* Code, Custom and Legal Practice in China. The Qing and the Republic Compared. – Stanford, Stanford University Press, 2001. – 246 p.
4. *Вільна* енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wiki-pedia.org/wiki/Майорат>.
5. *Вільна* енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Система_открытых_полей.
6. *Бони Л. Д.* Китайская деревня на пути к рынку (1978–2004 гг.). – М., 2005. – 500 с.

¹ Система відкритих полів (англ. – open field system) – одна із систем землекористування в середньовічній Європі, найбільш характерна для Англії. При системі відкритих полів орні землі сільського поселення ділилися на наділи селян, що не огорожувались. У межах одного поля кожен селянин мав одну або кілька смуг ріллі, які чергувались із смугами інших селян і феодала, однак, при цьому зберігалася єдність орного простору, а поле оброблялося спільними зусиллями всіх жителів [5, с. 13].

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013 р.

This article is devoted to research of the historical features of land relations in the People's Republic of China, exposure to the ancient custom Diagne and identify its characteristic properties.

Статья посвящена исследованию исторических особенностей развития земельных отношений в Китайской Народной Республике, воздействия на них древнего обычая Диань и выявлению его характерных свойств.

УДК 349.4

Аліна Пашун,*здобувачка кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ*

ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ Й ОХОРОНИ НАДР

У статті аналізується характер взаємозв'язків держави та механізмів правового регулювання, зазначається, що держава як апарат політичної влади здійснює через свої органи правотворчу, правозастосовну, правоохоронну діяльність у сфері використання та охорони надр.

Ключові слова: правова політика, держава, законодавство, використання й охорона надр, природні ресурси.

Надра та наявні в них корисні копалини, виступаючи невід'ємним елементом довкілля, відіграють надзвичайно важливе значення у сфері економічного розвитку будь-якої держави. В Україні мінерально-сировинний комплекс забезпечує життєдіяльність більшості галузей національного господарства. Діяльність у будь-якій сфері суспільних відносин здійснюється за допомогою системи правових засобів. Одним із важливих засобів правового впливу на розвиток суспільних відносин у бажаному для суспільства напрямі є цілеспрямована правова політика держави як складова політичного курсу на побудову соціально орієнтованої ринкової економіки.

Як зазначає Ю. Шемшученко, засадничою ідеєю правової політики має бути її інституційний зв'язок із правом. Політика виявляє суспільні проблеми, ініціює їх вирішення перед владою, а право надає відповідним рішенням юридичної форми, забезпечує виконання цих рішень на державному рівні [1, с. 33].

Проблема ефективного використання й охорони надр і його складових є предметом розгляду законодавців, науковців, юристів, практиків. Нинішню ситуацію у цій сфері можна охарактеризувати як кризову. Вона формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку та відтворення природи. За ринкових умов, різних форм господарювання відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надається розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості, які справляють негативний вплив на довкілля.

Теоретичною основою цього дослідження є положення наукових праць, авторами яких є вітчизняні-вчені правники О. Андрійко, Н. Кобецька, В. Семчик, Ю. Шемшученко, Є. Шульга, М. Шульга та інші.

Слід усвідомлювати, що ситуація у світі на зламі тисячоліть поставила наш народ перед жорстким вибором: або шляхом активного застосування в усіх сферах виробництва надбань сучасної науки, високих технологій, екологічного підходу перейти на засади сталого розвитку та увійти до кола розвинутих країн, або ж стати джерелом природних і людських ресурсів для держав, які розбудовують постіндустріальну економіку [2, с. 11–12]. Ці й інші чинники, зокрема безвідповідальне ставлення органів публічної влади та їх посадових осіб до охорони природних ресурсів, низький рівень природоохоронної свідомості суб'єктів надрокористування, зумовили значне погіршення стану охорони довкілля. За таких умов без ефективних правових заходів із боку держави процес хижацького ставлення до використання надр стане незворотним. У зв'язку з цим дослідження питання про правову політику у сфері використання й охорони надр як систему правових норм, що регулюють суспільні відносини у цій сфері, становить чималий науковий і практичний інтерес.

Характер взаємозв'язків держави та механізмів правового регулювання відносин у певній сфері зумовлений нерозривним зв'язком між державою і правом, оскільки саме держава як апарат політичної влади здійснює через свої органи правотворчу, правозастосовну, правоохоронну діяльність [3, с. 221].

Особливе місце в охоронному процесі використання й охорони надр посідає правова політика держави, оскільки саме на нормативно-правовому рівні держава регулює цей процес, встановлює правила поведінки особи. Правова охорона надровикористання здійснюється шляхом встановлення правил і норм раціонального використання й охорони надр. Крім заходів, безпосередньо пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням, вона також передбачає організа-

ційно-правові, економічні й інші заходи. Взаємозв'язок функцій і завдань держави полягає в тому, що функції держави зумовлені її цілями та завданнями, які стоять перед нею на тому чи іншому етапі розвитку [4, с. 22].

Досягнення мети правової політики у сфері використання й охорони надр, у тому числі відповідної функції держави, забезпечується здійсненням комплексу правових заходів. Особливе місце серед них належить прийняттю законодавчих та інших нормативно-правових актів, що надають цій політиці формальну визначеність, обов'язковість. Аналіз правового регулювання використання й охорони надр в Україні свідчить, що через закони, укази, постанови, розпорядження, інші нормативно-правові акти реалізується правова політика держави у цій сфері суспільних відносин.

Стаття 3 Кодексу про надра встановлює, що гірничі відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодексом про надра, іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до них. Одразу слід зазначити, що Кодекс про надра не містить чіткого визначення гірничих відносин; таке визначення міститься в Гірничому законі України. Згідно із ст. 1 цього Закону гірничі відносини – це правовідносини, пов'язані з використанням та охороною надр і врегульовані законами України та іншими нормативно-правовими актами.

Оскільки сфера використання й охорони надр є частиною права природокористування, важливу роль в реалізації правової політики держави відіграють норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні засади організації охорони навколишнього природного середовища, у тому числі державну охорону надр. Статтею 5 цього Закону визначено, що надра як об'єкт правової охорони навколишнього природного середовища підлягають державній охороні та регулюванню на всій території України. Саме на підставі зазначеного Закону, що поєднує стратегічні цілі з конкретними завданнями, розробляються та реалізуються міждержавні, державні, галузеві, регіональні, місцеві програми у галузі охорони довкілля й екологічної безпеки. Держава вперше проголосила основні напрями державної політики України у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Принципові засади державної політики, яка охоплює і гірничу сферу, передбачені Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р., відповідно до якого національна безпека передбачає захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави, сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам у різних сферах, у тому

числі при використанні надр, корисних копалин, захист екології та навколишнього природного середовища.

Важливий вплив на правову політику держави справляють міжнародно-правові акти. Одним із основних міжнародних документів є Конвенція про континентальний шельф від 29.04.1958 р., яка визначає загальні правила та принципи права держави на розробку надр на її континентальному шельфі. Окрему низку нормативно-правових актів щодо здійснення правової політики держави у сфері надрокористування становлять міжнародні договори, ратифіковані державою Україна.

Наведене свідчить, що роль правової політики полягає в тому, що в її основі лежить система цілей, концептуальних ідей стратегічного характеру щодо організації соціальних відносин [5, с. 54]. У зв'язку з цим цілі та завдання держави у сфері надрокористування нерозривно пов'язані з повсякденним здійсненням покладених на державу функцій. Серед науковців не існує єдиного визначення поняття «функції держави», що зумовлюється різними науковими підходами.

В умовах перехідного періоду, який є надміру тривалим, нові завдання та функції держави зумовлюють і нові підходи до змісту управлінської діяльності. При цьому будь-який розвиток спричиняє зміни в умовах і тенденціях функціонування системи, тобто на певному етапі викликає виникнення кризових явищ, конфліктів і ситуацій, що потребують втручання, врегулювання, прогнозування, передбачення та вирішення [6, с. 122].

На думку науковців, основні ознаки функцій держави окреслюють межі діяльності держави у найважливіших сферах суспільного життя – економічній, політичній, духовній, правовій та інших [7, с. 191]. Проте відсутність ефективної системи управління у сфері використання й охорони надр, повільніше, ніж очікувалося, проведення структурних реформ і модернізації технологічних процесів в умовах зростання національної економіки, що призводить до збільшення рівня забруднення, зумовлює підтримку старих, неефективних підходів до використання природних ресурсів, зумовило схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 р. (розпорядження від 17.10.2007 р. № 880-р.). На виконання цього розпорядження Мінприроди України розроблено проект Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року – документ, який визначає мету, цілі, завдання та принципи, механізми й інструменти реалізації державної екологічної політики на довгостроковий період. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (21 грудня 2010 р.). Як стверджує М. Цвік, саме відповідно до державної правової політики здійснюється поточне та

довготривале планування розвитку законодавства [8, с. 86].

На сучасному етапі взаємовідносин економіки й екології ефективною доцільно вважати не просто діяльність, що дає максимальний результат при мінімальних витратах, а діяльність, яка максимально реалізує мету. Таким чином, стає очевидним, що основною умовою ефективності будь-якого виду діяльності є правильне цілепокладання та чітка фіксація цілей. Слід зазначити, що будь-яка система повинна розглядатися з двох позицій: її внутрішніх зв'язків (тобто між її елементами) та зовнішніх відносин, маючи на увазі інші системи й зовнішнє середовище в цілому. Звідси випливає необхідність як зовнішнього зведення цілей (тобто досягнення відповідності цілей системи та системи вищого рівня, в яку аналізована система входить як підсистема), так і внутрішнього, що визначає можливості формування повного не-суперечливого, взаємодоповнюючого набору цілей системи [9, с. 119].

Наведений перелік нормативно-правових актів не є вичерпним. Проте чинне законодавство й інші нормативно-правові акти відіграють роль первинного чинника стримування бажаних для суспільства норм і правил поведінки суб'єктів, чинника стимулювання бажаної поведінки у сфері використання й охорони надр, який має характерну внутрішню відокремленість юридичних норм.

Таким чином, правова політика полягає в тому, що в її основі лежить система цілей, концептуальних ідей стратегічного характеру щодо організації соціальних відносин [5, с. 54].

Висновки

Держава шляхом прийняття нормативно-правових актів визначає правову політику та стратегію в регулюванні суспільних відносин у сфері використання й охорони надр, відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання та ліквідації негативного впливу господарської й іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів держави.

Нині політика держави у цій сфері не сприяє ефективному поєднанню збереження та розвитку природоохоронних територій, тому сучасна правова політика у сфері використання й охорони надр повинна включати: аналіз впливу організаційно-правових, екологічних, економічних, природоресурсних, природоохоронних та

інших відносин; розроблення комплексного правового інституту, що становить систему юридичних норм, спрямовану на врегулювання відносин у гірничій сфері; встановлення єдиного уніфікованого підходу до узгодження міжнародного законодавства з національним законодавством; визначення впливу національного та міжнародного законодавства на сферу використання й охорону надр; оприлюднення проектів, пов'язаних із використанням надр, корисних копалин тощо, які справляють безпосередній вплив на стан довкілля; оприлюднення законопроектів екологічного, природоресурсного, природоохоронного, гірничого законодавства для відкритого їх обговорення й одержання зауважень і пропозицій від громадян та юридичних осіб із метою його вдосконалення; інформаційне забезпечення та залучення широких верств населення до вирішення проблемних питань у сфері використання та охорони надр.

Разом із тим реалізація правової політики можлива лише за умови належного виконання та дотримання законів, інших нормативно-правових актів суб'єктами надрокористування.

Список використаних джерел

1. Шемшученко Ю. С. Що є право? // Антологія української юридичної думки: У 10 т. – К., 2005. – Т. 10. – С. 30–46.
2. Созінов О. Агросфера України у XXI столітті // Вісник НАН України. – 2001. – № 10. – С. 7–16.
3. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права. – К., 2004. – 304 с.
4. Сердюк В. Еволюція функцій держави в процесі розвитку суспільства // Юридична Україна. – 2006. – № 12. – С. 21–27.
5. Давыдов П. А. Соотношение субъектов правовой политики и субъектов права // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – № 1. – С. 51–55.
6. Івченко В. І. Державне управління у період фінансової кризи. Проблеми та шляхи їх вирішення // Матеріали з підвищення кваліфікації працівників органів державної влади. – К., 2009. – С. 120–128.
7. Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства. – Саратов, 1979. – 136 с.
8. Цвік М. В. Проблеми сучасного праворозуміння // Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5 т. – Х., 2008. – Т. 1. – С. 66–86.
9. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Левковська Л. В., Пилипів В. В. Сталій розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього / За ред. М. А. Хвесика. – К., 2012. – 465 с.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2013 р.

The character of interrelations of the state and the mechanism of legal control are analyzed, it is noted that the state as a system of political power carries out through its bodies law-making, law enforcement and law protection activities in the field of use and protection of subsoil resources.

В статті аналізується характер взаємозв'язку государства и механизмов правового регулювання, указується, что государство как аппарат политической власти осуществляет через свои органы правотворческую, правоприменительную, правоохранительную деятельность в сфере использования и охраны недр.

УДК 340.1

Дарина Кушерець,

канд. екон. наук,
доцент кафедри «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»
Університету сучасних знань,
м. Київ

РОЛЬ ДЕРЖАВИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇЇ ФУНКЦІЙ У СФЕРІ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ

У статті розкривається роль держави у сфері охорони та захисту майнових прав, аналізуються її функції щодо охорони і захисту прав власності фізичних та юридичних осіб.

Ключові слова: право власності, функції держави, організаційно-правова функція, нерухоме майно, рейдерство, приватизація.

Одним із ключових питань у дослідженні інституту охорони та захисту цивільних прав є висвітлення ролі держави й її функцій у системі охорони та захисту прав власності як фізичних, так і юридичних осіб. Наукове дослідження цього напрямку має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки правильна інтерпретація права особи щодо охорони та захисту своїх майнових прав сприяє точному правотворенню, з одного боку, та правозастосуванню – з іншого.

Держава як адміністративне утворення із зовнішніми її межами одночасно є політичним інститутом, який формує в межах такого утворення певний правовий мікроклімат. Історія свідчить, що цей мікроклімат, у тому числі у питаннях охорони та захисту майнових прав, завжди залежить від тих державних функцій, які культивує держава, від її місця та ролі в кожному функціональному сегменті. Разом із тим держава надає серйозного значення не лише питанням охорони та захисту майнових прав, а й проблемі зловживання як фізичними, так і юридичними особами своїми цивільними правами, що призводить до порушень майнових прав та інтересів інших осіб. Таким чином, держава намагається віднайти таку рівновагу в питаннях розвитку суспільних відносин, за якої мав би місце стрімкий розвиток приватної власності, яка б мала належну правову охорону та захист, у тому числі у питаннях майнових прав фізичних і юридичних осіб.

Мета цієї статті полягає в дослідженні ролі та функцій держави як найсильнішого суб'єкта в кожному із напрямів розвитку суспільних відносин у сфері охорони і захисту майнових прав.

Функції держави в питаннях охорони і захисту майнових прав (як резидентів, так і нерезидентів) можна поділити на внутрішні та зовнішні. Оскільки держава заінтересована як в організації виробництва, так і в охороні та захисті речових прав, які мають місце внаслідок такого виробництва, спільною основою таких функцій є їх економічна складова.

М. Цвік вважає, що одним із напрямів економічної функції держави є забезпечення рівноправності всіх форм власності та правового захисту власника [1, с. 76]. В. Сухонос завдання економічної функції держави визначає як регулювання питань власності через оптимальну міру та найефективніші форми державного регулювання економіки [2, с. 179].

В. Опришко та Ф. Шульженко зазначають, що завданням держави є забезпечення повноцінного функціонування всіх форм власності як складової економічної функції держави [3, с. 26]. В. Копейчиков охорону та захист усіх форм власності виділяє в окрему самостійну функцію, яка відноситься до внутрішніх функцій держави [4, с. 54]. Викладене свідчить, що точки зору вчених у питаннях економічної функції держави, яка у безумовному порядку проектується на сферу майнових відносин, є різними.

Реалізація функцій держави у сфері охорони права власності здійснюється через комплексне застосування матеріально-правового та процесуально-правового законодавства, що регулює різні галузі права. Зокрема, ст. 133 Господарського кодексу (далі – ГК) України визначає, що держава забезпечує рівний захист майнових прав усіх суб'єктів господарювання. При цьому, «підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому

числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності... мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття... заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням».

Стаття 15 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України визначає право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також на захист свого інтересу. Ця формула закріплена і в ст. 3 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України. Аналогічний концептуальний підхід мають Кримінальний кодекс (далі – КК) і Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) та Кодекс адміністративного судочинства (далі – КАС) України. Таким чином, законодавець створив системний синтез тобто поєднання матеріального та процесуального законодавства в питаннях охорони і захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб на рівні кодифікаційного законодавства. У той самий час функції держави в питаннях економічної й юридичної спрямованості щодо майна, майнових прав, їх охорони та захисту не є настільки економічно і законодавчо розробленими, що в них немає місця для їх розширення і поглиблення. Навпаки зміна політико-економічного життя в країні потягла за собою появу нових суспільних відносин – відносин у сфері приватної власності. У зв'язку з цим держава оперативного почала позбуватися не притаманних їй функцій – функцій загальної охорони та захисту соціалістичної власності (передаючи ці функції на рівень приватних власників, які як клас сьогодні формуються доволі швидко). Разом із тим держава залишає за собою функції митної та прикордонної охорони, оскільки вона сама потребує охорони та, відповідно, захисту своїх майнових прав. В Україні ще не закінчилась остаточно приватизація державного майна, залишається у власності держави майно та майнові комплекси, які мають стратегічне значення і не підлягають приватизації. Все це майно потребує як охорони, так і захисту з боку держави як власника.

Сучасний стан справ вимагає від держави посилення своїх функцій у питаннях законотворення. Однак міжпартійна політична боротьба в парламенті постійно гальмує ці процеси. О. Сас зазначає, що робота Верховної Ради потребує вдосконалення як в організаційному, так і правовому аспектах, що зумовлює необхідність проведення відповід-

них наукових досліджень і підготовки пропозицій з цього питання [5].

На сьогодні у сфері охорони та захисту майнових прав формується нова ще не досить досліджена функція держави – функція економіко-правового контролю. Вона стосується сфери бюджетного процесу, оскільки механізм формування бюджету повністю пов'язаний із тими майновими відносинами, що мають місце чи складаються в державі. Обсяг таких відносин, простота їх формування, охорона та захист майнових прав сьогодні для України є найактуальнішим питанням. У цій частині країна, на жаль, знаходиться ще на початку свого шляху, оскільки, як зазначив Р. Шишка ще у 2007 р., квінтесенція боротьби за владу так чи інакше полягає у збереженні контролю над матеріальними ресурсами, насамперед, над коштами відповідних бюджетів. Рейдерство, блокування діяльності підприємств через прийняття судами рішень про визнання недійсними тендерів, блокування розрахункових операцій, заборони у землекористуванні, вилучення переданих у власність чи в оренду земельних ділянок, при порушенні підсудності та підвідомчості судових спорів стали звичайним явищем [6]. Сьогодні ситуація не змінилась, а навпаки ще більше загострилась, особливо в питаннях рейдерських захоплень підприємств. У зв'язку з цим при Кабінеті Міністрів України створена комісія протистоянь рейдерству – міжвідомча комісія з захисту прав інвесторів, протидії незаконним поглинанням та захопленню підприємств. Більше того, у жовтні 2013 р. Верховна Рада доповнила КК України ст. 205¹ «Підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», ст. 206¹ «Захоплення будівлі, споруди чи іншого об'єкта підприємства, установи, організації» і ст. 206² «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» (Закон України від 10.10.2013 р. № 0887), які спрямовані на боротьбу з рейдерством.

Недосконалість нормативно-правової бази, суперечності та прогалини у законодавстві України дозволяють рейдерам захоплювати підприємства через акціонерний капітал, кредиторську заборгованість, банкрутство підприємства, визнавати недійсною приватизацію, оспорювати права на активи підприємства та використовувати інші інструменти рейдерського захоплення, що суттєво ускладнює захист суб'єктів господарювання від протиправних поглинань [7, с. 190].

Ефективною боротьбою в цьому напрямі є скрупульозна деталізація як чинного законодавства, так і того, що планується прийняти. З. Ромовська вважає, що проникнення зако-

нодавства в глибоких цивільних відносинах відбувається шляхом детальної їх регламентації [8, с. 63].

Безумовно, деталізація не лише цивільного, а й адміністративного, фінансового законодавства дозволяє дійсно проникнути у глибину суті кожної деталі цивільних правовідносин, що, у свою чергу, точно регламентує поведінку кожного із учасників цивільних правовідносин. Такі негативні явища, як рейдерство, зловживання правом, невизнання права іншими учасниками цивільних правовідносин стають можливими внаслідок відсутності скрупульозної деталізації поточного законодавства, що сприяє вияву неправомірних дій, шляхом використання прогалин у законодавстві, його неоднозначності, неточності, протиріччя змісту законодавства. Все це є підґрунтям до виникнення корупції, оскільки політична, управлінська, правова корупція в більшості своїй можлива внаслідок «сирого», не адаптованого до конкретних правових відносин законодавства. Отже, функція держави в питаннях охорони та захисту майнових прав у цілому пов'язана із законотворчістю як фундаментальною основою правового життя в державі.

Незважаючи на те, що законотворчість як функція держави й є основою до поняття «правова держава», підтримання стабільності законодавства є не менш важливою функцією держави, оскільки постійна зміна законодавства, перш за все в питаннях майна, майнових прав, їх охорони та захисту, може призводити до постійного його перерозподілу. Формулу: гроші потребують тиші, можна перефразувати: майнові права потребують стабільності. Нестабільність законодавства зумовлює нестабільність економіки, оскільки постійна зміна економічних, податкових, юридично-правових правил поведінки створює підґрунтя для тінізації економіки, а разом із цим набувають тінювих схем охорона та захист як самого майна, так і майнових прав не лише юридичних, а й фізичних осіб. В. Огородник зазначає, що тінювий сектор економіки – досить складне поліморфічне соціально-економічне утворення з високим рівнем таємності, інтеграції та протиправності [9, с. 79]. Така ситуація має місце у зв'язку із послабленням системи управління, зокрема, у сферах регулювання та контролю за дотриманням законодавства. Посилення такої державної функції, безумовно, призвело б до стабілізації цивільних правовідносин майнового характеру, а також економічних показників у питаннях доходності підприємства, податкових надходжень до бюджету. Така стабільність сприяла б посиленню охорони та захисту майнових прав у державі.

Суттєвою функцією держави в питаннях охорони та захисту майнових прав фізичних

і юридичних осіб є діяльність у сфері боротьби з організованою злочинністю, яка змінила свої форми від відкритого бандитизму 90-х років минулого століття до економічних злочинів у сфері банківського обігу коштів, будівельних афер тощо. Зрощення злочинності з державним управлінням, правоохоронними структурами сприяє відкритій легалізації злочинних доходів такої діяльності в сферу легальної економіки, сприяє проявам корупції на різних рівнях як політичній, так і управлінській та судовій владі, що, у свою чергу, ослаблює, унеможливорює захист особою своїх майнових прав.

Л. Аркуша зазначає, що питання протидії легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, залишається наразі нерозв'язаним, а стан суспільних відносин, їх динаміка, характер злочинності у сфері економічних відносин сьогодні вимагають нових підходів [10, с. 2]. Отже, легалізація проникнення «брудних грошей» у легальну економіку призводять до посягань на ділову репутацію юридичних осіб, результатом яких у переважній більшості випадків є спричинення їм шкоди. Невизначеність законодавчих норм у питаннях охорони ділової репутації юридичної особи зумовлює неоднозначність судової практики [11, с. 1].

Викладене свідчить, що держава потребує посилення функцій управління через законодавчі, правоохоронні, контрольні, дозвільні функції, перш за все в економічній сфері, яка є базисом суспільних відносин. Безумовно, потребують нового теоретичного та практичного переосмислення питання відповідальності за порушення майнових прав як фізичних, так і юридичних осіб. Р. Шишка зазначає, що порушення майнових прав, зокрема в галузі інтелектуальної власності в питаннях охорони майнових прав, – глобальна проблема, яка вимагає охорони цих прав на міжнародному та національному рівнях. Правові відносини стосовно використання майнових прав у суспільному обороті забезпечує розвиток країнам із приростом від 4 до 7 % валового національного доходу [12, с. 1].

Держава як ключовий гравець на полі охорони та захисту майнових прав у межах її кордонів здатна у безумовному порядку навести порядок у цих питаннях. У зв'язку з цим суттєву роль у цьому напрямі відіграє персоналізована діяльність і відповідальність усіх державних інститутів управління.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє визначити основні функції держави в питаннях охорони та захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб:

економічна функція держави полягає в регулюванні вартості майна фізичних і юридичних осіб у середині країни за рахунок вартісних показників;

правова функція держави в питаннях охорони та захисту майнових прав особи змодельована на конституційних формулах: право приватної власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Незважаючи на це згадані формули потребують свого поглиблення та розширення з метою охоплення всіх як існуючих цивільних правовідносин, так і тих правовідносин, які матимуть місце в подальшому;

функція держави в питаннях охорони та захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб полягає у кодифікації матеріального і процесуального законодавства та можливого синтезу їх правозастосування на рівні судового процесу. Тому поточне законодавство потребує деталізації. В цьому і полягає суть фундаментальної основи правового життя людини і країни в цілому;

функція держави в питаннях економіко-правового контролю виявляється у сфері бюджетного процесу, оскільки механізм формування бюджету пов'язаний із тими майновими правовідносинами, що мають місце чи складаються як в державі, так і на місцях. Сьогодні це найактуальніше питання, оскільки прозорість у цільовому використанні бюджетних коштів є основою в питаннях охорони та захисту майнових прав особи;

функція підтримання стабільності законодавства. Формула: майнові права потребують стабільності з точки зору їх охорони та передбачає стабільність економіки. Зміна економічних, податкових, дозвільних, юридично-правових правил створює підґрунтя для тінізації економіки та прояву корупції;

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.

The article reveals the role of the state in the sphere of security and protection of property rights, as well as an analysis and description of its function to protect and defend the property rights of individuals and legal entities.

В статье раскрывается роль государства в сфере охраны и защиты имущественных прав, анализируются ее функции по охране и защите прав собственности физических и юридических лиц.

держава здійснює адміністративно-правову та кримінально-правову охорону і захист який має чітко визначену *превентивну функцію*, яка у безумовному порядку пов'язана з відновленням майнових прав особи.

Список використаних джерел

1. *Загальна теорія держави і права* / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х., 2002. – 432 с.
2. *Сухонос В. В.* Теорія держави і права. – Суми, 2005. – 536 с.
3. *Правознавство* / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; За ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К., 2003. – 767 с.
4. *Правознавство* / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К., 2006. – 737 с.
5. *Сас О. С.* Організація роботи Верховної Ради: питання теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2013. – 40 с.
6. *Шишка Р. Б.* Проблемні питання цивільного права України // Актуальні проблеми цивільного права та цивільного процесу: Всеукр. наук.-практ. конф. – Д., 2007.
7. *Швець В. О.* Проблеми захисту господарюючих суб'єктів від рейдерських захоплень // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2012. – Т. 17, вип. 7. – С. 186–192.
8. *Ромовська З. В.* Українське цивільне право: Загальна частина. – К., 2013. – 672 с.
9. *Огородник В. І.* До питання економічної кримінології // Економіка України. – 1996. – № 6. – 69 с.
10. *Аркуша Л. І.* Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – О., 2011. – 40 с.
11. *Хортюк О. В.* Цивільно-правова охорона ділової репутації юридичної особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2012. – 20 с.
12. *Шишка Р. Б.* Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004. – 40 с.

УДК 340.15 : 349.6

Борис Кіндюк,*д-р юрид. наук,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету*

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У ЛІСОВІЙ СФЕРІ

У статті розглядається період правотворчої діяльності в лісовій сфері уряду Української Народної Республіки, аналізуються нормативні акти, прийняті у зазначеній сфері.

Ключові слова: Лісовий департамент, Українська Народна Республіка, правотворча діяльність, правова охорона лісів.

Актуальність теми дослідження зумовлена, по-перше, критичним станом українських лісів, який потребує вдосконалення механізму застосування чинного законодавства (і в цьому плані використання вітчизняного історико-правового досвіду може стати у нагоді); по-друге, тим, що історичний досвід правового регулювання лісівництва в Українській Народній Республіці (далі – УНР) є малодослідженою темою.

Аналіз публікацій пов'язаний із певною складністю, оскільки понад 70 років усі матеріали, що стосуються УНР, перебували під забороною. Сьогодні ж існують широкі перспективи освоєння цього пласту у вітчизняній історико-правовій науці.

Фрагментарно питання, що розглядаються, порушувалися у працях О. Тимощука, О. Логвиненко, О. Басун, П. Вакулюка, С. Генсирука, О. Фурдичка, наукових розвідках українських учених, які працювали в еміграції – М. Шаповала, Б. Іваницького. У цілому наявні матеріали носять розрізнений характер і потребують систематизації.

Метою цієї статті є дослідження організаційно-правових засад діяльності органів державної влади УНР у лісовій сфері.

Виклад матеріалів дослідження слід розпочати з аналізу причин прийняття урядом УНР нормативно-правових актів, що регламентували діяльність органів управління лісовою галуззю. Складна суспільно-політична ситуація, військові дії перервали роботу органів державної влади УНР і звели нанівець багато з означених заходів. Аналіз пра-

вотворчої діяльності Лісового департаменту УНР на підставі архівних документів дозволяє виділити два етапи її розвитку: *підготовчий*, що тривав з березня по жовтень 1917 р.; *етап офіційної роботи* з грудня 1917 р. до початку 1921 р. (переривався з 29 квітня по грудень 1918 р., коли влада перейшла до гетьмана П. Скоропадського).

Підготовчий етап. Лютнева революція 1917 р., створення Центральної Ради започаткували демократичні перетворення в Україні, в тому числі сприяли появі значного числа громадських організацій, що опікувалися станом лісів. Під їх керівництвом проводилися з'їзди й інші збори, предметом обговорення яких були проблеми, пов'язані з цим природним ресурсом. Так, 01.07.1917 р. в Києві було створене Крайове лісове товариство (далі – КЛТ), головою якого обрано М. Шаповала, заступником – Б. Іваницького, членами – О. Макаренка, К. Павлюка, О. Мищука [1, с. 4]. До завдань цієї організації належали: збирання пропозицій щодо правильної організації лісів, обліку їх площ, визначення шляхів ефективізації роботи лісової галузі, популяризації лісівничої науки.

З метою практичного вирішення цих питань, КЛТ організував декілька з'їздів лісівників. Перший із них відбувся 16.07.1917 р. в Києві – З'їзд працівників лісового господарства Київської та Подільської губерній. До моменту проведення цього форуму Центральна Рада створила орган виконавчої влади – Генеральний секретаріат (28.06.1917 р.). Ця обставина дозволила лісівникам звернутися до нього з низкою пропозицій щодо вдосконалення правової охорони лісів.

Другим заходом, організованим КЛТ, стало проведення Першого українського з'їзду лісничих, лісових техніків, практиків і любителів природи [2, с. 2]. Програма з'їзду передбачала обговорення важливих для галузі восьми питань: організація роботи ЛКТ, ведення статистики лісів на Україні, вирішення проблем лісової справи, у зв'язку з проведенням аграрної реформи, розроблення державної лісової політики, організація вищої та середньої освіти, створення органів лісоуправління на місцях.

Етап офіційної роботи. Початком цього етапу стало створення в жовтні 1917 р. Лісового департаменту УНР і призначення його першим керівником Б. Іваницького.

Діяльність Лісового Департаменту УНР перебувала у тісному зв'язку із загальним напрямом розвитку законодавства Республіки. Так, 01.11.1917 р. Генеральний Секретаріат Справ Земельних опублікував відозву «Про зносини всіх урядових і громадських інституцій, що підлягали Російському Міністерству Хліборобства» [3, с. 98]. У документі містився пункт, за яким із моменту проголошення Третього Універсалу будь-які безпосередні зносини українських урядів, громадських інстанцій з російськими міністерствами мали припинитися. Таким чином, установи й організації, розташовані на території України, до відання яких належали сільське господарство, лісоуправління та суміжні з ними галузі, зобов'язувалися з усіх питань своєї діяльності звертатися до Генерального Секретаріату Справ Земельних. На підставі цього документа Лісовий Департамент УНР почав приймати під свою юрисдикцію землі лісового фонду, розташовані на території республіки.

Наступним кроком у процесі організації роботи у сфері сільського господарства та природокористування стало видання листа Генерального Секретаріату Справ Земельних «До всіх губерніальних, повітових Народних (Земських) управ, сільськогосподарських товариств та кооперативних організацій України» (27.11.1917 р.) [3, с. 99], в якому містився заклик до спільної праці з новою українською владою. Передбачалося створення при сільськогосподарському відділі Секретаріату Бюро праці для агрономів, лісівників та інших фахівців. Запроваджувалися спеціальні анкети (програми), які місцеві структури мали надсилати до Секретаріату з метою налагодження практичної роботи в країні. Так, анкета про діяльність земельних комітетів в Україні за 1917 р. складалася з 10 аркушів та містила 28 питань організаційно-наукового характеру щодо земельних угідь,

лісів, луків [3, с. 99]. На підставі цього документа Лісовий Департамент видав циркуляр від 10.04.1918 р. № 1006, згідно з яким усі повітові комітети мали збирати та повідомляти дані про ліси, розташовані на території їх відання, зазначити обсяги щорічних рубок.

З метою збереження кадрів і цінних фахівців Генеральний Секретаріат УНР прийняв постанову «Про службовців колишніх економій» (19.12.1917 р.) [3, с. 103]. Документ закликав всіх «інтелігентних працівників» у сфері сільського виробництва й інших галузях працювати на користь українського народу. Зазначена постанова мала важливе значення для лісової галузі, оскільки до революції майже 70 % українських лісів перебували у приватній власності, у цій сфері працювало чимало кваліфікованих фахівців.

Рада при Міністерстві земельних справ затвердила 14.01.1917 р. структуру лісового відомства, яка складалася з восьми департаментів і відділів: адміністративний, науково-педагогічний, лісокультурний, лісоохоронний, інженерно-меліоративний, техніко-економічний, розподільчий, юридичний. В основу структури Лісового Департаменту покладена схема, запропонована М. Шаповалом у 1917 р. [2, с. 32].

Місцезнаходженням Лісового Департаменту стало виділена (за рішенням Генерального Секретаріату УНР) Міністерству земельних справ колишня будівля Всеросійського Земського Союзу, розташована в м. Києві за адресою вул. Володимирська, 19.

Згідно з діючою в УНР схемою управління державними структурами, всі заходи проводилися Лісовим Департаментом і підлягали обов'язковому розгляду на засіданнях Ради Міністерства земельних справ. Так, 21.03.1918 р. відбулося засідання Ради під керівництвом Міністра земельних справ М. Ковалевського (за присутності Є. Архипенка, М. Шаповала, Б. Іваницького). На цьому засіданні заслуховувався звіт про роботу Лісового Департаменту УНР і обговорювалися шляхи розвитку лісової галузі. Реальна ситуація з українськими лісами на той час набула катастрофічного та некерованого характеру. Складнощі громадянської війни, повоєнна розруха, зупинення роботи підприємств і транспорту призвели до різкого зростання екологічного навантаження на ліси. З причини припинення роботи лісової охорони неконтрольовані рубки стали повсюдним явищем. Селяни рубали ліс, продавали його у міста, обмінювали на горілку, ніхто не шкодував молодих посадок і насаджень [4,

с. 38]. Така ситуація звісно не влаштовувала керівництво країни, і 12.04.1918 р. Міністерство Земельних Справ та Лісовий Департамент УНР видали спільний наказ «Про охорону лісів». Документ складався з преамбули та п'яти пунктів. У вступній частині перед земельними комітетами на місцях ставилося завдання захисту лісів від рубок, охорони майна Лісового Департаменту. Обсяги рубок рекомендувалося проводити у межах наявних або складених планів. У випадках, коли такі плани були відсутні, вони мали затверджуватися згідно з дореволюційними Правилами для складання спрощених планів господарства, затверджених Міністерством Землегосподарства і Державного Майна Російської імперії від 20.07.1903 р.

Оскільки документ приймався навесні 1918 р. усім лісникам рекомендувалося звернути увагу на необхідність захисту лісів від пожеж, викорчовувань, випасу худоби. З огляду на це, п. 1 Наказу покладав на місцеві органи обов'язок із розроблення заходів щодо захисту лісів і залучення населення до гасіння лісових пожеж. Пункт 2 цього акта встановлював заборону на випасання худоби в молодих лісах, місцях вирубок, на піщаних ґрунтах, захисних ділянках. Згідно з п. 3 заборонялися розкорчовування лісів під сільськогосподарські угіддя. На проведення таких робіт, як зазначалося у п. 4, потрібний дозвіл Міністерства Земельних Справ УНР, за отриманням якого до Міністерства зверталися земельні комітети. Згідно з п. 5 останні були уповноважені самостійно надавати такі дозволи лише у випадках проведення лісокультурних робіт, тобто при висаджуванні нових лісів, створенні лісосмуг, захисних лісів.

Серед найбільш гострих питань, які доводилося вирішувати новоствореному уряду УНР, було земельне питання, що окремим пунктом включало правове регулювання права власності на лісові угіддя. Це питання було винесено на засідання третьої сесії Головного Земельного Комітету (далі – ГЗК), яка проходила 17.04.1918 р.

Звіт щодо роботи з кодифікації лісового законодавства доповідав член ГЗК П. Затула і директор Лісового Департаменту Б. Іваницький. Зазначимо, що, на думку О. Басун, управління лісовою галуззю УНР відбувалося за такою схемою [1, с. 4]:

- закони щодо лісів розробляються виходячи з того, що цей природний ресурс є державною власністю;
- управління лісовим господарством здійснюється лісовими відділами земельних комітетів;

- контроль за діяльністю останніх здійснює Головна Лісова Управа при Міністерстві земельних справ. Основним напрямом розвитку лісового законодавства, означеним на третій сесії ГЗК, стала підготовка спеціального закону щодо українських лісів.

Одночасно із загальними питаннями, Лісовий Департамент УНР і його керівник Б. Іваницький вирішували проблеми, пов'язані з практичною організацією роботи лісової галузі. Вивчення архівних матеріалів дозволило зібрати 26 актів (наказів), виданих Лісовим Департаментом за період із грудня 1917 р. до кінця квітня 1918 р. За змістом ці накази можна розділити на шість груп: про забезпечення дровами (10 наказів); про припинення рубок (9); про незадовільний стан лісів (3); про охорону лісів (2); про вирубку лісів (1); з науково-дослідної справи (1 наказ).

Робота Лісового Департаменту була перервана у зв'язку з політичними подіями – захоплення влади гетьманом П. Скоропадським, правління якого тривало з 29 квітня по грудень 1918 р.

Новий уряд України – Директорія – відновив роботу в дуже складних умовах. Незаконні рубки за часів громадянської війни тривали з наростаючою інтенсивністю. Це було причиною прийняття 02.01.1919 р. Народним Міністром Земельних справ М. Шаповалом і директором Лісового Департаменту Б. Іваницьким Наказу «Про охорону лісів» [4, с. 56]. Документ складався з восьми пунктів, що регламентували питання рубок (п. 1), систему управління (п. 2), обсяги рубок (п. 3), відпуск лісу (п. 4), фінансові розрахунки (п. 5), охорону лісів (п. 6), складання технічних планів (п. 7) та виконання наказів Департаменту (п. 8).

Незважаючи на те, що зазначений акт отримав назву «наказ» (формально – не вищий в ієрархії нормативно-правових актів), за своїм значенням він був серйозним законодавчим актом, адже регулював доволі широкі проблеми. Цей документ і прийняті раніше (жовтень 1917 р. – квітень 1918 р.) заклали підґрунтя для нового закону, який став важливою віхою у розвитку українського лісового законодавства. Це Закон «Про Ліси УНР», підготовлений Б. Іваницьким і підписаний від імені республіки 13.01.1919 р. головою Директорії В. Винниченком, членами – С. Петлюрою, О. Андрієвським, секретарем Ф. Швецем, державним секретарем М. Корчинським [4, с. 57]. З метою забезпечення виконання цього документа Міністерство Земельних справ видало Закон «Про за-

гальну демобілізацію для проведення земельної та лісової реформи усіх агрономів, лісівників, гідротехніків, землемірів та військових топографів з вищою, середньою та нижчою освітою» (від 24.01.1919 р.) [4, с. 60]. Цих фахівців український уряд планував використовувати для виконання ряду технічних робіт у сфері лісівництва. Задля практичної реалізації на місцях Закону «Про Ліси УНР» Лісовий Департамент видав 26.04.1919 р. Додаткову інструкцію в лісовій справі [4, с. 60]. Таким чином, керівництво УНР вважало охорону лісів справою всього українського народу. Бажання уряду залучити громадськість до охорони лісів було поставлено на порядок денний під час проведення Другого Всеукраїнського з'їзду працівників сільського та лісового господарств.

На жаль, подальший розвиток лісового законодавства в УНР перервали політичні події. В результаті військових дій уряд республіки залишив Київ. У 1919 р. штаб-квартира УНР перебувала спочатку у Вінниці, потім у Кам'янець-Подільську, у Станіславі (Івано-Франківську), а в листопаді 1920 р. уряд залишив територію України і переїхав до Польщі.

Підбиваючи підсумки законотворчої діяльності Лісового Департаменту УНР, поставимо питання про те, наскільки правильною, з точки зору правової охорони лісів, була політика республіки. З цієї метою доцільно виконати порівняльний аналіз нормативно-правових актів, прийнятих в УНР, та аналогічних актів, виданих урядом більшовиків. Так, обидва уряди дбали про збереження кадрів у лісовій галузі. Постанова Генерального Секретаріату від 19.12.1917 р. «Про службовців колишніх економій» своїм аналогом має виданий більшовицьким урядом РРФСР від 05.04.1918 р. та підписаний В. Леніним лист «Усім радам робітничих, селянських, солдатських депутатів» [5, с. 10]. Один із пунктів цього документа передбачав широке залучення лісових фахівців колишньої царської Росії.

Таким чином, обидва акти, видані за двох різних політичних режимів, ставлять перед управлінським апаратом єдину мету – збереження старих кадрів. Іншим прикладом загального підходу радянської й української влад у вирішенні кадрових питань є виданий 24.01.1919 р. Міністерством Земельних Справ УНР спеціальний закон про демобілізацію з армії фахівців для проведення земельної та лісової реформ і право цього органу залучати їх на державну службу й аналогічний радянський акт – постанова Ради

Оборони «Про оголошення призову на військову службу всіх робітників і службовців Головного Лісового Комітету та підпорядкованих установ і підприємств із залишенням їх за місцем служб» від 27.06.1919 р. Цією постановою, підписаною вищими керівниками Радянської Росії – В. Леніним, А. Риковим, Л. Красіним, Е. Складанським, звільнялися всі працівники лісової галузі від призову до Червоної Армії та залишалися на своїх робочих місцях для виконання державних завдань.

Радянський аналог Циркуляру Лісового Департаменту від 10.04.1918 р. № 1006 містив пункт щодо збору відомостей про українські ліси – це постанова Вищої Ради Народного Господарства (далі – ВРНГ) РРФСР «Про лісові заготовки» від 13.04.1918 р. [6, с. 7]. Згідно з п. 3 постанови місцеві органи влади повинні звітувати до повітових земельних комітетів про всі виконані лісові заготовки й їх обсяги. Радянський акт відрізняється від українського ступенем жорстокості, оскільки один із підпунктів передбачає за порушення постанови віддання винних до суду як ворогів революції та народу.

Третім напрямом правотворчості, за яким приймалися близькі за змістом нормативні акти, є власне охорона лісів. Так, наказ Міністерства Земельних Справ «Про охорону лісів» від 02.01.1919 р. збігається за часом свого ухвалення і за змістом з Декретом РНК УСРР «Про охорону лісів» від 26.02.1919 р. Четвертим напрямом є вирішення кадрового питання.

Висновки

Аналіз правотворчої діяльності органів державної влади УНР у лісовій сфері дозволив виділити два етапи її розвитку: *підготовчий та етап офіційної роботи*.

Правотворча діяльність органів державної влади УНР у сфері лісівництва мала цілеспрямований характер, відрізнялася логічністю та врахуванням специфіки українських лісів. Аналіз виданих урядом УНР і більшовицькими урядами УСРР і РРФСР нормативних актів свідчить, що вони збігалися за своїми цілями та змістом.

Дослідження правової спадщини УНР засвідчило наявність національної моделі розвитку лісового законодавства, реалізація якої була перервана війною й інтервенцією іноземних держав.

Серед найважливіших умов, що сприяли активній правотворчій діяльності у сфері лісівництва в період УНР, заслуговує на ува-

гу особистісний чинник, оскільки державні керівники УНР М. Шаповал, Б. Іваницький, О. Макаренко мали лісову освіту та високий рівень професійних знань.

Завданням подальших досліджень є вивчення правотворчості в лісовій галузі в період керівництва країною П. Скоропадського.

Список використаних джерел

1. Басун О. П. Історичні аспекти розвитку лісового господарства України в працях Іваниць-

кого Б. Г. // Актуальні проблеми історії аграрної науки Півдня України: Матеріали наук.-практ. семінару. – К., 2000. – С. 4–5.

2. Шаповал М. Ю. Лісова справа на Україні (До аграрного питання). – Вовча, 1918. – 45 с.

3. Мельник Ю. Ф., Вергунов В. А., Глазунов Г. О. Сільське господарство України 1917–1920 років: реалії та пошуки. – К., 2008. – 284 с.

4. Іваницький Б. Г. Ліси й лісове господарство на Україні. – Варшава, 1936. – Т. 2. – 123 с.

5. Колданов В. Я. Очерки истории советского лесного хозяйства. – М., 1992. – 256 с.

6. Ленский Л. Материалы по истории социалистического лесного законодательства. – М.; Л., 1947. – 322 с.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2013 р.

In the article the scantily explored period of law-making activities in the field of forest area by UPR government and, in particular, the Forest Department of the UPR, was investigated. Two stages of its development were defined: the preparatory and formal work. The analysis of the regulations, taken in this area, as well as the analogy between the acts issued by the authorities of the UPR and the Bolshevik government of the USSR and RSSFR, were given.

В статье рассматривается малоисследованный период правотворческой деятельности в лесной сфере правительства Украинской Народной Республики, анализируются нормативные акты, принятые в указанной сфере.

УДК 343.3

Дмитро Бочарніков,канд. юрид. наук,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету,**Віталій Радзівський,**канд. культурології,
доцент кафедри теорії й історії культури
Київського національного університету культури і мистецтв

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ Й ІСТОРІЇ СУБКУЛЬТУР: юридичний вимір

У статті досліджуються питання кримінальної субкультури в юридичному та культурно-історичному аспектах, аналізуються проблеми, пов'язані з субкультурою злочинців, питання вивчення субкультури злочинців, контркультури, антикультури у контексті теорії й історії субкультур.

Ключові слова: субкультура, кримінальна субкультура, злочин, культура, історія, культурологія, кримінологія, право.

У науковому дискурсі сучасної юридичної науки особливе місце посідає проблема кримінальної субкультури. Кримінальна субкультура, як правило, розглядалась як своєрідне автономне явище, іноді у контексті вивчення різних проблем та аспектів боротьби із злочинністю (профілактика, причини й умови поширення злочинності тощо). У контексті теорії й історії субкультур кримінальна субкультура у юридичному вимірі комплексно, всебічно, ґрунтовно та об'єктивно не розглядалася. Щоправда, були спроби частково провести подібні розвідки (В. Анісімов, Ю. Антонян, О. Багрєєва, О. Старков, В. Радзівський та інші) [1–7], коли науковці намагалися розглядати проблему кримінальної субкультури як одну із складових величезного масиву субкультур [1–22].

Більшість сучасних науковців не піддає сумніву негативний вплив кримінальної субкультури (навіть спроби її провідних носіїв створити свою власну паралельну ментальність, своєрідну, але альтернативну парадигму). Слід зазначити, що такий підхід є доволі логічним і плідним, адже серед значного конгломерату субкультур кримінальна субкультура (хоч і посідає особливе місце) є однією з багатьох інших численних субкультур.

Мета цієї статті – констатувати наявність важливого місця й унікального значення кримінальної субкультури у контексті теорії та історії субкультур, осмислення феномена цього явища з позицій юридичної науки.

Концептуально важливо наголосити на тому, що кримінальна субкультура є чи не найбільш дослідженою у контексті величезного масиву різноманітних субкультур, а у рефлексії

юриспруденції – це чи не єдина субкультура, яка піддавалася майже всебічному розгляду. Кримінальну субкультуру вивчало чимало відомих науковців, переважно кримінологів. Серед них, зокрема, Ю. Александров, В. Анісімов, Ю. Антонян, О. Багрєєва, Д. Виговський, Д. Донських, В. Дрьомін, Ю. Дубягін, І. Карпец, О. Костенко, В. Пирожков, Ж. Россі, О. Старков, В. Тулегенов, Г. Хохряков, М. Шакір'янова, В. Шемякіна, В. Шакун та інші. Разом із тим кримінальна субкультура лише у культурологічному аспекті та лише побіжно розглядалась у контексті субкультурології [3; 5; 6], а тому при аналізі її місця у теорії й історії субкультур існує ще значне поле для подальших досліджень. Кримінальна субкультура при подальших розробках у галузі теорії й історії субкультур може посісти у цьому науковому напрямі одне з найбільш значущих, ключових місць. Тим більше, що на практиці серед окремих девіантних груп суспільства кримінальна субкультура займає домінуюче положення.

Кримінальна субкультура – це вияв деструкції та дегенерації (відносно культури та культуротворчих субкультур). Існує більше десятка синонімічних назв кримінальної субкультури, проте основною небезпекою її є те, що вона виправдовує та заохочує злочинну поведінку та злочинний спосіб життя [16, с. 109].

У науковій літературі відомі різні варіанти класифікації субкультур: законні (які не виходять за межі правового поля держави) та незаконні (наприклад, радикальні форми кримінальної субкультури); позитивні, нейтральні та негативні; класичні й інноваційні; резонансні (іноді із зухвалим викликом суспільству тощо) і нерезонансні; вищі та нижчі (відповідно – ап- та андер-); соціальні та професійні; перспективні

(конструктивні) та застійні (деструктивні); демократичні та недемократичні (авторитарні, тоталітарні, вождистські тощо); нові або передові та застарілі або ретроградні (субкультури дворян, бояр та ін.); жіночі та чоловічі (з гендерною та суміжною домінантами); за колом осіб (адміністративні тощо), вікові (дитячі, підліткові, молодіжні тощо), часові (у тому числі формаційні: феодальні, капіталістичні тощо); похідні від часових – довгострокові та короткострокові (наприклад, короткострокові у складні періоди окупації); субкультури розважального та нерозважального спрямування; субкультури «життєвих» умов (зумовлені складними культурно-історичними проблемами, іноді соціально-економічними: субкультури жебраків, безхатченків тощо) та «вигаданих» обставин (такі субкультур з 50-х років ХХ ст. є більшість, бо виникли вони внаслідок поширення «штучних» ідей і поліпшення матеріальних статків); передові й архаїчні; проєвропейські та проазійські (при цьому поділі є суттєві відмінності, що зумовлено орієнтаціями не лише схід-захід або північ-південь, а й на певні держави, групи країн, цінності окремих суспільств, корпоративні норми ТНК), субкультури за статевими особливостями (доволі спірні); субкультури світоглядного (переважно релігійного) та національного (передусім етнічного) забарвлення тощо. Різні історичні, культурні, соціальні та інші обставини справляли суттєвий вплив на умови народного життя, у тому числі на диференціацію й особливості розвитку різних верств населення, регіональних, професійних, вікових, світоглядних та інших своєрідностей «усереднені» широких мас населення. Це далеко не повний перелік, бо якщо брати лише українські реалії, то необхідно додати діалекти, говірки як окремі субкультури, а ширше – регіональні та місцеві субкультури [3; 5].

Для усвідомлення кримінальної субкультури у контексті теорії й історії субкультур в юридичному вимірі необхідно всебічно проаналізувати сам концепт «кримінальна субкультура» у його різноманітних квазіправових забарвленнях, починаючи від деформації правосвідомості та закінчуючи неадекватною діяльністю та протиправною поведінкою. Слід усвідомлювати й історичні чинники [2].

Потребують досліджень загальнотеоретичні аспекти вивчення й аналізу кримінальної субкультури. Необхідно запропонувати підходи (гносеологічний, аксіологічний, онтологічний, етимологічний тощо) та напрями (кримінологічний, культурологічний, психологічний, педагогічний, соціологічний, біологічний тощо) вивчення цієї субкультури. Зазначені напрями не можна плутати із загальновідомими теоріями (біологічними, психологічними, соціологічними, культурологічними та ін.), які пропонують свої пояснення та причини виникнення девіантної поведінки. Слід аналізувати базові (первинні) та похідні (вторинні) складові субкультур, девіацій і кримінальної субкультури.

Взаємозв'язок кримінальної субкультури та кримінального середовища субкультури – складне багаторівневе питання, як і проблеми аномії та беззаконня. При більшій чи меншій кастовості (мастості) та зашореності, різні форми кримінальної субкультури не є повністю ізольованими. Важливо досліджувати такі відгалуження більш глобальної субкультури беззаконня, як тюремну субкультуру, кримінальну субкультуру в суспільстві, субкультуру кримінального світу, субкультуру організованої злочинності, субкультуру професійних та інших злочинців тощо.

Кримінальне середовище може розглядатися, виходячи з місця перебування злочинців (тюремна субкультура тощо), з кола носіїв за певним родом чи видом (середовища контрабандистів, шахраїв та ін.), а більш широко – на багатьох мікро- та макрорівнях. У цілому питання злочинного мікросередовища (професійна злочинність, наркомани, бандити, терористи тощо), маючи свою специфіку при оцінці їх як негативного явища, не викликають особливих суперечок. Питання макросередовища не настільки однозначні. Так, порівнюють закрите макросередовище або макросередовища цього типу (через свою «замкненість») з тюремним середовищем. Прикладом замкненої культури є «закрите» суспільство та субкультура кримінального світу [1; 2; 9; 12; 13; 17–21; 22]. Своєрідною є позиція обґрунтування кримінальної субкультури як складової нової комплексної, інтегративної галузі знання – аномієлогії [3] та як важливої частини субкультурології [5].

Кримінальна субкультура у контексті теорії й історії субкультур за своєю природою, характером, принципами, функціями, насамперед предметом і методом регулювання, має юридичний вимір. Хоча, безумовно, кримінальна субкультура може розглядатися не лише з позицій юриспруденції, не тільки у контексті кримінології. Питання кримінальної субкультури є міждисциплінарними та міжгалузевими, адже викликають науковий інтерес у істориків, культурологів, кримінологів, психологів, соціологів, медиків, юристів, мистецтвознавців, філософів, філологів, педагогів та багатьох інших фахівців. У багатьох науках різні галузі приділяють чимало уваги кримінальній субкультурі аномії. Так, в юриспруденції кримінальна субкультура у складі субкультури аномії викликає жвавий інтерес у фахівців з теорії права, кримінального права, кримінально-процесуального права, цивільного права, прокурорського нагляду, кримінології, криміналістики тощо. Якщо взяти філософські науки, то спеціалісти з етики, естетики, філософії, релігієзнавства, логіки, психології (згадаємо кримінальну, соціальну, юридичну, клінічну й інші галузі психології, які небайдужі до кримінальної субкультури) час від часу звертаються до проблем, пов'язаних із девіантними субкультурами.

Чимало письменників зверталося до проблем кримінальної субкультури (Ф. Достоєв-

ський, А. Чехов, В. Шаламов, О. Солженіцин та інші).

Важливою є проблема «перевтілення» субкультур, а ще більш репрезентативним є «перевтілення» слів, коли під одним і тим самим словом маються на увазі різні поняття у нашій мові та на кримінальному жаргоні. Слід зазначити, що проблеми омонімів виходять за межі кримінальної девальвації слів і підміни понять. Так, в українській мові слово «місяць» означає як проміжок часу, так і небесний супутник нашої планети (слово одне, проте це два різні поняття). У кримінальній субкультурі відбувається трансформація понять (життя за «поняттями» передбачає і «сленгізацію» класичної мови). Часто кримінальна субкультура не лише девальгує мову, традиційні цінності та норми, а й паплюжить їх, змінює основні їх значення, робить акценти на другорядному, перевертаючи сенси «з ніг на голову». Так, у різних місцях і країнах «грецький хрест» відображає кількість судимостей, строк позбавлення волі» [16, с. 152]; купола храмів та їх кількість, Ісус Христос на розп'ятті – символ належності до клану крадіїв [16, с. 158]. Знаковими є і нові «значення» традиційних слів, наприклад: «активістка» означає повія, «алея» – паркан, «вівтар» – стіл судії, «амінь» – мовчи, «багажник» – карман, «бала-лайка» – револьвер, «балерина» – інструмент крадіїв, «балка» – внутрішній карман піджака, пальто, «розбити бандуру» – здійснити крадіжку з жіночої сумки, «баня» – допит [16, с. 567–575] і т. д. Подібні кримінальні явища є й за кордоном. Так, в Азії, перш за все у Китаї, дракон досі вважається символом надприродних сил, не обмежених моральними принципами [20, с. 8]. Цікаво, що свій «сленг» має чимало корпоративних об'єднань.

Основу аргументів злочинців склала переважно «таємна мова «офеней»» – роздільних вуличних крамарів-лоточників. Таким чином, крамарі засекречували спілкування між собою з метою більш ефективного обману покупців при продажу товару. З цього можна прослідкувати етимологію слова «феня» – синоніма російського кримінального жаргону [10, с. 59]. У великих і маленьких містах, де були в'язниці, мова набувала певних форм, запозичувала їх, зокрема, з циганської, єврейської, татарської мови, почала дещо відрізнятися від «офенської» мови і сформувалась як мова, що вживається у злочинному середовищі [11; 14, с. 94]. На нашу думку, щоб краще зрозуміти та проаналізувати кримінальну субкультуру у контексті теорії й історії субкультур в юридичному вимірі слід звернутися до культури, історії, зокрема до історії розвитку субкультур на землях України.

У сприйнятті, оцінці та передачі різні елементи та складові суто кримінальної субкультури відрізняються у різних представників професійної злочинності з її різноманітними (повії, крадіїв тощо), організованої злочинності, «звичайних» злочинців, рецидивістів, в'язнів тощо. Ця схема потребує вдосконалення, адже є важ-

ливі перехресні, безпосередні й опосередковані впливи, світові, закордонні та інші позагрупові запозичення, «рідні» впливи навіть на рівні виду, низка своєрідних підсистем – мінігрупи та мінісубкультури (своєрідні підсубкультури), наприклад, професійних злочинців та інших, які знаходяться в межах однієї, за своєю суттю єдиної, розгалуженої кримінальної субкультури, у субкультурі аномії, історичній аномієлогії.

Градації кримінальної субкультури можуть виступати як своєрідні кримінологічні чинники.

На нашу думку, заслуговує на увагу кримінологічна шкала, яка б відображала певні рівні деградації різних складових кримінальної субкультури беззаконня, виходячи з криміналізації окремих страт кримінальної субкультури аномії. Так, рівень деградації субкультури таких професійних злочинців, як шахраї, вищий, ніж у наркоманів; у бандитів – вищий, ніж у повії тощо. Слід зазначити, що існують етногрупові, жіночі та дитячі градації протиправної субкультури. Сутність загальної градації кримінальної субкультури – це, передусім, криміногенність, суспільна небезпечність, протиправність, асоціальність. Сутність окремої градації кримінальної субкультури зумовлена не лише загальною, а й специфічною складовою, із своїми внутрішніми характеристиками (субкультура організованої злочинності, етнокримінальні субкультури, субкультура професійних злочинців тощо). Так, кримінальна субкультура організованої злочинності має внутрішні родові характеристики (організованість, згуртованість, розподіл ролей тощо).

Видові градації кримінальної субкультури, у межах родової, мають вужчу градацію. Так, серед «типових» професійних злочинців, професійні хакери або професійні автовикрадачі мають глибші технічні знання, кращу освіченість, хитрість, спритність тощо на відміну від, наприклад, професійних повії чи наркоманів. Можливе більше розгалуження градацій кримінальної субкультури аномії (підроди, групи, загони тощо), співставлення їх із градаціями іноземної кримінальної субкультури (для майбутньої протидії). Ця тенденція (від загального через особливе до окремого) зводиться насамкінець до індивідуального носія кримінальної субкультури зла, певного правопорушника. Але кримінальна субкультура та позакримінальна субкультура аномії як реальність торкаються і законослухняних громадян. Один із методів профілактики кримінальної субкультури – звернення до традиційної духовності, до культури, традиції та віри наших батьків, дідів, прадідів [4; 8; 21].

Переважає більшість громадян України не має відношення до кримінальних страт і кастово-індивідуальних кримінальних (де)градацій, законослухняні громадяни не є репрезантами і ретрансляторами кримінальної субкультури.

Слід враховувати і специфічні нюанси тих чи інших носіїв кримінальної субкультури без-

законня. Наприклад, вуличний крадіж із жіночих сумочок може бути віднесений до групи «сумочників» (спосіб крадіжки) або до «вуличників» (місце вчинення злочину), не обмежуючись градацією «воровського» виду чи «професійно-злочинного» роду та загальної градації – злочинна діяльність.

Необхідно чітко класифікувати діячів кримінальної субкультури та субкультури аномії. Ця класифікація повинна зводитися до конкретного носія, навіть ретранслятора злочинної субкультури, вносячи окремі випадки у загальну схему субкультур аномії та кримінальної субкультури аномії. Треба враховувати юридично-психологічні, юридично-соціологічні, юридично-історичні, юридично-культурологічні й інші комплекси, адже деякі «лихі» та вдалі злочинці й їх образи знайшли відображення при міфологізації та романтизації злочинного способу життя.

Висновки

У контексті теорії й історії субкультур кримінальна субкультура посідає важливе, навіть провідне місце. Велике значення має її дослідження саме у найбільш дієвому та перспективному юридичному вимірі.

Дослідження кримінальної субкультури як суспільної реальності сьогодення розширює можливості для організації та здійснення ефективної протидії злочинності, до послаблення її впливу, стає запорукою вдосконалення профілактичної роботи й антикримінальної діяльності, спрямованої на зменшення суспільно небезпечного та протиправного впливу цієї субкультури на конкретну особу, групу, державу, суспільство та людство.

Остаточно перемогти кримінальну субкультуру, на нашу думку, неможливо, проте послабити та значно зменшити кримінал і кримінальну субкультуру все ж реально, хоча процес приборкання буде важким, тривалим і проблематичним. Осмислення небезпеки багатовекторності кримінальної субкультури як суспільної реальності, її єдності та різноманітності є потребою сучасності. Комплексне та системне, об'єктивне, всебічне, наукове дослідження кримінальної субкультури, перш за все, її кримінологічне, історичне та культурологічне осмислення, вивчення її сутності, змісту, профілактика і протидія кримінальній субкультурі мають стати надійною запорукою поліпшенню криміногенної ситуації в нашій правовій, незалежній, молодій українській державі. Жорстке обмежен-

ня кримінальної субкультури беззаконня та зменшення аномії як суспільної реальності сприятиме зміцненню законності та правопорядку, посиленню дисципліни та гуманізму.

Список використаних джерел

1. Анисимков В. М. Россия в зеркале уголовных традиций тюрьмы. – СПб., 2003. – 204 с.
2. Багреева Е. Г. Социокультурные основы ресоциализации преступников: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. – 369 с.
3. Радзівський В. О. Нотатки з субкультури аномії. – К., 2012. – 368 с.
4. Радзівський В. А. Православие как альтернатива криминальной субкультуре. – К., 2012. – 96 с.
5. Радзівський В. О. Про теорію та історію субкультур: нариси до субкультурології. – К., 2013. – 276 с.
6. Радзівський В. О. Фітокультура та антианомія як елемент субкультури в ритуалах Середньовічної Русі: нотатки до фітокультурології та юридикокультурології. – К., 2011. – 228 с.
7. Старков О. В. Криминальная субкультура. – М., 2010. – 240 с.
8. Аванесов Г. А. Криминологическая и социальная профилактика. – М., 1980. – 526 с.
9. Александров Ю. К. Очерки по криминальной субкультуре. – М., 2001. – 148 с.
10. Вигovsky Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – 207 с.
11. Губарева Т. В. Практический курс русского языка для юристов. – Казань, 1986. – 186 с.
12. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М., 1990. – 304 с.
13. Діденко В. П. Історія кримінального права України. – К., 2009. – 164 с.
14. Кримінологія: Загальна та Особлива частини / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед; За ред. І. М. Даньшина. – Х., 2003. – 352 с.
15. Кримінологія / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, П. П. Михайленко та ін.; За ред. О. М. Джужа. – К., 2002. – 416 с.
16. Пирожков В. Ф. Криминальная психология. – М., 2011. – 704 с.
17. Тулегенов В. В. Криминальная субкультура и ее криминологическое значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов на Дону, 2003. – 30 с.
18. Хабаров А. И. Тюрьма и зона. – М., 1997. – 396 с.
19. Хохряков Г. Ф. Парадоксы тюрьмы. – М., 1991. – 224 с.
20. Шакур В. І. Суспільство і злочинність. – К., 2003. – 784 с.
21. Бочарников Д. І. Суспільний та державний лад Київської Русі в історичній спадщині М. Грушевського: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1999. – 184 с.
22. Шакур В. І. Влада і злочинність. – К., 1997. – 226 с.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2013 р.

In the paper some issues of criminal subculture are analyzed in the legal, the historical and culturological aspects. In particular, are described the problems which are connected with criminals' subculturein, the questions of analyze the criminals' subculturein, contraculture, anticulture in the context of the theory and history of subcultures.

В статтє исследуются вопросы криминальной субкультуры в юридическом и культурно-историческом аспектах, анализируются проблемы, связанные с субкультурой преступников, вопросы изучения субкультуры преступников, контркультуры, антикультуры в контексте теории и истории субкультур.

УДК 343.915 : 343/976 + 351.761.3

Сергій Прохоренко,*здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

НЕОБХІДНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ, ЯКІ СХИЛЬНІ ДО ДІЯНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН, ТА НАВЧАЮТЬСЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкривається актуальність дослідження проблеми кримінологічної характеристики осіб, які схильні до вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, та навчаються у вищих навчальних закладах.

Ключеві слова: наркотики, освітнє середовище, студенти, учні, запобігання незаконному обігу наркотиків.

На сучасному етапі державотворення України однією з проблем внутрішньої політики держави є боротьба з незаконним обігом наркотичних речовин. Це гостра проблема не тільки сучасного вітчизняного, а й закордонного суспільства. На необхідність боротьби з цим негативним явищем вказують різні гілки влади, представники яких зазначають, що ця діяльність потребує застосування превентивних заходів на загальнодержавному рівні, а також заходів спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання.

Дослідження кримінологічної характеристики злочинних посягань, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин у вищих навчальних закладах, є однією із складових, що повинна враховуватися при плануванні діяльності із запобігання вчинення цього виду злочину.

Планування діяльності із запобігання незаконному обігу наркотичних речовин у вищих навчальних закладах потребує з'ясування кримінологічної характеристики вказаних діянь, їх детермінантів, вивчення кримінологічних ознак осіб, схильних до вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин у цих закладах, як необхідної умови для розроблення та застосування заходів спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання [1, с. 95; 2, с. 100].

Дослідженням особливостей особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, займалися відомі українські та російські вчені-кримінологи, серед яких важливі аналітичні здобутки і практичні рекомендації в цій галузі нале-

жать, зокрема, Ю. Антоняну, О. Бандурці, В. Василевичу, А. Долговій, О. Джузі, Т. Кальченко, Ю. Іванову, В. Пшеничному, М. Леґецькому, С. Корецькому, Я. Квітці, М. Хрупі, Д. Никифорчуку, О. Стрільціву, В. Семенюку та іншим [3–7]. Разом із тим проблематика запобігання наркозлочинності у вищих навчальних закладах досліджена недостатнім чином. У більшості сучасних наукових праць кримінологічні засади запобігання наркозлочинності у вищих навчальних закладах висвітлені фрагментарно, хоч зазначені питання мають важливе наукове та практичне значення. Саме тому комплексне дослідження особи злочинця, який вчиняє злочин, пов'язаний із незаконним обігом наркотичних речовин у вищих навчальних закладах, крізь призму сучасних реалій, із урахуванням досягнень вітчизняної науки, на основі узагальнення правозастосовної практики вбачається необхідним, актуальним і своєчасним.

Метою цієї статті є спроба визначення особливостей структури особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, та навчається у вищих навчальних закладах, встановлення закономірностей її зміни на сучасному етапі реформування законодавства на підставі аналізу сучасних кримінологічних теорій і результатів кримінологічних досліджень, оскільки особа злочинця та підготовка її до злочинного діяння відносяться до проблем, які завжди викликали і викликають пильний інтерес кримінологів [8, с. 34].

У філософському словнику структура визначається як сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують збереження його основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах [9, с. 267]. Питання про структуру особи злочинця має не тільки наукове, а й практичне значення, оскільки є необхідною передумовою для успішного розроблення та правильного вирішення низки кримінально-правових і кримінологічних завдань, які зумовлюють її актуальність і полягають у тому, що: на основі структури особи злочинця має бути правильно та достатньо повно визначена сукупність даних, які характеризують злочинця; структура особи злочинця дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок різних обставин, що характеризують злочинця, їх роль у вчиненні злочину, вплив на суспільну небезпеку особи злочинця; структура особи злочинця є науковою базою для розроблення типології та класифікації злочинців, що, у свою чергу, дає можливість правильно вибрати з усієї сукупності запобіжних заходів найбільш оптимальний у певному конкретному випадку [10, с. 167]. Іншими словами, слід визначити складові структури особи злочинця, який вчиняє злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, і навчається у вищих навчальних закладах. Аналізуючи з цієї метою точки зору таких вітчизняних і закордонних учених, як Н. Кузнецова, С. Іншаков, А. Долгова, А. Зелінський, І. Даньшин, О. Джужа, В. Батиргарєєва, І. Богатирьов та інші, ми дійшли висновку, що при дослідженні особи наркозлочинця у вищих навчальних закладах доцільно використовувати класифікацію, запропоновану представниками Київської кримінологічної школи [11, с. 117; 12, с. 43; 13, с. 281–291; 14, с. 97; 15, с. 60].

О. Джужа, В. Батиргарєєва й інші пропонують таку класифікацію ознак особи злочинця: соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, кримінально-правові ознаки, морально-психологічні ознаки [16, с. 64; 17, с. 132; 18, с. 87–92; 19, с. 67–68]. Деякі вчені вводять до цієї характеристики такий компонент, як кримінально-виконавча характеристика, проте вона стосується лише осіб, які вже раніше відбували кримінальні покарання, а їх відсоток серед категорії, що досліджується, незначний і не потребує, на нашу думку, окремого вивчення [20, с. 10–12, 21, с. 45].

Розглянемо ці ознаки детальніше:

соціально-демографічні ознаки: стать, вік, освіта, наявність професії, соціальних зв'язків, матеріальне становище;

соціально-рольові ознаки, які характеризують становище особи в ієрархії засуджених, формальних і малих неформальних групах;

кримінально-правові ознаки, які слід розглядати у двох формах: що передують злочинній поведінці та поведінка особи в момент вчинення злочину. До них слід віднести, по-перше, ставлення засудженого до: встановленого законом порядку виконання та відбування покарання, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загально-освітнього та професійно-технічного навчання; по-друге – мотиви злочину, характер і спрямованість посягань, одиночний чи груповий характер злочинної діяльності, рядова чи організуюча роль при груповому злочинному посяганні, статтю Кримінального кодексу України;

морально-психологічні ознаки – світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, емоційні особливості, волевові ознаки, психічні аномалії, рівень потреб.

Проведене нами дослідження кримінологічних ознак студентів, які вчиняли злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, дозволило визначити такі особливості: серед студентів, які вчиняли злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин у вищих навчальних закладах, превалює частка чоловіків; частка жінок незначна (всього 6 %); як правило, всі злочини вчиняються жінками у співучасті з чоловіками.

Аналізуючи залежність злочинів від профілю вузу (для порівняння взяті державні класичні та технічні університети, вузи сільськогосподарського та медичного профілю), ми дійшли висновку, що у вищих навчальних закладах педагогічного спрямування питома вага злочинів найменша (15 %). Це пояснюється частково переважанням у вузі студентів-жінок. Таку ж питому вагу мають вищі навчальні заклади сільськогосподарського профілю; найбільше число правопорушень учиняють студенти технічних вищих навчальних закладів. При порівнянні кількості злочинів, учинених студентами гуманітарних і технічних спеціальностей, більш висока кримінальна активність виявлена у студентів технічних спеціальностей.

Рівень матеріальної забезпеченості категорії осіб, яка вивчається, як правило, високий. Так, 60 % студентів жили разом із батьками; 25 % – на приватних квартирах, інші – в гуртожитку. Особисто вони вважають, що рівень їх матеріального забезпечення низький, проте ніхто з них не шукав легального додаткового джерела грошових доходів.

Порівняння злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, вчинених студентами з числа місцевих жителів і приїжджих (відповідно 72 % і 28 %), свідчить, що приїжджі студенти вчиняють злочини набагато менше.

Кримінальна активність студентів змінюється залежно від року навчання. Так, на першому році навчання вона найменша, а досягає свого піку на третьому та четвертому році навчання (70 % усіх злочинів вчиняються в цей період); на останньому році навчання вона різко знижується. У свою чергу, неповнолітні студенти (перший курс) україн рідко вчиняють злочини й адміністративні проступки (1 % загальної кількості).

Дослідження ступеня стійкості антигромадської поведінки у студентів, які вчиняли злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин у вищих навчальних закладах, свідчить, що ці студенти мали адміністративні та (або) дисциплінарні стягнення. Ці показники аутентичні також щодо неповнолітніх студентів. Зазначена обставина має прогностичне значення і повинна враховуватися при плануванні та застосуванні заходів індивідуального запобігання.

У студентів, які вперше скоїли адміністративні та дисциплінарні проступки, як правило, установка на протиправну поведінку ще відсутня. Характерною особливістю є деформація критеріїв оцінки суспільної небезпеки вчиненого діяння й ослаблення внутрішнього самоконтролю. Прийняття своєчасних профілактичних заходів до таких студентів може дати позитивні результати.

Морально-психологічні ознаки у студентів, які вчинили злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин у вищих навчальних закладах, незалежно від мотивації й інших суб'єктивних детермінантів конкретних протиправних дій, свідчить про інтелектуальну пасивність і правовий нігілізм, низьку успішність, слабку самодисципліну. Переважаючі інтереси у цих осіб пов'язані з відпочинком, розвагами тощо. Вони мають корисливе забарвлення соціального спрямування, оцінюють свою майбутню професію, перш за все, з точки зору винагороди, яку можна одержати за працю.

Студентів, які вживають наркотичні речовини у вищих навчальних закладах, характеризує, як правило, слабка фізична підготовка, безвілля, труднощі у навчанні. Для них характерна неправильна оцінка своєї поведінки. З 200 опитаних студентів, які були затримані в стані наркотичного сп'яніння, 70 % заперечували факт вживання, виправдовувалися, що не давали приводу до затримання.

Дослідження свідчать, що у студентів поширені психічні аномалії; при цьому у студентів різних факультетів переважають певні види психічної патології. Однак причинно-наслідковий зв'язок між наявністю у студентів психічної патології та вчиненням ними правопорушень не встановлений [22].

При вибіркового вивченні 200 медичних карток студентів, які вчинили злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин у вищих навчальних закладах, ми не встановили факту відхилення психічного характеру. У той самий час у всіх правопорушників були відхилення фізичного порядку: захворювання зубів, органів слуху, зору, дихання тощо.

Висновки

На підставі дослідження кримінологічної характеристики осіб, які вчиняли злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин у вищих навчальних закладах, залежно від кримінальної спрямованості, сформованості правильних ціннісних орієнтирів, здатності до правильного вибору поведінки їх можна розділити на три групи:

перша група (60 %) – це студенти, здатні до правильного вибору поведінки, але в їх поведінці спостерігається відсутність стійких моральних принципів, значно знижена самооцінка вчинків, у деяких спостерігається ефект неадекватності. Про правові наслідки вчинюваних діянь вони обізнані недостатньо та ставляться до них байдуже. Поведінка в основному відповідає соціальній спрямованості, домінуючими мотивами й інтересами. Втрата здатності до правильного вибору поведінки у цієї групи носить ситуативний характер. У цієї групи спостерігається конфлікт аморальних бажань із моральними нормами, яким вони в силу своєї недостатньої зрілості не можуть протистояти;

друга група (35–37 %) студентів також здатна до правильного вибору поведінки. Їх уявлення про зміст проступку конкретніші, хоча часто мають спотворений характер. Вони знають норми моралі та права, але ці норми майже не мотивують їх поведінку. У них виявляються мотиви примітивного, або утилітарного характеру. Вони легко схиляються до вчинення злочину, але антигромадська поведінка у них не є стійкою та стабільною. Вчиняючи злочин, вони сподіваються залишитися безкарними, як правило, значно применшують ступінь своєї відповідальності. Поведінка до скоєння злочину носить у них негативний характер і виражається у відсутності в більшості позитивних інтересів і прагнень;

третья група (3–5 %) характеризується нездатністю до правильного вибору поведінки, гіпертрофованою примітивністю й обмеженістю інтересів, моральною спустошеністю, наявністю аморальних переконань і переживань.

Цій групі властиві відверте нехтування соціальними нормами, недоброзичливість,

злість, агресивність, невіра у чесність інших і прагнення завдавати їм неприємності, небажання вчитися, бравада своїми аморальними поглядами.

Вказані кримінологічні ознаки особи, яка вчиняє злочини та навчається у вищих навчальних закладах, їх типологія має враховуватися при плануванні як заходів спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання поширенню наркоманії в студентському середовищі

Список використаних джерел

1. Колб О. Г., Ткачук В. М. Соціально-біологічний аспект вивчення засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі // *Право України*. – 2006. – № 6. – С. 94–97.
2. Будз В. Визначення поняття особистості жінки – рецидивістки: деякі проблеми // *Право України*. – 2006. – № 10. – С. 100–105.
3. *Кримінологія і профілактика злочинів* / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, О. М. Джужа та ін. – К., 2000. – 133 с.
4. *Кримінологія* / В. В. Василевич, О. Г. Колб, Т. Л. Кальченко та ін.; За ред. О. М. Джужа. – К., 2009. – 311 с.
5. *Кримінологія: Загальна та Особлива частини* / За ред. В. В. Голіни. – Х., 2009. – 286 с.
6. *Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. ... канд. юрид. наук.* – К., 2003. – 225 с.
7. *Легецький М. П. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* – К., 2004. – 20 с.
8. *Кудрявцев В. Н. Генезис преступления: Опыт криминологического моделирования.* – М., 1998.
9. *Философский энциклопедический словарь.* – М., 1989. – 815 с.
10. *Боднар І. В. Проблеми визначення кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють злочини в кримінально-виконавчих установах закритого типу* // *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. – 2009. – № 1. – С. 166–173.
11. *Кримінологія* / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой. – М., 1998. – 318 с.
12. *Ишakov С. М. Криминология.* – М., 2000. – 432 с.
13. *Долгова А. И. Криминология.* – М., 1999. – 374 с.
14. *Платонов К. К. О системе психологии.* – М., 1972. – 216 с.
15. *Курс лекций по криминологии* / Под ред. И. Н. Даньшина, В. В. Голыни. – Х., 2007. – 280 с.
16. *Кримінологія: Загальна частина* / За ред. О. М. Джужа. – К., 2001. – 84 с.
17. *Кримінологія: Навч.-метод. посібник* / О. М. Джужа, Є. М. Моисеев, В. В. Василевич та ін.; За ред. О. М. Джужа. – К., 2003. – 400 с.
18. *Кримінологія* / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К., 2006. – 264 с.
19. *Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло.* – Х., 2003. – 256 с.
20. *Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчиненню злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* – Х., 2012. – 20 с.
21. *Богатирьев І. Г., Царюк С. В. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки.* – Чернігів, 2010. – 210 с.
22. *Красик Е. Д., Положий Б. С., Крюкова Е. А. Нервно-психические заболевания студентов.* – Томск, 1982. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2013 р.

The article studies the criminological characteristics of a persons, which is disposed to illegal drug trafficking acts in higher education establishments.

В статтє раскрывается актуальность исследования проблемы криминологической характеристики личностей, которые склонны к совершению преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических веществ, и учатся в высших учебных заведениях.

УДК 343.712

Вадим Семененко,*ад'юнкта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖУ В УКРАЇНІ

У статті розкривається кримінологічна характеристика грабежів в Україні, зокрема, їх сучасний стан, тенденції, рівень, динаміка, структура та географія, а також важливість визначення, врахування і використання кримінологічної характеристики злочинності.

Ключові слова: кримінологічна характеристика грабежу, рівень злочинів проти власності, рівень грабежів, коефіцієнт інтенсивності злочинів проти власності, коефіцієнт інтенсивності грабежів, коефіцієнт злочинної активності злочинів проти власності, коефіцієнт злочинної активності грабежів, коефіцієнт віктимності грабежів, сучасний стан і тенденції грабежів в Україні, кримінологічний прогноз злочинів проти власності, кримінологічний прогноз грабежів, динаміка грабежів, структурні зрушення грабежів, питома вага грабежів, географія грабежів.

Кримінологічна характеристика є одним із основних термінів кримінології, оскільки вона визначає не тільки соціальну значимість і взаємозв'язок соціального середовища та злочинності, а й напрями профілактики, що потребують першочергового реагування, та необхідність розроблення і здійснення ефективних заходів запобігання злочинності в цілому, окремих її видів або конкретних злочинів. Разом із тим питання щодо тлумачення кримінологічної характеристики залишається дискусійним. Так, деякі автори переконані, що її можна розглядати як систему ознак, що відображають: *просторово-часові параметри злочинів; особливості, що мають значення для розуміння детермінант злочинних проявів; особливості, що мають значення для організації профілактичної діяльності* [1].

На думку окремих учених, кримінологічна характеристика – це вихідний етап для оптимізації процесу розроблення та реалізації заходів профілактики злочинів. Якщо розглядати профілактику злочинів як цілісну систему, то кримінологічна характеристика є невід'ємною першочерговою її частиною, а іншою – розроблення та реалізація профілактичних заходів [2, с. 211]. Виходячи з цього, до кримінологічної характеристики окремих видів (груп) злочинів входять: фактори (причини й умови); стан виду (групи) злочинів (суспільна небезпека, обсяг, питома вага в обсязі усієї злочинності, інтенсивність, структура, латентність, територіальний розподіл); тенденції даного виду (групи) злочинів (динаміка, прогноз); кримінологічний портрет особи злочинця, а також характерис-

тика наслідків злочинів даного виду (кількість потерпілих, розмір матеріальної шкоди, види моральної шкоди) [3, с. 34]. На нашу думку, наведене тлумачення кримінологічної характеристики є не виправдано широким, перш за все у частині включення до неї детермінант злочинних проявів і профілактики злочинів.

Пропонувалося й дещо спрощене розуміння кримінологічної характеристики, згідно з яким вона охоплює тільки кількісно-якісні показники (рівень, структуру та динаміку) окремого різновиду злочинів і рівень його латентності [4, с. 174]. Були окремі спроби доповнити її, крім зазначених, статистично значущими показниками про структурний стан як окремого виду (групи) злочинів, так і особи злочинців, які їх вчинили [2].

На нашу думку, на особливу увагу заслуговує точка зору науковців, які вважають, що даний термін охоплює статистичні відомості про рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви та цілі їх злочинної поведінки [5, с. 8–9]. Однак із зазначеного розуміння кримінологічної характеристики безпідставно випадають відомості про латентність певного виду злочинів, інформація про основні риси особи потерпілого [6, с. 13–14]. Разом із тим коефіцієнти – це складова частина (показник) рівня окремого виду злочинів у відносних величинах, а тому вони повністю охоплюються цим поняттям і не потребують окремого розгляду. Саме у зазначеному обсязі ми розглядатимемо кримінологічну характеристику грабежів в Україні.

Метою цієї статті є визначення особливостей кримінологічної характеристики грабежів в Україні та напрямів запобігання даним злочинам.

В останні роки в Україні зберігається складна криміногенна обстановка. Злочинність набуває все нових і більш небезпечних якостей. Прикладом цього є злочини проти власності, що на фоні зниження злочинності в цілому в Україні залишаються на стабільному рівні з певними періодами зростання. Так, у 2011 р. кількість злочинів проти власності зросла порівняно з попереднім роком на 6,6 % та становила 339 326, а за станом на 20.11.2012 р. кількість таких злочинів становила 296 798, що свідчить також про невелике зростання на кінець року.

Проблемами запобігання та протидії злочинам займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені у галузі кримінального права і кримінології, як Г. Аванесов, О. Алексєєв, О. Бандурка, В. Голіна, І. Даньшин, О. Джужа, А. Долгова, А. Закалюк, В. Зеленецький, А. Зелінський, О. Кальман, В. Коваленко, О. Колб, О. Костенко, О. Кулик, І. Лановенко, О. Литвак, В. Лунєєв, В. Малков, Г. Мінковський, А. Савченко, В. Сташис, В. Тацій, В. Туляков, В. Шакур, Н. Ярмиш та інші. Надто поглибленим кримінально-правовим і кримінологічним аспектам запобігання окремим видам злочинів проти власності приділяли увагу С. Алфьоров, В. Батиргарєєва, О. Гришко, С. Дьоменко, В. Ємельяненко, О. Льїн, М. Коржанський, В. Кузнецов, А. Курашвілі, О. Лисодєд, О. Литвак, В. Навроцький, В. Скрибця, О. Смаглюк, Ю. Філея й ін.

Особливе місце серед злочинів проти власності займає *грабіж* – відкрита насильницька форма заволодіння чужим майном. У колишньому СРСР за період 1956–1991 рр. кількість грабежів збільшилася в 14 разів, а в Україні тільки за 1991–1993 рр. – у 2,2 раза. У наступні роки їх рівень зменшується з незначними коливаннями. Так, у 2004 р. зареєстровано 60 946 грабежів. Упродовж останніх років кількість цих злочинів зменшується, але питома вага залишається стабільно високою. Якщо у 2007 р. в цілому в Україні було скоєно 32 266 грабежів, то у 2008 р. – 26 927, у 2009 р. – 27 598, у 2010 р. – 23 000, у 2011 р. – 22 966, у 2012 р. – 20 737, тобто за п'ять років відбулося кількісне зменшення цього виду корисливих злочинів [8]. Отже, стан злочинів проти власності, зокрема й грабежу, незважаючи на деякі тенденції щодо зменшення цієї категорії злочинів, продовжує залишатися стабільно високим.

Щодо рівня злочинів проти власності, зокрема грабежу, то слід визначати його за допомогою чотирьох коефіцієнтів: коефіцієнту

інтенсивності, коефіцієнту злочинної активності, коефіцієнту судимості та коефіцієнту віктимності. Насамперед, коефіцієнт інтенсивності злочинності дозволяє співвіднести кількість зареєстрованих злочинів і населення за відповідний проміжок часу на певній території у розрахунку на 1000, 10 000, 100 000 жителів. Якщо розрахувати за декілька періодів, то можна його порівняти у часі. Оскільки кількість злочинів проти власності у 2012 р. становила 355 614 злочинів, а чисельність населення України – 45 633 600 мешканців [7], то коефіцієнт злочинів проти власності на 10 тис. жителів в Україні у 2012 р. становить 77,9. У порівнянні з 2011 р., коли кількість таких злочинів становила 339 326, чисельність населення – 45 778 500 мешканців, коефіцієнт збільшився, адже у порівняльному році він становив 74,1. У 2010 р. кількість таких злочинів становила 316 930, чисельність населення України – 45 962 900 мешканців, а коефіцієнт інтенсивності злочинів проти власності – 69,0.

Ситуація щодо рівня інтенсивності грабежів на 10 тис. населення у країні дещо інша: у 2010 р. коефіцієнт інтенсивності грабежів становив 5,01; у 2011 р. – 5,02; у 2012 р. – 4,54, тобто на фоні зростання коефіцієнта інтенсивності злочинів проти власності інтенсивність вчинюваних грабежів має невелике коливання, але є стабільно високою.

Коефіцієнт злочинної активності населення (далі – К.з.а.н.) відображає частоту вчинення кримінальних правопорушень мешканцями регіону у розрахунку на 1000, 10 000 або 100 000 населення регіону. Коефіцієнт злочинної активності населення по країні на 10 тис. жителів у 2010 р. становив 49,2; у 2011 р. – 49,3; у 2012 р. – 46. Щодо злочинів проти власності, зокрема грабежів, цей коефіцієнт визначити не можливо, оскільки у статистичних даних органів внутрішніх справ не відображається розподіл злочинців на групи за окремими видами злочинності та злочинів. Така ситуація є неприйнятною, адже саме особа злочинця є безпосереднім адресатом профілактичних заходів, що здійснюються всіма суб'єктами запобіжної діяльності, зокрема органами внутрішніх справ. Подібний стан речей із коефіцієнтом судимості, що відображає частоту судимих мешканців регіону, які вчиняють кримінальні правопорушення, у розрахунку на 1 000, 10 000 або 100 000 жителів.

Коефіцієнт віктимності (далі – К.в.) дозволяє співвіднести кількість потерпілих від злочинів і населення за відповідний проміжок часу на певній території у розрахунку на 1 000, 10 000, 100 000 жителів. Коефіцієнт віктимності на 10 тис. жителів у країні у 2010 р. становив 69,9; у 2011 р. – 75,2; у 2012 р. – 73.

Потерпілими від грабежів у 2010 р. стали 22 979 осіб (К.в. – 5); у 2011 р. – 22 574 (К.в. – 4,9); у 2012 р. – 21 445 (К.в. – 4,7) [8].

Аналіз сучасного стану і тенденцій злочинів проти власності свідчить, що у 2009 р. зареєстровано 242 776 злочини, у 2010 р. – 316 930 злочинів, у 2011 р. – 339 326, у 2012 р. – 355 614 злочинів. За допомогою табличного процесора MS Excel, можна здійснити короткостроковий кримінологічний прогноз злочинів проти власності в Україні (рис. 1).

Якщо у 2007 р. в Україні було скоєно 32 266 грабежів, то у 2008 р. – 26 927, у 2009 р. – 27 598, у 2010 р. – 23 000, у 2011 р. – 22 966, у 2012 р. – 20 737 грабежів. Тенденції грабежів представлені на рис. 2.

Динаміка грабежів відображає зміни у стані, структурі, характері та географії злочинності протягом певного періоду на відповідній території (таблиця).

Період злочинності проти власності залишимо той, що розглядається, а динаміку відобразимо у діаграмі (рис. 3).

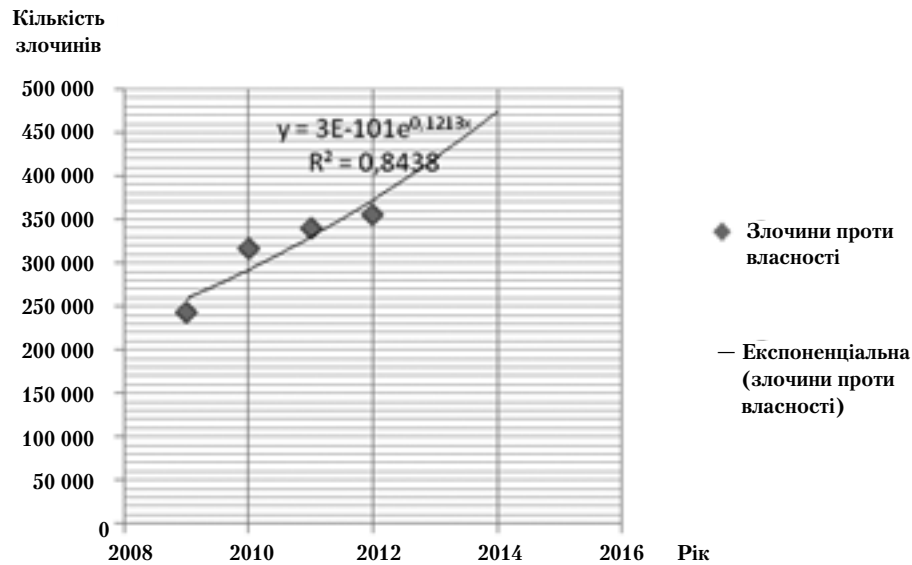

Рис. 1. Тенденції злочинів проти власності в Україні

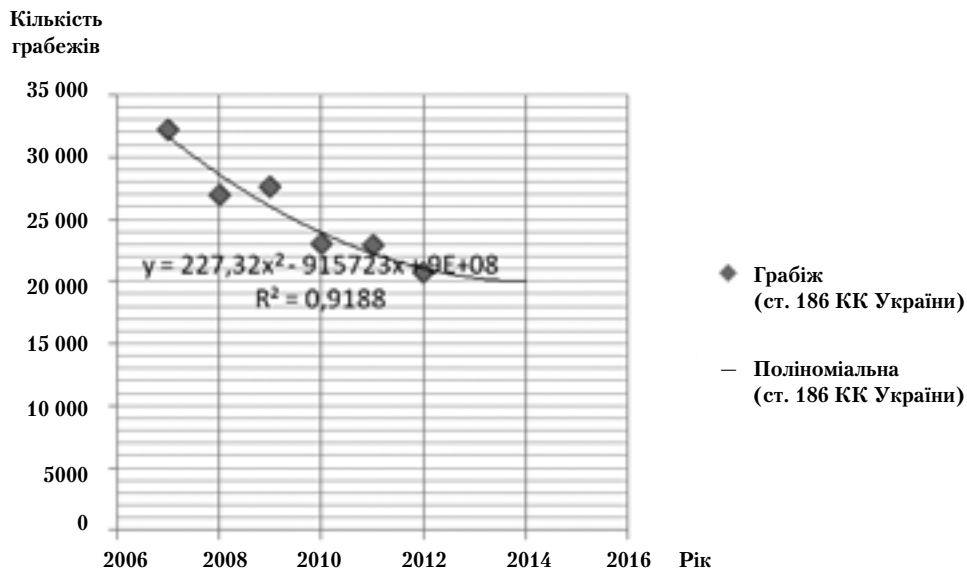

Рис. 2. Тенденції грабежу в Україні

Динаміка грабежів в Україні

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Кількість грабежів	32266	26927	27598	23000	22966	20737
Ланцюговий темп росту, %		0,83	1,02	0,83	0,99	0,90
Базисний темп росту, %		0,83	0,86	0,71	0,71	0,64

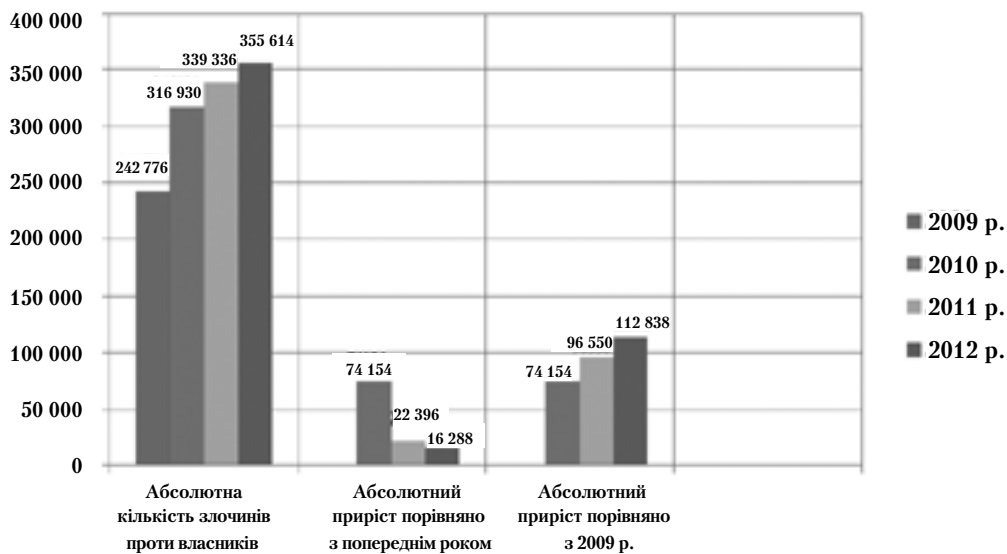
Кількість
злочинів

Рис. 3. Динаміка злочинів проти власності в Україні

Поширеність злочинів проти власності й їх складових – грабежів в Україні розподіляється таким чином: *найвищий рівень* – Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Харківська, Запорізька, Луганська, Львівська, Миколаївська області, м. Київ, АРК; *середній* – Київська, Полтавська, Кіровоградська, Сумська, Черкаська, Вінницька, Херсонська, Хмельницька, Житомирська області, м. Севастополь; *найнижчий рівень* – Чернігівська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська області.

Майже в усіх регіонах країни спостерігається зростання злочинів проти власності й одночасне зменшення їх виду – грабежу. Це може свідчити як про послаблення здійснення профілактики злочинів у цій сфері, так і про низьке їх виявлення, розкриття та розслідування. Прикладом може бути припинення злочинця та потерпілого (як це передбачено чинним Кримінальним процесуальним кодексом). Є підстави вважати, що у найближчій перспективі становище навряд чи зміниться на краще. Слід також зазначи-

ти, що грабежі все частіше відбуваються з незаконним проникненням у житло, організованою групою, у великому розмірі. Це суспільно небезпечне діяння проти власності, як свідчить практика, характеризується високою латентністю; спостерігається тенденція до збільшення частки грабежів, скоєних організованими злочинними групами. Це зумовлюється тим, що вжиті заходи щодо профілактики, зокрема виявлення, розкриття, розслідування та покарання винних у вчиненні грабежів, не приносять задовільного результату. У зв'язку з цим необхідно додатково вивчати стан законодавчого регулювання складу даного злочину та відповідальності за його вчинення, вдосконалювати відповідну правозастосовну практику, підвищувати ефективність діяльності державних і регіональних органів щодо запобігання вчиненню грабежів.

Слід зазначити, що у науці та правозастосовній практиці виникає чимало спірних питань, пов'язаних із кваліфікацією діянь, що містять ознаки грабежу, перш за все це стосується відмежування грабежу від суміжних

складів злочинів – крадіжки, розбою тощо. Трапляються судові рішення, де діяння, спочатку кваліфіковане як розбій, перекваліфікується потім на грабіж, і навпаки. Те ж стосується і співвідношення складів грабежу та крадіжки. Як правило, помилки при цьому відбуваються через неправильну оцінку інтенсивності насильства, що застосовується при вилученні чужого майна у потерпілого, а також неправильну оцінку способу вчинення розкрадання (таємного чи відкритого). Також мають місце випадки неоднозначного трактування питання психічного насильства, наприклад, при оцінці демонстрації кастетів, макетів вогнепальної зброї. Свого наукового осмислення потребують питання застосування кваліфікуючих ознак, притаманних грабежу. Багато проблем є у сфері запобігання грабежам, де ще до нинішнього часу не сформована система профілактики майнових злочинів. Діяльність державних і місцевих суб'єктів профілактики злочинів у цьому напрямі не відповідає вимогам суспільства, і тут необхідно, насамперед, зосередити увагу на діяльності органів внутрішніх справ, де зосереджуються основні ресурси із запобігання та протидії грабежам.

Проведений аналіз дозволяє зробити **висновок** про необхідність дослідження та практичного використання кримінологічної характеристики грабежів, грабіжників, кримінологіко-віктимологічної характеристики потерпілих від грабежів, на основі яких визначатимуться пріоритетні напрями, форми і методи профілактичної роботи всіх суб'єктів

запобіжної діяльності у цій сфері, а органами внутрішніх справ розроблятимуться та здійснюватимуться дієві заходи щодо запобігання грабежам. Крім того, потрібно також врахувати зарубіжний досвід, адже він не використовується у повному обсязі, а корисні норми (з точки зору запобіжної діяльності) не імплементуються у вітчизняне законодавство.

Список використаних джерел

1. Зуйкова Е. Н. Сфера быта: некоторые тенденции и перспективы развития // Политическое образование. – 1988. – № 5. – С. 37–44.
2. Кримінологія / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.; За ред. О. М. Джужа. – К., 2002. – 416 с.
3. Кальман О. Г., Христич І. О., Бойко Ю. Г. Проблеми підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів по виявленню причин та умов і профілактиці економічних злочинів // Питання боротьби зі злочинністю. – Х., 2001. – Вип. 5. – С. 32–69.
4. Даньшин І. Н. Введение в криминологическую науку. – Х., 1998. – 206 с.
5. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г. Кримінологія: Особлива частина / За ред. І. М. Даньшина. – Х., 1999. – 232 с.
6. Головкин Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003. – 20 с.
7. Демографічна ситуація в Україні: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Стан та структура злочинності в Україні: 2008–2012 роки / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України: <http://mvs.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013 р.

The scientific article is devoted to one of the most important structural components of crime in Ukraine – property crimes, particularly robberies. The content of this article the criminological characteristics of robberies in Ukraine, in particular: current status, trends, level, dynamics, structure and geography. Noted the importance of identifying, recording and use of criminological characteristics of crime in general, particularly robbery, for the practice of preventing and combating this phenomenon and its components.

В статтє раскрывается криминологическая характеристика грабежей в Украине, в частности их современное состояние, тенденции, уровень, динамика, структура и география, а также важность определения, учета и использования криминологической характеристики преступности.

УДК 343.37

Віктор Педан,*здобувач кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ВИЗНАЧЕННЯ ШАНТАЖУ Й ОБМАНУ ЯК ЗЛОЧИННИХ СПОСОБІВ ПРИ ПРОТИДІЇ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується зміст категорій «шантаж» і «обман» як способів скоєння злочину у виді протидії законній господарській діяльності.

Ключові слова: спосіб, шантаж, обман, відомості, потерпілий, факти, документи, господарська діяльність.

Існування України як незалежної та правової держави передбачає вироблення надійного механізму забезпечення регулювання та захисту існуючих у суспільстві господарських відносин. Однією з ланок цього механізму є встановлення у кримінальному законодавстві норми про протидію законній господарській діяльності (ст. 206 Кримінального кодексу (далі – КК) України), що передбачає відповідальність за протиправні посягання не тільки на суспільні відносини у сфері господарювання, а й на відносини власності, що виступають необхідною складовою господарських цінностей. Разом із тим незважаючи на досить тривале нормативне закріплення цієї норми у практичній діяльності правоохоронних і судових органів вона не знайшла свого належного застосування. Однією з причин цього є її певна недосконалість. Протидія законній господарській діяльності здійснюється різноманітними способами, які з часом удосконалюються, що потребує від учених-правників продовження наукових розробок, спрямованих на вдосконалення цієї норми та розроблення рекомендацій щодо практики її застосування.

Наукові дослідження проблем кримінальної відповідальності за протидію законній господарській діяльності здійснювали П. Андрушко, А. Бойко, О. Дудоров, О. Кальман, В. Киричко, В. Мойсик, Г. Марітчак, П. Матишевський, О. Перепелиця, М. Погорецький, Л. Сора, Є. Стрельцов, М. Хавронюк та інші, а також зарубіжні вчені Б. Волженкін, Н. Лопашенко, З. Незнамова, Т. Погосян та інші. Разом із тим питання вдосконалення цього складу злочину внаслідок певної обмеженості способів його вчинення потребують продовження подальших досліджень.

Спосіб у виді погрози розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, присутній як у

складі злочину у виді вимагання, так і у деяких інших складах злочинів, наприклад, статтях 154, 262, 308 КК та інших. У цих нормах зміст способу здійснення злочину та категорія «шантаж» виступають як співвідношення загального і часткового. У диспозиціях статей 120, 303 КК шантаж прямо вказаний як спосіб скоєння цих злочинів. Окремі норми КК передбачають відповідальність за різні форми розголошення певних відомостей: статті 132, 145, 168 та інші. В контексті цього дослідження розглянемо приклад КК Республіки Молдова, який у своїй редакції прямо не передбачає норму про відповідальність за протидію законній господарській діяльності, але містить ст. 247 (примушування до укладення угоди або до відмови від її укладення). Основний склад цього злочину передбачає відповідальність за примушування до укладення угоди або до відмови від її укладення, що поєднане із погрозою застосування насильства, знищення або пошкодження майна, розповсюдження відомостей, які можуть заподіяти значну шкоду правам та охоронюваним законом інтересам особи або її близьких родичів, при відсутності ознак шантажу [1].

Досліджуваний спосіб вчинення злочину знайшов своє місце також в інших джерелах зарубіжного кримінального законодавства. Наприклад, ст. 213-а КК Болгарії передбачає відповідальність за шантаж, тобто за діяння особи, яка з метою того, щоб примусити іншу особу позбавитися від майна чи права або прийняти на себе майнове зобов'язання, погрожує такій особі насильством, оприлюдненням деяких ганебних обставин, із заподіянням шкоди майну або іншою деякою незаконною дією суттєвих наслідків для тієї особи або його/її родичів [2]. Аналогічна норма присутня й у ст. 211 КК Румунії [3].

С. Ожегов термін «шантаж» визначає як непорядні дії, погрозу викриття, розголошення

компрометуючих відомостей із метою вимагання, а також взагалі погрозу, залякування чим-небудь із метою створити вигідну для себе обстановку [4, с. 727]. В юридичному енциклопедичному словнику за редакцією О. Сухарева поняття «шантаж» ототожнюється з вимаганням, де зазначено, що шантаж – це злочин, аналогічний вимаганням [5, с. 409]. Зміст погрози тлумачиться як залякування, обіцянка заподіяти кому-небудь неприємність; поширити – стати доступним, відомим для багатьох [4, с. 540, 673]. М. Мельник вважає, що «сене погрози при вимаганні полягає в залякуванні особи, до якої пред'явлена вимога, з метою забезпечити вигідну для винного поведінку. Погроза повинна бути дійсною і реальною. При визначенні дійсності й реальності погрози необхідно виходити із суб'єктивного відношення до неї винного та суб'єктивного сприйняття її потерпілою особою» [6, с. 515].

У пункті 13 постанови Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10 вказується, що під відомостями, які потерпілий або його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, слід розуміти такі дійсні або вигадані дані про їх, їхні дії та дії, зроблені відносно них, розголошення яких з будь-яких міркувань не є для них бажаним. До таких відомостей, зокрема, можуть відноситися дані про інтимні сторони життя, захворювання, аморальні вчинки, злочинну діяльність тощо. Погроза поширити зазначені відомості означає можливість повідомити про них будь-яким способом хоча б одній особі, якій вони не були відомі, якщо потерпілі особи бажали зберегти їх у таємниці. Головне при цьому, щоб погроза поширити такі відомості здатна була примусити потерпілого виконати пред'явлену до нього вимогу [6, с. 516].

О. Рарог зміст зазначеного способу визначає як поширення відомостей, що ганьблять потерпілого або його близьких (про їх інтимне життя, стан здоров'я, ганебних фактах біографії тощо), а також поширення інших відомостей, які хоча і не є ганебними, але у випадку розголошення можуть заподіяти істотну шкоду правам і законним інтересам потерпілого або його близьких (відомості, що становлять комерційну таємницю; відомості, що становлять таємницю приватного або сімейного життя тощо) [7, с. 368].

Слід зазначити, що під кримінально-правовим визначенням категорії *шантаж* слід розуміти умисні дії, вчинені суб'єктом злочину у вигляді дійсного та реального залякування потерпілої особи поширити серед інших осіб відомості, які їм раніше були невідомі, що ганьблять потерпілого або його близьких, або інші відомості, з метою примусити його виконати пред'явлені вимоги або забезпечити вигідну для винного поведінку. Таким чином, відомостями, що виступають предметом шантажу, є: ганебні факти про інтимні сторони життя, аморальні вчинки, злочинну діяльність, про стан здоров'я, ганебні факти біографії потерпілого або його близьких; інші відомості, які

хоча й не є ганебними, але у випадку їх розголошення можуть заподіяти істотну шкоду правам і законним інтересам потерпілого або його близьких (відомості, що становлять комерційну таємницю; відомості, що становлять таємницю приватного або сімейного життя тощо). Напевно, погроза розголошення небажаних для потерпілого або близьких йому осіб відомостей має не менш негативні наслідки, ніж погроза застосування насильства або пошкодження чи знищення майна. Відсутність цієї ознаки в досліджуваному складі злочину, на нашу думку, суттєво ускладнює її застосування на практиці.

Розглядаючи різноманітні способи вчинення досліджуваного злочину необхідно, на нашу думку, звернути увагу на таку їх різновидність, як *обман*.

На доцільність аналізу цього питання вказують факти вчинення протидії законній господарській діяльності саме із застосуванням цього способу.

Так, один із генеральних директорів крупного російського підприємства зазначив, що у нього було незаконно відібрано два підприємства шляхом підроблення всіх підписів засновників, застосовано фальшиву печатку нотаріуса, після чого цю власність було п'ять разів перереєстровано у податковій інспекції, а в подальшому ці підприємства були відчужені добросовісним покупцям [8, с. 6–7]. Аналогічні злочинні способи у сучасному житті набули поширення й є стандартними при здійсненні рейдерських захоплень.

Відповідно до свого філологічного тлумачення обман передбачає введення в оману, недоброзичливе відношення до кого-небудь; хибне уявлення про що-небудь, помилку [4, с. 346]. У чинному кримінальному законодавстві цей спосіб як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину прямо передбачено у низці норм, а саме – у ч. 2 ст. 142; частинах 2 та 3 ст. 143; ст. 144; ст. 149; частинах 1–3 ст. 157; частинах 1, 2 ст. 160; частинах 2, 3 ст. 161; ст. 173; ст. 190; ст. 192; ст. 258¹; ст. 303; частинах 1, 2 ст. 357; частинах 1, 3 ст. 409 КК. Крім того, у багатьох нормах обман виступає як форма об'єктивної сторони складу злочину, наприклад у статтях 188¹, 205, 209¹, 212, 222, 233, 289, 353, 366 КК та інших.

КК Іспанії передбачає у ст. 292 відповідальність за діяння осіб, які нав'язують або використовують для себе або для третіх осіб, на шкоду суспільству або будь-кому з партнерів шкідливого договору, прийнятого із застосуванням обману [9].

На обман, як складову перешкоджання, вказано також у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про вибори народних депутатів», де зазначено, що «застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється». Пленум Верховного Суду України у своєму роз'ясненні, що міститься у п. 17 постанови «Про судову практику

у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10 вказує, що обман – це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин.

П. Матишевський, розкриваючи зміст категорії «обман» зазначав, що при повідомленні потерпілому неправдивих відомостей має місце активна форма шляхом активної дезінформації потерпілого; при приховуванні від потерпілого певних обставин – має місце пасивна форма шляхом замовчування істини, неповідомлення потерпілому відомостей про обставини, знання яких істотним чином вплинуло би на поведінку останнього не на користь винного [10, с. 442]. Доповнюючи наведену точку зору, О. Смаглюк стосовно злочину, передбаченого ст. 190 КК, вказує, що «обман – це повідомлення завідомо неправдивої інформації або приховування, замовчування інформації про які-небудь факти та обставини, повідомити про які було необхідно, спрямовані на введення потерпілого в оману або на підтримку помилки особи з метою заволодіння чужим майном, і які привели до такого стану потерпілого» [11, с. 191].

Аналіз наукових досліджень і судової практики свідчить, що обман як спосіб протидії законній господарській діяльності може бути застосовано в обох формах. При активній формі обману винна особа може використовувати підроблені протоколи зборів учасників товариства; підроблені платіжні документи [12, с. 6]; заздальгід неправдиву інформацію про роботу підприємства, яка надається до судових і правоохоронних органів; створення фіктивних фірм – «прокладок», на які за допомогою фіктивних угод переоформлюється майно підприємства; фальсифікацію матеріалів перевірок і кримінальних проваджень; підроблені документи, що вносяться до органу державної реєстрації; підроблені нотаріальні документи; неправомірну відмову в реєстрації суб'єкта господарювання тощо. При пасивній формі обману може мати місце неповідомлення власникам акцій про час і місце проведення зборів акціонерів, судових засідань, тендерів. Всі ці обманні способи у своїй сукупності є засобом для досягнення злочинної мети протидіяти законній господарській діяльності. Зазначимо, що у випадку, коли при вчиненні цього злочину будуть застосовуватися обманні способи, передбачені статтями 205 (фіктивне підприємництво); 222¹ (маніпулювання на фондовому ринку); 223¹ (підроблення документів, що надаються для реєстрації випуску цінних паперів) КК, такі дії не потребують окремої кваліфікації у зв'язку із тим, що вони виступають невід'ємним способом вчинення цього злочину. Обґрунтовуючи цю тезу, звернімося до висновку В. Навроцького, відповідно до яко-

го ідеальна сукупність відсутня, коли діянням заподіяні наслідки, що вказують на порушення підпорядкованих між собою об'єктів [13, с. 342]. Враховуючи тотожність об'єктів цих складів злочинів, можемо стверджувати про відсутність ідеальної сукупності при вчиненні зазначених суспільно небезпечних діянь.

На нашу думку, запропоновані зміни усунуть надмірну кваліфікацію цього злочину та сприятимуть досягненню завдань кримінального провадження стосовно забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та судового розгляду (ст. 2 КПК).

Проведений аналіз дозволяє зробити **висновок**, що шантаж та обман на сучасному етапі є досить поширеними способами, які використовуються при протидії законній господарській діяльності. Відсутність зазначених способів у редакції ч. 1 ст. 206 КК, на нашу думку, є суттєвою прогалиною, що повинна бути усунена їх введенням до диспозиції досліджуваного складу злочину.

Список використаних джерел

1. Уголовный кодекс Республики Молдова: по состоянию на 23.12.2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.
2. Уголовный кодекс Болгарии: по состоянию на 27.11.2011 г. [Електронний ресурс] / Уголовные кодексы мира. – Режим доступу: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-bolgarii/98/>.
3. Уголовный кодекс Румынии: по состоянию на 26.11.2011 г. [Електронний ресурс] / Уголовные кодексы мира. – Режим доступу: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-rumynii/65/>.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М., 1988. – 750 с.
5. Юридический энциклопедический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева. – М., 1984. – 415 с.
6. Научно-практический комментарий к Криминальному кодексу Украины / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К., 2010. – 1288 с.
7. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева. – М., 1996. – 832 с.
8. Зеркалов Д. В. Рейдерство. – К., 2011. – 372 с.
9. Уголовный кодекс Испании: по состоянию на 26.11.2011 г. [Електронний ресурс] / Уголовные кодексы мира. – Режим доступу: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii/57/>.
10. Уголовный кодекс Украины: Науч.-практ. комментарий. – К., 2003. – 1088 с.
11. Смаглюк О. В., Семенюк О. О. Обман як спосіб вчинення шахрайства // Митна справа. – 2011. – № 1, ч. 2. – С. 183–192.
12. Кузьменко Н. Рейдерство в законе: Как институт титана оказался в шаге от гибели // Наше время плюс. – 2012. – 27 июня.
13. Навроцкий В. О. Основы криминально-правовой кваліфікації. – К., 2006. – 704 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2013 р.

The present article deals with the content analysis of the categories blackmail and cheat as of criminal ways at counteraction to legitimate economic activity.

В статье анализируется содержание категорий «шантаж» и «обман» в качестве способов совершения преступления в виде противодействия законной хозяйственной деятельности.

УДК 342.7

Олег Орловський,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету
Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджуються сутність накопичувальної системи пенсійного страхування, її місце у пенсійній системі України, критерії ефективності запровадження та функціонування накопичувальної системи.

Ключові слова: пенсійне страхування, накопичувальна система, пенсійна реформа.

Накопичувальна система пенсійного страхування, як альтернатива і доповнення до обов'язкової солідарної системи, діє у багатьох країнах. Її основне призначення та мета – залучити пенсійні внески громадян, розмістити їх у різного роду інвестиційних проектах, тобто здійснити накопичення пенсійного капіталу. Таким чином отримується інвестиційний прибуток, а при настанні пенсійного віку й інших соціально значимих обставин громадяни отримують додаткові пенсійні виплати.

На шляху створення в Україні системи накопичувального пенсійного страхування прийнято ряд важливих нормативних актів. Уперше на законодавчому рівні як самостійний рівень пенсійної системи України накопичувальна система закріплена Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058. На його розвиток схвалена Стратегія розвитку пенсійної системи, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.12.2005 р. № 525-р., якою створення обов'язкової накопичувальної системи визначено пріоритетним завданням.

Концепція реформування пенсійної системи України передбачає послідовну реалізацію накопичувальних засад. Запровадження накопичувальної системи має завершити формування нової пенсійної системи України. На першому етапі планується здійснити заходи щодо збалансування пенсійної системи України та завершити формування інституційно-технічних компонентів накопичувальної системи пенсійного страхування (2010–2013 рр.), а на другому (2014–2017 рр.) – поступово її впровадити. Однак практична реалізація згаданих кроків значно ускладнюється різного роду факторами, більшою мірою політичного й економічного характеру. Тому розв'язати питання запровадження накопичувального пенсійного страхування можна лише на основі загальнодержавних програм соціально-економічного розвитку.

Пенсійна реформа в Україні супроводжується активним науковими дослідженнями, гострими науковими дискусіями та полемікою. Особливо гостро питання пенсійного забезпечення постали при проведенні другого етапу пенсійної реформи у 2011 р. Серед вітчизняних науковців, які досліджують питання реформування пенсійної системи України, зокрема проблему запровадження накопичувального пенсійного страхування, заслуговують на увагу роботи В. Андрієва, О. Ковалю, С. Крпельницької, О. Москаленка, І. Оклей, П. Пилипенка, С. Прилипке, Б. Сташківа, Т. Солоджук, М. Стадник, Н. Хуторян, М. Шумила, О. Ярошенка [1; 2] та інших науковців. Активно питання пенсійного накопичення висвітлюється російськими науковцями Ю. Вороніним, М. Захаровим, Е. Тучковою, Є. Мачульською, Г. Сулеймановою та ін.

Мета цієї статті полягає у дослідженні факторів, що впливають на запровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні й її функціонування, аналізі передумов ефективності та дієвості введення накопичувального компонента пенсійної системи.

Об'єктивними факторами, що зумовлюють потребу у запровадженні в Україні накопичувальної системи пенсійного страхування, є *соціально-демографічна та економічна ситуація* в державі. Демографічна ситуація в Україні є однією з найскладніших у Європі, адже домінуючими демографічними тенденціями в Україні є старіння населення, зниження народжуваності. Згідно з даними Аналітично-дорадчого центру «Блакитна стрічка» показник співвідношення кількості пенсіонерів до кількості платників пенсійних внесків у 2012–2013 рр. становить 87%, а до 2050 р. він сягне 125 %. Іншими словами, за умови збереження існуючих демографічних тенденцій четверо працівників повинні будуть утримувати п'ятьох пенсіонерів [3, с. 11].

Подібні тенденції притаманні практично всім зарубіжним країнам, однак розвинуті європейські держави вже давно розпочали вживати заходів до мінімізації негативних наслідків фінансової кризи та складної демографічної ситуації. Останніми роками у пенсійних системах розвинутих країн спостерігається тенденція до встановлення щільнішого зв'язку розмірів пенсій із обсягами фактично сплачених страхових внесків [3, с. 3]. Такий підхід дозволяє підсилити страховий характер пенсійних систем, створити механізм, що мотивує застрахованих осіб до участі у фінансуванні системи, знизити можливість та мотивацію уникнення сплати страхових внесків. В офіційних документах ЄС встановлені конкретні напрями переходу до нових пенсійних схем до 2020 р. Прогнозується, що за цей період у пенсійних виплатах частка солідарної системи знизиться з 84 % до 64 %; при цьому накопичувальний компонент збільшиться з 25 % до 29 %, а незначна на сьогодні частка добровільного приватного страхування збільшиться у три рази – з 1,5 % до 4,5 % [4, с. 25].

Пострадянські країни, країни Східної та Центральної Європи лише нещодавно відчули нагальну потребу введення додаткових фінансових джерел у систему пенсійного забезпечення. У Російській Федерації другий і третій рівень пенсійної системи заснований на принципі накопичення. Накопичувальна частина пенсії (2–6 % фонду оплати праці) надходить на індивідуальний рахунок працівника. Майбутній розмір виплат залежить від внесків працівника та доходів від інвестування накопичувальної частини пенсії [5, с. 4]. У Казахстані з 1998 р. відбувається реформа пенсійної системи за чилійським зразком: протягом 30 років передбачається збереження солідарного рівня, але внески до нього знижуються з 25,5 % до 15 % фонду заробітної плати. Обов'язковий другий рівень фінансується працівниками у розмірі, що дорівнює 10 % заробітної плати. Третій – добровільний рівень формується за рахунок відрахувань роботодавцем або приватних добровільних внесків [5, с. 4]. Накопичувальні пенсійні системи, сформовані на принципах пенсійного страхування, почали запроваджувати в Болгарії, Словаччині, Хорватії, Румунії, Словенії, Македонії. На жаль, Україна відстає не лише від розвинутих країн Західної Європи, а й від країн постсоціалістичного простору у темпі та формах проведення пенсійної реформи, зокрема у питанні запровадження накопичувального елементу пенсійного забезпечення.

Питання запровадження накопичувального пенсійного страхування в Україні поки не вирішене. Багато у чому відповідь на нього мав дати Закон України «Про заходи щодо законодавчого реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. № 3668. Однак він закріпив в основному зміни щодо умов призначення пенсій у солідарній системі, зокрема у частині підвищення пенсійного віку для жінок та тривалості страхового стажу, а конкретні питання запровадження нако-

пичувальної частини пенсії, визначення правової природи накопичувального механізму пенсійного страхування залишилися відкритими. Розробники Закону апелювали до цифр і наводили дані статистики, за якими у 2010 р. з державного бюджету на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України було виділено майже 34,4 млрд грн. У 2011 р. дефіцит бюджету Пенсійного фонду України становив понад 20 млрд грн або майже 10 % загальних видатків бюджету Пенсійного фонду України [1, с. 3]. На сьогодні ситуація не лише не змінилась, а й значно погіршилась. За даними Пенсійного фонду, за наслідками 2012 р. реальний дефіцит коштів Фонду у 2012 р. досяг 27,2 млрд грн, із яких 15,3 млрд грн покривалися за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на цю мету Законом України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» [2]. Це свідчить про подальше зростання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України, яке не можна подолати лише підвищенням пенсійного віку та збільшенням тривалості страхового стажу. Потрібні комплексні заходи щодо збалансування трьох рівнів пенсійної системи, насамперед між солідарною та накопичувальною. Однак відповіді на питання про те, коли почне функціонувати накопичувальна система, Закон не дає. Відповідно до п. 9 Прикінцевих положень Закону України від 09.07.2003 р. № 1058 прийняття закону про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюється лише після виконання таких умов:

- забезпечення виплати пенсій у солідарній системі в розмірі, передбаченому ч. 3 ст. 46 Конституції України;
- збалансованість бюджету Пенсійного фонду відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;
- створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, у тому числі: повного впровадження системи персоналізованого обліку та створення системи автоматизованого звітування щодо стану накопичувальних пенсійних рахунків застрахованих осіб із урахуванням стану пенсійних активів;
- створення програмно-технічного комплексу для системи збирання страхових внесків до Накопичувального фонду, сумісного з системою електронних переказів банків;
- прийняття законодавчих актів, необхідних для функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;
- призначення всіх членів Ради Накопичувального фонду;
- проведення тендерів та укладення договорів із компаніями з управління активами, зберігачем та аудитором Накопичувального фонду;
- набуття досвіду роботи системи недержавного пенсійного забезпечення;
- забезпечення фінансування з державного бюджету втраченої частини страхових коштів у солідарній системі у зв'язку з перерахуванням

частини страхових внесків до Накопичувального фонду.

Слід зазначити, що Законом України від 08.07.2011 р. № 3668 була скасована така умова запровадження накопичувальної системи, як економічне зростання країни протягом двох останніх років, а саме: якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростає не менше ніж на 2 % порівняно з попереднім роком. Натомість ст. 1 згаданого Закону передбачає, що перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду за-проваджується починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України. Якщо взяти до уваги наведені показники дефіциту бюджету Пенсійного фонду України на даний час, то питання запровадження накопичувальної системи відкладається ще на багато років.

Ми вважаємо, що умова про бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду є суттєвою перешкодою на шляху реформування пенсійної системи. Справедливою є думка відомого науковця Н. Хуторян про те, що введення накопичувальної системи пенсійного страхування не слід пов'язувати з бездефіцитністю бюджету Пенсійного фонду, який на даний час забезпечує солідарну систему пенсійного страхування. Пункт 3 ст. 1 Закону від 08.07.2011 р. № 3668 передбачає, що страхові внески до Накопичувального фонду є складовою частиною внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування. На думку Н. Хуторян, якщо 2 %, а в подальшому 7 %, будуть сплачуватися працівниками понад розмір відрахувань від бази нарахування єдиного внеску, передбаченого ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», то не витримає жодної критики аргументація щодо неможливості введення накопичувальної пенсійної системи у зв'язку з дефіцитом бюджету Пенсійного фонду, оскільки внески до Накопичувального пенсійного фонду відраховуватимуться незалежно від внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) [6, с. 35].

Заслужовує на увагу і такий важливий момент, як визначення правової природи накопичувального механізму пенсійного страхування. Стаття 2 Закону України від 09.07.2003 р. № 1058, закріплюючи трирівневу структуру пенсійної системи України, перший (солідарну систему) та другий (накопичувальну систему) рівні відносять до системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Відповідно, другий (накопичувальна система) та третій рівень (система недержавного пенсійного забезпечення) становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення. Вважаємо, що це вносить невизначеність у з'ясування правової природи накопичувальної системи.

Логіку законодавця зрозуміти можна, адже запровадження накопичувального механізму

пенсійного страхування має «розвантажити» солідарну систему, залучивши додаткові фінансові інвестиції. При цьому залучення громадян до участі у накопичувальній системі відбувається шляхом імперативної вказівки у законі. Зокрема, ст. 2 Закону України від 08.07.2011 р. № 3668 встановлює віковий ценз участі у накопичувальній системі – громадяни, яким на дату запровадження перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду виповнилося не більше 35 років. Такі норми надають накопичувальному пенсійному страхуванню ознак обов'язкового й імперативного характеру. Слід також зазначити, що порядок участі у накопичувальній системі, умови та розміри пенсійних виплат визначаються договором страхування довічної пенсії (ст. 55 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Таким чином, накопичувальна система пенсійного страхування носить подвійну правову природу, поєднуючи у собі публічно-правові засади обов'язкового соціального страхування та приватно-диспозитивні норми щодо реалізації права на певний вид страхового пенсійного забезпечення. Знайти оптимальне поєднання цих компонентів – основне завдання для подальших кроків у напрямі реформування пенсійної системи.

У більшості країн світу функціонування накопичувальних пенсійних систем здійснюється на добровільних засадах, вони розглядаються як важливий додатковий структурний елемент системи пенсійного забезпечення, що залучає значні обсяги фінансових інвестицій. У Російській Федерації накопичувальна частина пенсійного страхування як обов'язковий елемент пенсійної системи почала функціонувати з 2002 р. На накопичувальних засадах побудована пенсійна система Казахстану, де ставка внеску на обов'язкове пенсійне страхування становить 10 % заробітку [7, с. 17]. Ця країна обрала для прикладу чилійську модель пенсійного забезпечення, засновану виключно на накопичувальній системі. Однак відокремлене функціонування виключно накопичувальної системи виявило значні проблеми, пов'язані із зниженням рівня доходів громадян, отриманням мінімальної пенсії та незабезпеченням прожиткового мінімуму. Крім того, держава самоусувається від підтримки осіб пенсійного віку, весь тягар сплати страхових внесків лягає на працівника. У свою чергу, у країнах, де обрана модель комплексного та паралельного співіснування солідарних і накопичувальних пенсійних систем, досягнуто високого рівня пенсійного забезпечення.

Нова пенсійна система, передусім її накопичувальна частина, спрямована на виховання економічної самостійності та відповідальності громадян за стан особистого матеріального добробуту після виходу на пенсію. Це має змусити людей вже сьогодні замислитися над тим, що вони отримають після завершення своєї трудової діяльності, підвищити їх заінтересованість у контролі за належною сплатою роботодавця-

ми страхових коштів до Пенсійного фонду [8, с. 94]. Однак сама собою накопичувальна система не спроможна вирішити всі проблемні питання пенсійної системи, адже вона більшою мірою є додатком до солідарних розподільчих моделей.

За допомогою системи накопичувального пенсійного страхування створюється можливість більшого контролю за накопиченням, інвестуванням та виплатою коштів, адже пенсійні активи громадян не перерозподіляються (як у солідарній системі), а перебувають на індивідуальному пенсійному рахунку особи протягом тривалого періоду. Такі кошти будуть власністю учасника другого рівня та використовуватимуться для виплати йому пенсії, а в разі його смерті будуть успадковані, а не виплачені іншим учасникам (як у солідарній системі). До позитиву накопичувальної пенсійної системи слід віднести збільшення заощаджень для фінансування економічного розвитку, підвищення ефективності адміністративного управління системою пенсійного забезпечення. Сутнісною особливістю цієї системи є те, що в ній, на відміну від солідарної, не відбувається негайної виплати пенсійних коштів, які надійшли у вигляді страхових внесків. Відповідно створюється можливість для інвестування достатньо значного обсягу фінансових ресурсів у економіку країни. Крім того, запровадження накопичувальної системи дозволить нівелювати досить вагомий на сьогодні фактор старіння населення.

Висновки

Вирішити питання запровадження в Україні накопичувальної системи пенсійного страхування не можна шляхом лише прийняття нормативних актів. Слід чітко усвідомити, що без послідовної соціально-економічної політики держави не варто сподіватися на вирішення проблем у сфері пенсійного страхування. Тому пенсійна реформа повинна супроводжуватися змі-

нами у податковій і фінансово-кредитній політиці, реформами у медичній сфері, сфері соціального обслуговування. Лише реальне й якісне підвищення рівня життя населення та середньої тривалості життя може викликати довіру до додаткових інструментів пенсійного забезпечення.

Перспективними напрямками подальшого наукового дослідження є аналіз правової природи накопичувального пенсійного страхування, з'ясування потенційних наслідків її запровадження та функціонування.

Список використаних джерел

1. *Науково-практичний коментар Закону України «Про пенсійну реформу»* / За ред. Ю. І. Руснака. – К., 2012. – 158 с.
2. *Інформація* про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=210010&cat_id=94750.
3. Коваль О. П. Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні. – К., 2011. – 96 с.
4. *Законодательство зарубежных стран: обзорная информация* / Р. М. Цивилев, М. И. Брагинский, Д. А. Ковачев и др. – М., 2002. – Вып. 190. – 42 с.
5. *Міжнародний пенсійний вісник*. – 2010. – Вип. 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/newsletter_issue16_apr2010_ua.pdf.
6. Хуторян Н. Нова пенсійна реформа в період незалежності України: проблемні питання // *Право України*. – 2012. – № 6. – С. 33–39.
7. Колбун В. А. Накопичувальна пенсійна система Казахстану: підсумки, проблеми, перспективи // *Вісник Пенсійного фонду України*. – 2004. – № 25.
8. *Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні* / Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, М. П. Стадник та ін. – К., 2012. – 540 с.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2013 р.

Essence of the story system of pension insurance is investigated in the article, her place in the pension system of Ukraine, the criteria of efficiency of input and functioning of the story system are analysed.

В статье исследуются сущность накопительной системы пенсионного страхования, ее место в пенсионной системе Украины, критерии эффективности внедрения и функционирования накопительной системы.

УДК 342.7

Ганна Кантар,*асистентка кафедри цивільного права юридичного факультету
Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича*

СТРАХОВИЙ ПЕНСІЙНИЙ РИЗИК ЯК ПІДСТАВА НАДАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті розкривається поняття «страховий пенсійний ризик», визначаються його ознаки, аналізується вплив пенсійного ризику на порядок надання матеріального забезпечення у солідарній системі.

Ключові слова: соціальний ризик, соціальне страхування, пенсійний ризик, пенсійне страхування, соціальний внесок, пенсійні виплати.

Вимоги ринкової економіки диктують потребу чіткого осмислення взаємодії економічних факторів із соціальними, адже пошук стабільних фінансових джерел і формування на їх основі надійної системи матеріального забезпечення є надзвичайно важливою проблемою для будь-якої держави.

Метою цієї статті є дослідження теорії страхового пенсійного ризику як визначальної й об'єктивної підстави, що зумовлює необхідність надання матеріального забезпечення.

Найманий працівник, як правило, має лише одне джерело доходу – заробітну плату. Саме нею визначається його майнове становище. Тому певні несприятливі явища (старість, інвалідність, втрата годувальника) тягнуть за собою позбавлення заробітку та додаткові витрати. Як зазначає Т. Миронова, найманий працівник перебуває у стані повної майнової нестійкості, тобто незабезпеченості існування [1, с. 6]. Л. Забелін всі причини, внаслідок яких працівник може втратити джерело засобів до існування, об'єднав у загальне поняття «соціальний ризик» або «соціальна незабезпеченість» [2, с. 45]. Таким чином, взаємозв'язок між рівнем соціального забезпечення особи та ризиком настання несприятливих життєвих соціально значимих обставин, тобто соціальним ризиком, є об'єктивним. Поняття «соціальний ризик» і його трансформація у поняття «страховий випадок» пов'язані з етапом розвитку рівня виробництва, із перетворенням робочої сили на товар і відповідно заробітної плати на основне джерело засобів до існування. Для багатьох осіб виникає ризик втрати заробітку й, як наслідок, соціальна незабезпеченість. Як зазначав Н. Вігдорчик, соціальне страхування обіймає трудящі маси, для яких заробітна плата – єдине джерело засобів до існування [3, с. 10]. Учений визначав ризик

як передбачувану можливість відомих негативних явищ [3, с. 11]. Саме ризик втрати заробітку Н. Вігдорчик визначав як об'єкт соціального страхування та вважав його важливою ознакою страхування як соціального. Іншою істотною ознакою соціального страхування автор вважав поняття «суб'єкт соціального страхування», під яким він мав на увазі трудящі класи – всіх, хто страждає у сучасному суспільстві від незабезпеченості існування [3, с. 20].

Відповідно до умов формування розміру заробітної плати вона не може значно перевищувати мінімум коштів і доходів, необхідних на покриття звичайних видатків робітника, а тому з поточних заробітків не можна накопичити достатніх коштів на покриття екстрених видатків. Характер екстреності цих видатків зумовлений поняттям «ризик», поєднаного з будь-якою роботою [2, с. 45].

Л. Забелін, звертаючи увагу на соціальний характер страхування, зазначав, що соціальне забезпечення має на меті не вирішення майнових проблем окремих осіб, а усунення соціальних небезпек та їх наслідків. Тому воно здійснюється у суспільних (соціальних) формах [4, с. 136]. Такі міркування актуальні й на сучасному етапі, адже суспільна та соціальна спрямованість пенсійного страхування є його визначальною характеристикою.

Радянські вчені відмовилися від правової категорії «соціальний ризик». Так, В. Андреев вважав, що система страхування соціальних ризиків могла виникнути й отримати розвиток лише при капіталізмі та відносно пролетаріату, для якого настання ризиків неминуче супроводжувалося втратою засобів до існування. Автор вважав, що державне соціальне страхування, зберігаючи деяку термінологічну схожість, не будувалося на принципі страхування ризику, а передбачало нормальне забезпечення осіб, які в силу об'єктивних причин не мають можливості

працювати й, як наслідок, отримувати за працю [5, с. 13]. Така позиція оптимально поєднувалась із пануючою на той час державною імперативною системою управління пенсійним забезпеченням.

Сучасне розуміння соціальних ризиків характеризується широким підходом до їх змісту. Так, Н. Болотіна визначає соціальні ризики як такі події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження та відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства [6, с. 44]. Обґрунтованою є її думка про те, що соціальні ризики є наріжним каменем соціального захисту, а зміна їх переліку дозволяє простежити розвиток соціального захисту й оцінити його стан у конкретній державі [6, с. 45]. Соціальний ризик визначають також як соціально значиму обставину об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їх сімей) не здатні самотійно себе утримувати, а тому потребують матеріального захисту з боку держави [7, с. 188].

В. Роїк соціальний ризик розуміє як вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників унаслідок втрати заробітку та працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним) [8, с. 21]. Таке визначення соціального ризику вважаємо обмеженим, оскільки воно, по-перше, звужує його суб'єктів лише до категорії «працівники»; по-друге, обмежує перелік підстав, що зумовлюють право на соціальне забезпечення. Т. Гарасимів однією з характерних ознак соціального ризику за правом соціального забезпечення називає втрату особою працездатності [9, с. 8]. При цьому автор також звужує обсяг соціального ризику через віднесення до нього лише такої підстави, як втрата працездатності. М. Федорова вважає, що соціальні ризики у широкому розумінні загрожують практично всім категоріям населення, а тому є підставою для соціального захисту населення; це ризики не лише матеріальної незабезпеченості, а й соціального неблагополуччя (сирітства, безнадгледності, самотності тощо) [10, с. 33].

Трактування соціальних ризиків як самотійного інституту загальної частини права соціального забезпечення, що встановлює перелік життєвих обставин, з настанням яких пов'язується право на соціальне забезпечення, набуло поширення у науковій літературі.

Г. Сулейманова поняття «страховий соціальний ризик» розуміє як імовірну подію, при настанні якої здійснюється обов'язкове соціальне страхування [11, с. 27]. Таке визначення є дещо спрощеним і не охоплює всю специфіку соціального ризику як багатогранного феномена. Г. Трунова визначає страховий ризик як можливість настання негативних наслідків у вигляді втрати заробітної плати (доходу) або її зменшення для осіб, застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального стра-

хування, та деяких інших осіб, визначених законом [12, с. 138].

Є. Мачульська визначила соціальний ризик як імовірну подію, що настає в результаті втрати заробітку або іншого трудового доходу, падіння рівня життя нижче відмітки прожиткового мінімуму, яка створює з об'єктивних причин необхідність соціального захисту населення з боку держави [13, с. 26]. Пізніше вона уточнила це визначення з точки зору його страхової природи та значно розширила коло суб'єктів, які входять до характеристики категорії «соціальний ризик і перелік підстав, які визначають право на певний вид соціального страхового забезпечення». Соціальний ризик Є. Мачульська розуміє як імовірну подію, настання якої призводить до матеріальної незабезпеченості у зв'язку з втратою доходу від трудової діяльності або внутрішньосімейного утримання, а також у зв'язку з виникненням додаткових витрат на дітей та інших непрацездатних членів сім'ї, на потреби у медичних або соціальних послугах [14, с. 27]. Це визначення заслуговує на підтримку, адже повною мірою відображає сучасне розуміння соціального ризику як події, що призводить, як правило, до повної або часткової втрати працездатності, наслідком чого є втрата основного джерела засобів до існування, матеріальна незабезпеченість.

Якщо категорія «соціальний ризик» одержала у науці права соціального забезпечення ґрунтовне наукове розроблення, то поняття «пенсійний страховий ризик» практично не розглядалось як самостійний правовий феномен. Вважаємо, що таку ситуацію потрібно виправляти. Об'єктивно пенсійні ризики охоплюються загальною категорією соціальних ризиків. Проте вони мають певну специфіку, пов'язану, насамперед, із більш тривалим періодом настання страхового випадку. Тому, спираючись на наведені поняття «соціальний ризик», спробуємо вивести поняття «пенсійний ризик».

Однією з перших у науці права соціального забезпечення сучасного періоду поняття «пенсійний ризик» досліджувала М. Седелишкова, на думку якої, пенсійний ризик можна вважати різновидом страхових ризиків [15, с. 8]. Пенсійний ризик вона розуміє як імовірність настання несприятливої події, пов'язаної з втратою чи зниженням заробітку або іншого трудового доходу внаслідок втрати або зниження працездатності з причин похилого віку, інвалідності або у зв'язку з втратою годувальника [15, с. 9].

Ознаками, які відрізняють страхові соціальні ризики від не страхових, М. Федорова вважає: страхові ризики компенсуються застрахованим особам за рахунок спеціально створених страхових фондів, а не страхові ризики компенсуються за рахунок коштів бюджетів різних рівнів; страхові ризики розподіляються між усіма учасниками соціального страхування (на солідарних засадах), а при не страхових – фінансове навантаження лягає на всіх членів суспільства через розподіл грошових коштів через

бюджет; страхові ризики можна наперед передбачити, оцінити, а не страхові оцінити та передбачити важче [10, с. 136]. На думку Г. Трункової ознаками соціальних ризиків є їх страховий характер і чітке визначення категорії осіб, які підлягають захисту від них [12, с. 127]. Загалом такі ознаки притаманні і пенсійним страховим ризикам, однак із деякими особливостями. Обумовлюються вони структурою пенсійної системи України, побудованою на трьох рівнях: солідарному, накопичувальному та рівні недержавного пенсійного забезпечення. Якщо раніше йшлося виключно про такі пенсійні ризики, як досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника як підстави матеріального забезпечення у солідарній системі, то сьогодні, на нашу думку, слід враховувати і пенсійні ризики, на яких засновується система накопичувально-го пенсійного страхування.

Першою ознакою страхових пенсійних ризиків можна вважати їх *масовий характер*, адже вони стосуються мільйонів громадян країни. Законодавчий перелік громадян, які підлягають обов'язковому державному пенсійному страхуванню, закріплює ст. 11 Закону. Проте сучасні фінансово-економічні реалії нашого суспільства, на жаль, залишають значну частину населення поза пенсійним страхуванням. Ідеться про ведення бізнесу «у прихованому вигляді», небажання підприємців страхувати своїх найманих працівників тощо. З метою гарантування таким громадянам права на пенсійне забезпечення законодавець передбачив у ст. 12 Закону можливість добровільної участі у системі пенсійного страхування. Це дозволяє вести мову про масовий характер пенсійного забезпечення, отже, і пенсійних ризиків.

Другою ознакою страхових пенсійних ризиків можна визначити *довготривалий характер настання тих імовірних соціально значимих обставин, які кладуться в їх основу* – досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрата годувальника, смерть застрахованої особи.

Третя ознака пенсійних ризиків полягає у тому, що *пенсійне страхування здійснюється заздалегідь до настання страхового випадку* з метою подальшої компенсації несприятливих наслідків на засадах солідарності за індивідуальний ризик. Слід зазначити, що ця ознака стосується солідарного рівня пенсійного страхування, заснованого на принципі солідарності поколінь, коли працююча частина населення утримує непрацездатну частину.

Четвертою ознакою можна вважати *законодавче визначення категорій осіб, які підлягають захисту від пенсійних ризиків* через обов'язкову та добровільну участь у системі пенсійного страхування.

Страховий пенсійний ризик характеризується необхідністю його попереднього обліку та виміру задля диференційованого визначення розміру страхових пенсійних внесків. Із 01.01.2011 р. в Україні запроваджено єдиний соціальний внесок, який є аналогом колишніх чотирьох пла-

тежів, що сплачувалися платниками податків як збори на загальнообов'язкове державне соціальне та пенсійне страхування. Повноваження щодо адміністрування, зокрема контролю над повнотою сплати нового платежу, передані Пенсійному фонду України.

Прийняття нового Закону зумовлене необхідністю підвищення ефективності роботи діючих Фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також покликане створити умови щодо запобігання дублювання страховими фондами функцій, пов'язаних із формуванням страхових засобів. З моменту запровадження в Україні накопичувальної системи пенсійного страхування почнуть нараховуватися та сплачуватися і страхові внески до накопичувального фонду. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. закріпив положення про те, що страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду є складовою частиною єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування, і підлягають спрямуванню до Накопичувального пенсійного фонду в таких розмірах: у рік запровадження перерахування – 2 % бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановленого для таких учасників; кожного наступного року – у розмірі, збільшеному на 1 %, до досягнення 7 % і подальшої сплати у зазначеному розмірі (ст. 1).

На відміну від інших соціальних ризиків, настання пенсійних страхових ризиків не обов'язково тягне за собою втрату доходу від трудової діяльності, адже чинне законодавство не пов'язує призначення пенсії з припиненням трудової діяльності (крім пенсій окремим категоріям громадян, що регулюються спеціальним законодавством). Якщо вести мову про пенсію за віком у солідарній системі пенсійного страхування, то слід зазначити, що умовами її призначення є досягнення встановлених законом пенсійного віку та страхового стажу. Тому громадянин не обмежений у праві одночасного отримання заробітної плати та пенсії за віком. Це стосується і пенсій по інвалідності внаслідок загального захворювання (якщо продовження інвалідом трудової діяльності не суперечить висновкам медичних рекомендацій). Більше того, матеріальна забезпеченість при цьому може навіть зростати, адже особа отримує подвійне джерело засобів до існування. Так, згідно з ч. 2 ст. 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсії виплачуються без урахування одержуваної заробітної плати (доходу) або пенсійних виплат із накопичувальної системи пенсійного страхування чи пенсійних виплат із системи недержавного пенсійного забезпечення.

Одним із найбільш дискусійних питань другого етапу пенсійної реформи 2011 р. було питання про обмеження чи відстрочення виплати

пенсій працюючим пенсіонерам, оскільки нинішня ситуація на ринку пенсійних послуг свідчить про надзвичайно велику питому вагу осіб, які після призначення пенсій продовжують працювати, створюючи таким чином додаткове фінансове навантаження на бюджет Пенсійного фонду. Поки що законодавець обмежився лише нормою ст. 29 Закону про підвищення розміру пенсії за віком у разі відстрочки часу її призначення. Проте скористатися таким правом громадяни особливо не поспішають. Вважаємо, що обмежувати право на отримання пенсії особам, які продовжують працювати, на сучасному етапі недоцільно та несправедливо, оскільки розмір отримуваних пенсійних виплат не дозволяє відчутти матеріальний достаток, тому і змушені громадяни працювати далі. Вирішити такий соціальний конфлікт можна лише шляхом реальної підвищення розміру пенсій, збільшення фінансової заінтересованості у більш пізньому виході на пенсію.

Пенсійний ризик втрати доходу від припинення трудової діяльності найбільш яскраво проявляється у пенсійному забезпеченні у разі втрати годувальника. У цьому випадку (згідно із ст. 36 Закону) пенсія призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які перебували на його утриманні, тобто його дохід був для них основним і єдиним джерелом засобів до існування.

Що стосується накопичувальної частини системи пенсійного страхування, то тут втрата доходу від припинення трудової діяльності не може вважатися ключовим пенсійним ризиком, оскільки пенсійні виплати у накопичувальній системі будуть додатком до виплат у солідарній системі. Іншими словами, при характеристиці пенсійних страхових ризиків слід вести мову про ймовірну втрату частини доходу (заробітку) внаслідок припинення трудової діяльності.

Отже, ще однією ознакою страхового пенсійного ризику є те, що його слід пов'язувати, як правило, з ризиком втрати лише частини доходу внаслідок припинення трудової діяльності. Більшою мірою пенсійному ризику притаманний ризик втрати професійної працездатності з настанням пенсійного віку й, як наслідок, неможливість подальшої праці.

Висновок

Проведений аналіз дозволяє нам запропонувати таке визначення поняття «страховий

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013 р.

In the article is revealed the term «pension insurance risk», defined its characteristics, analyzed the influence of pension risk on the procedure of providing material support in solidarity system.

В статье раскрывается понятие «страховой пенсионный риск», определяются его свойства, анализируется влияние пенсионного риска на порядок предоставления материального обеспечения в солидарной системе.

пенсійний ризик». Страхові пенсійні ризики – це ймовірні події, пов'язані з досягненням встановленого законом пенсійного віку, інвалідністю, втратою годувальника, смертю, настання яких може призвести до матеріальної незабезпеченості застрахованої особи або членів її сім'ї внаслідок втрати нею частини доходу (заробітку) від трудової діяльності.

Список використаних джерел

1. Миронова Т. К. Правовое регулирование обязательного пенсионного страхования в России и перспективы его развития: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1997.
2. Забелин Л. В. Теория социального страхования. – М., 1924.
3. Вигдорчик Н. А. Социальное страхование в общедоступном изложении. – М., 1927.
4. Забелин Л. В. Теоретические основы социального страхования. – М., 1926.
5. Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. – М., 1962.
6. Болотина Н. Б. Право социального захисту України. – К., 2005.
7. Право социального забезпечення / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. – К., 2008.
8. Рощ В. Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... д-ра экон. наук. – М., 1994.
9. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002.
10. Федорова М. Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2003.
11. Сулейманова Г. В. Право социального обеспечения: учебник. – М., 2011.
12. Трунова Г. А. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування: поняття та принципи // Актуальні проблеми приватного та публічного права / Н. Д. Гетьманцева, Т. М. Волощенко, І. Г. Козуб та ін. – Чернівці, 2012.
13. Мачульская Е. Е. Социальный риск как объективная основа социального обеспечения // Вестник Моск. ун-та. Сер. Право. – 1999. – № 1.
14. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения. – М., 2012.
15. Седельщикова М. Г. Правовое регулирование пенсионного страхования в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2000.

УДК 347.77

Ірина Сопілко,*канд. юрид. наук, доцент,
директор Юридичного інституту
Національного авіаційного університету*

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті обґрунтовується правова природа інформаційно-аналітичної діяльності, доводиться необхідність підготовки аналітиків в інформаційній сфері.

Ключові слова: державна інформаційна політика, інформаційна аналітика, правове регулювання інформаційної політики, інформація, аналітичний вимір інформаційної політики.

Одним із основних завдань інформаційної політики держави є збереження власного аксіологічного поля. Зробити це поза науковими основами неможливо. Будь-які спроби залучення фахівців із PR або іміджу приречені на провал, оскільки без глибоких наукових засад здійснення цієї політики, поза контекстом інформаційної аналітики не можна досягти бажаного ефекту.

Актуальність порушеної теми зумовлена тим загально визнаним положенням філософії науки, що рефлексія самої науки щодо власних пізнавальних проблем є одним із найважливіших критеріїв науковості останніх. Аналітична діяльність виступає базою для здійснення інформаційної політики, формує не лише уявлення, а й горизонти пізнання та наукового обґрунтування обрання тих чи інших векторів розвитку, забезпечує їх інформаційне супроводження. Важливим кроком на шляху усвідомлення сутності аналітичної діяльності є з'ясування її правової природи.

Нині в інформаційно-правовій сфері бракує монографічних робіт саме методологічного рівня, адже дослідники, занурюючись у конкретні наукові проблеми, здебільшого поспівають методологією адміністративного права, яка по суті не здатна вирішити комплекс нових наукових проблем, притаманних інформаційній сфері, інформаційних правовідносин, що входять до гносеологічного кола інформаційного права й є аксіологічно пов'язаними саме з ним [1].

Слід констатувати, що інформаційна глобалізація виступає найбільш неоднозначним виявом сучасної дійсності. З одного боку, чимало дослідників описують позитивні моменти як формування інформаційного суспільства, так і дерегуляції інформаційних відносин, формування вільного інформаційного

ринку [2–4]. Інша група дослідників зосереджує увагу у теоретичних пошуках на формуванні виваженої державної інформаційної політики (далі – ДІП) [5; 6], виробленні надійних механізмів інформаційної безпеки та здійсненні систематизації інформаційного законодавства у різних його формах [7–14], правовому регулюванні ефективного розвитку інформаційного суспільства [15; 16].

Герменевтичний і логіко-семантичний аналіз праць зазначених дослідників, а також доктринальних робіт Р. Калюжного, В. Цимбалюка та М. Швеця свідчать, що за сучасних умов постає нове завдання: формування на основі концептуально оновленої методології інформаційного права засад інформаційної аналітики.

Для формування певних висновків ми проаналізували комплекс теоретико-методологічних проблем, що визначають когнітивне поле державної інформаційної політики. Чільне місце серед них посідають питання підготовки аналітиків.

Слід зазначити, що в Україні у класифікаторі професій відсутня така професія, як *аналітик*. Проблеми щодо визначення геополітичного статусу нашої держави, напрямів ДІП, технологій, стратегії ведення інформаційного протистояння¹ в умовах невизначеності стратегічного курсу розвитку держави, відсутності методологічної бази ведення даного виду протистояння заважають функціонуванню успішної й ефективної держави. Розвиток глобального інформаційного суспільства, інформаційна нестабільність, у тому числі інформаційна асиметрія, детерміновані

¹Цим терміном ми позначатимемо будь-які види інформаційних війн, агресії, реальних загроз тощо.

багатоваріантним розвитком зовнішньополітичного курсу держави, а безпосередні параметри соціального життя значним чином зумовлені конфронтаційним змістом векторів розвитку інформаційної цивілізації.

Підвищений рівень ентропії інформаційного поля, мультивекторність варіантів розвитку ІС, а також відповідна поліфункціональність організаційних і функціональних структур, що реалізують ДІП, зумовлюють необхідність в аналітичному не лише супроводженні, а й забезпеченні процесів прийняття управлінських рішень в інформаційній сфері. Вважаємо, що за умов подальшого геоінформаційного розвитку наявність високопрофесійних професіоналів-аналітиків має визначальне значення для успішної реалізації ДІП, досягнення проголошених нею цілей.

Питанням підготовки аналітиків присвячено певний масив досліджень, але вони мають обмежену та здебільшого вузькопрофільну спрямованість, оскільки вихід на інформаційну аналітику відбувається не через аналіз змістовного боку цієї діяльності, її призначення та можливої трансформації відповідно до потреб інформаційної політики, а відповідно до встановлених МОН вимог до підготовки фахівців інформаційного профілю за певною функціональною спеціалізацією або корпоративних вимог до підготовки аналітиків у певній сфері (фінансовий аналітик, аналітик із безпеки тощо) [17–21]. Так, Т. Ганцюк, досліджуючи проблеми підготовки інформаційних аналітиків для сфери державного управління, помилково ототожнює роботу державного службовця з обробки ним інформації й уміння працювати з документами, тобто фактично аналітична діяльність зведена до документознавства та застосування інформаційних технологій у державному управлінні [22], до бібліотечної справи [23].

В. Артемова взагалі трактує роботу аналітика через функціонування режимно-секретних підрозділів: розкриває їх роль у сфері правових аспектів захисту інформації з обмеженим доступом, вимоги до персоналу, який працює з цією інформацією [24], викладає не стільки методики аналітичного виводу інформації, узагальнення й оцінювання, розроблення арктичних рекомендацій, скільки інформаційну діяльність працівників режимно-секретних підрозділів. Іншими словами, В. Артемов прагне через власне вузьке бачення, зумовлене, напевно, специфікою роботи в правоохоронних органах спеціального призначення, визначити концептуальні поняття «аналітика», «аналітична діяльність».

Можна стверджувати, що в Україні нині не існує ефективної системи інтелектуального забезпечення формування, прийняття, реалізації та контролю за реалізацією управ-

лінських рішень у системі державного управління, у тому числі в інформаційній сфері. Так, аналітичне супроводження Президента України раніше здійснювали науководослідні інститути: Національний інститут стратегічних досліджень (далі – НІСД), Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Національний інститут проблем національної безпеки, інформаційно-аналітичні структури РНБОУ, зокрема нормопроектного забезпечення діяльності Президента. Нині ці структури, окрім НІСД, ліквідовані (як і в структурі Адміністрації Президента України ліквідоване Управління стратегічних розробок, основним призначенням якого було здійснення стратегічного планування розвитку держави). Унаслідок цього в більшості органів державної влади не існує стійких, таких що забезпечують наступність, кваліфікованих інформаційно-аналітичних структур, за 24 роки незалежності не створено налагодженої системи комунікації між органами державної влади як в цілому, так і в інформаційній сфері, не вироблено засад системної державної кадрової політики в інформаційно-аналітичній сфері. У той самий час недержавні аналітичні центри, які фінансуються, зокрема, з-за кордону, створюють сприятливий ґрунт для реалізації чужих стратегій в українському національному інформаційному просторі. Все це суперечить об'єктивним тенденціям розвитку як системи реалізації ДІП, так і глобального інформаційного суспільства, бажаної ролі України в ньому не лише як споживача інтернет-технологій, а й як активного учасника інформаційного ринку, передусім у частині вироблення високих інформаційних технологій. Дедалі очевидною стає потреба у фаховій підготовці системних аналітиків, зокрема інформаційних аналітиків. Ця проблема має не суто теоретичне забарвлення, а повністю наповнена практичним змістом: формування аналітичної еліти нації, здатної визначати національні цілі розвитку та шляхом синтезу методів реалізовувати успішні стратегії національної державної інформаційної політики.

Одним із критеріїв успішності сучасної держави, на нашу думку, є рівень національних інформаційних технологій на інформаційному ринку, співвідношення рівня інформаційного виробництва з інформаційним споживанням, здатність до стратегічного управління інформаційним простором. О. Селіванов зазначає: США показово демонструють, що інформаційний ресурс може бути задіяний для гігантського посилення ефективності організації діяльності держави як зсередини, так і в зовнішньому соціально-культурному просторі [25, с. 13].

Актуальність проблеми, що розглядається, визначається такими чинниками:

- необхідність інституціоналізації аналізу як окремої та загальної дисципліни і професійної сфери;

- необхідність виділення окремого напряму діяльності – інформаційна аналітика – з відповідним його науково-теоретичним обґрунтуванням, організаційним і навчально-методичним забезпеченням через визначення основних ОКХ та ОПП із виходом на державний стандарт професійної освіти;

- необхідність інформаційно-аналітичної роботи у сфері сучасної державної інформаційної політики;

- пошук підходів до формування стандартів якості прикладних досліджень в експертно-аналітичному середовищі.

Аналітику слід розглядати крізь призму двох основних аспектів: як окрему й особливу сферу професійної діяльності; як окрему навчальну дисципліну.

Нині в українській інформаційній сфері потреба в інформаційних аналітиках об'єктивно існує, але тенденційність ставлення до даної професії, а також неповне розуміння її значення й евристичних можливостей, почасти кон'юнктурні цілі, перешкоджають формуванню ДПП на виваженій основі. Більше того, в науці інколи привалюють фрагментарні та вихолощені за суттю позиції щодо переважання людиноцентристської ідеології. Але бездумне захоплення такими підходами та віртуалізація справжніх можливостей громадянського суспільства є помилково та небезпечно перебільшеними. Внаслідок схвальної підтримки знесилення держави й її владних можливостей щодо створення належних умов для реалізації громадянами всього спектра їх законних прав та інтересів зруйновані:

- наукові школи, які мають виступати основою будови епістемологічної інформаційної спільноти, внаслідок чого наука опинилася на теренах нездорової конкуренції окремих науковців, суперництва владних можливостей наукових керівників, врешті-решт на межі жебрацтва та тотальної деструктивної корупції;

- система підготовки кадрів стратегічного рівня управління (в Національній академії оборони України скорочено термін навчання на рівні стратегічного управління до одного року, замість двох, як було раніше; в Національній академії державного управління існує кафедра політичної аналітики та прогнозування в рамках спеціальності «Публічна політика і управління», однак із 23 предметів, що викладаються на цій кафедрі, лише дві навчальні дисципліни прямо стосуються аналітики: «Інформаційно-аналітичне забезпечення публічної політики та управління», «Теорія та практика аналізу публічної політики» й одна дисципліна може розглядатися

в контексті аналітики: «Прогнозування, проектування та моделювання в політиці та управлінні»);

- система методичних розробок навчання, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації аналітиків.

Сугестивні ідеологеми «ринкового суспільства», «невтручання держави в справи громадянського суспільства» тощо насправді мають зовсім іншу мету – позбавити державу можливостей впливати на власну інформаційну політику. Саме тому в науковій літературі немає принаймні несуперечливої системи понять і категорій, які описують зміст поняття «інформаційна аналітика», спостерігається змішування таких понять, як «інформаційна діяльність», «діяльність з оброблення інформації», «діяльність щодо інформації», «інформаційний аналіз». Зокрема, при з'ясуванні змісту поняття «інформаційний аналіз» можна спиратися на розроблену концепцію ситуаційного аналізу – аналізу балансу сил у глобальному інформаційному просторі. Можна стверджувати, що оцінка балансу та розстановки сил і рівня контролю над інформаційними ресурсами тягне за собою іншу проблему – позиціонування інформаційних акторів, зумовлює формування окремих стратегій позиціонування стосовно інформаційного поля, того чи іншого інформаційного середовища. Більше того, це передбачає перегрупування суб'єктів інформаційних відносин (державних і недержавних), зміну їх ролей за умови збереження цільової діяльності.

Нині в діяльності недержавних інформаційних суб'єктів спостерігається тенденція до формування визначеної нами розстановки сил, передусім, визначальності й алгоритмічності їх впливу на формування того чи іншого стереотипу або поведінської матриці. Так, до змісту інформаційної аналітики можна включати експертне супроводження державних рішень, що знаходить свій вияв у розробленні державної цільової програми в інформаційній сфері. У багатьох центральних органах виконавчої влади існують експертні підрозділи, що відповідають за інтернет-представленість органу, комунікації, зв'язки з громадськістю, зв'язки з іншими міністерствами та відомствами, з закордонними колегами, громадськими й іншими організаціями тощо.

У певних випадках можна вести мову про стратегічне планування розвитку інформаційної сфери, що підтверджується нормативною базою, в якій визначені терміни розвитку системи, а також пропонується комплекс заходів, необхідних для досягнення якісних і кількісних змін за певний період. Стратегічне планування стає невід'ємною частиною інформаційної аналітики. Така строкатість і

полісемія негативно впливають на аналітику як окрему та самостійну сферу діяльності, не дозволяють сформулювати на академічному рівні чітко визначеного предмета та методології. У зв'язку з цим постає наукове завдання щодо з'ясування змісту зазначених понять і викладення основних положень стосовно формування такого наукового напрямку, як інформаційна аналітика, з виходом на окремий вид соціальної діяльності – інформаційну аналітику.

Контекстуально інформаційну аналітику слід розглядати й аналізувати через такі презентації:

- як *фундаментальний аналіз* усієї сукупності інформаційних відносин;
- як *емпіричний аналіз*, що містить сукупність кількісних та якісних методів дослідження інформаційної політики;
- як *прикладний аналіз*, тобто галузь соціальної практики в інформаційній сфері, в рамках якої виробляються конкретні пропозиції щодо дій в інформаційному просторі, даються конкретні рекомендації щодо реалізації ДІП.

Як зазначали російські дослідники, ми стикаємося з «феноменом первісної синкретичності», а на Заході такий стан у сфері політичного аналізу, що включає будь-які види аналітичної діяльності, – давно вже пройдений етап [26].

Емпірична наука й аналітична практика є складовими елементами інформаційної аналітики, але різні за своєю суттю. І проблема полягає не в тому, що сучасна епістемологічна спільнота інформаційників не може виробити чіткі критерії диференціації. Вона лежить в іншій площині – у потребі та стандартах якості.

Складність розуміння інформаційної сфери, неабиякі парадигмальні зіткнення в розумінні сутності та призначення інформаційного суспільства або суспільства знань призводять до підміни справжньої аналітики на її віртуальний образ. Адже нині словом «аналітик» називають оглядачів преси, тих чи інших експертів або взагалі осіб, які дають коментарі з певних питань. Особливого значення надають цьому слову журналісти, які, здійснюючи огляд тієї чи іншої події, дають власний коментар, помилково вважають його аналітичним. На зазначену обставину звертали увагу й інші дослідники. Зокрема, В. Попова вважає, що, замість забезпечення ефективного управління державою, центр розуміння переноситься на забезпечення медіакампаній із демонстрацією його віртуальних успіхів, наперед висуваються маніпулятивні технології [26].

На нашу думку, зміст практичної або прикладної аналітики полягає у наданні конкретних оцінок, релевантних запитам клієн-

та, та конкретних прогностичних, діагностичних і практичних рекомендацій. У нашій країні аналітиком себе може вважати чи не кожний: адже сьогодні будь-яка особа чітко проаналізує політичні проблеми в суспільстві, наведе достатню кількість фактів зловживань і корупції, невдалим інформаційним кампаній, зокрема знахабнілої та зневажливої для України московської пропаганди щодо майбутніх невдач України у разі підписання Угоди з ЄС, які мали місце під час Ялтинської конференції, що проходила 19–22 вересня 2013 р., тощо. Однак абсолютно протилежну залежність можемо спостерігати, коли спробуємо цих осіб спитати про конкретні оцінки та відповідні ним рекомендації, наприклад: прогностичні моделі розвитку інформаційного простору, у тому числі медіа простору України, та його вплив на свідомість громадян; конкретні напрями державної інформаційної політики в частині протидії інформаційним війнам із боку Росії; напрями формування конкурентоспроможних інформаційних технологій при входженні до ЄС; напрями інформаційної політики щодо збереження інформаційної самобутності українського інформаційного суспільства й отримання рівних можливостей на доступ і використання, розпорядження інформацією та новими технологіями тощо.

Слід також зазначити, що інформаційна політика, у тому числі інформаційна аналітика, донедавна розглядалися виключно з технократичних позицій, без урахування соціогуманітарного й екологічного зрізу.

Викладене дозволяє зробити **висновок**, що за нинішніх умов формування глобального інформаційного суспільства, необхідності концептуального переосмислення напрямів державної інформаційної політики наявність високопрофесійного, оптимального за чисельністю та спеціалізаціями ядра професіоналів аналітиків є визначальним і необхідним компонентом для подальшого функціонування держави в багатомірних просторах. А правове регулювання цих процесів виступає необхідним елементом їх упорядкування.

Список використаних джерел

1. *Сопілко І. М.* Засади інформаційної аксіології в контексті формування // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 9. – С. 42–47.
2. *Беляков К. І.* Інформаційне право: аналіз термінологічно-понятійного апарату // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 3. – С. 67–79.
3. *Беляков К. І.* «Інформаційна» аксіоматика у праві: проблеми формування // Науковий вісник юридичної академії МВС України. – 2004. – № 3. – С. 263–268.

4. Гурковський В. І. Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика). – К., 2010. – 396 с.
5. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За ред. О. М. Бандурки. – Х., 2000. – 368 с.
6. Баскаков В. Ю. Захист інформації з обмеженим доступом в умовах боротьби з організованою злочинністю // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 24. – С. 263–269.
7. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. – К., 2006. – 280 с.
8. Ліпкан В. А., Логінов О. В., Харченко Л. С. Інформаційна безпека України. – К., 2004. – 136 с.
9. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом. – К., 2007. – 208 с.
10. Гевлич В., Селіванов В. Державна політика України у сфері захисту персональних даних: міжнародно-правовий аспект // Право України. – 2006. – № 1. – С. 9–15.
11. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи. – К., 2004. – 384 с.
12. Тунік А. В. Захист інформації про особу (персональних даних) в окремих країнах ЄС // Правова інформатика. – 2012. – № 1. – С. 54–59.
13. Чуприна О. В. Право на інформацію: адміністративно-правовий аспект // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 1. – С. 127–130.
14. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики). – К., 2010. – 388 с.
15. Кір'ян В. Парадигмальна трансформація концепцій інформаційного суспільства // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 5. – С. 102–104.
16. Сопілко І. М. Передумови формування інформаційно-правової концепції мережевого суспільства // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 12. – С. 140–142.
17. Аналітика, експертиза, прогнозування. – К., 2003. – 614 с.
18. Пархоменко В. Д., Пархоменко О. В. Інформаційна аналітика у сфері науково-технічної діяльності. – К., 2006. – 224 с.
19. Політична аналітика в системі публічного управління / За ред. С. О. Телешун. – К., 2008. – 284 с.
20. Інформаційна аналітика в юриспруденції: автоматизовані системи і технології. – К., 2009. – 48 с.
21. Телешун С. О., Рейтерович І. В. Моніторинг джерел інформації в системі державного управління. – К., 2009. – 34 с.
22. Ганцюк Т. Д. Проблеми професійної підготовки інформаційних аналітиків для сфери державного управління // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2012. – С. 44–48.
23. Кобелєв О. М. Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні. – Х., 2012. – 245 с.
24. Артемов В. Ю. Основи менеджменту для інформаційних аналітиків. – К., 2007. – 272 с.
25. Селіванов А. Аналітика и власть // Власть. – 2004. – № 3. – С. 9–16.
26. Попова В., Красько С. Политический анализ: современное состояние и направления разработки // Полис: Политические исследования. – 2004. – № 3. – С. 182–185.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2013 р.

In the article author searched a law nature of information analytical activity. The necessity for preparing an analytical specialist is proved.

В статье исследуется правовая природа информационно-аналитической деятельности, доказывается необходимость подготовки аналитиков в информационной сфере.

УДК 347.77

Дмитро Перов,здобувач Юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ВИД ПРАВОВИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

У статті аналізуються існуючі дефініції поняття «інформація», формулюється визначення інформаційних правовідносин, характеризуються інформаційні правовідносини як вид правових відносин.

Ключові слова: інформація, інформаційні відносини, інформаційні правовідносини, суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин, юридичний факт.

Сучасний етап розвитку суспільних відносин характеризується збільшенням ролі та значення інформації, у тому числі інформаційних відносин. Незважаючи на певну кількість розвідок, присвячених інформаційному праву, інформаційним відносинам, найбільш дискусійними залишаються ті, що спрямовані на формування категорійно-понятійного апарату. Це і визначає актуальність наукової статті.

Застосування історіографічного, логіко-семантичного, діяхронного та синхронного, історичного методів дослідження уможливили дійти висновку, що в науковій літературі недостатньо опрацьоване питання інформаційних відносин, оскільки слід чітко розмежовувати поняття «правовідносини» та «відносини», через що воно ще й досі не є концептуалізованим в рамках інформаційного права. Також слід зазначити, що відсутність уніфікованого визначення інформаційних правовідносин на національному й універсальному рівнях, а також необхідність формування консенсусального категорійно-понятійного апарату зумовлює **мету цієї статті**.

Останнім часом питання інформаційних відносин стало доволі популярним предметом розгляду науковців, але не парадигмальним. У цьому ракурсі заслуговують на увагу наукові праці В. Ліпкана, В. Цимбалюка, М. Швеця, І. Арістової, В. Залізняка, М. Дімчогло, Л. Капінус, Д. Перова, О. Нестеренко та ін. [1–10].

У працях із проблематики інформаційного права, як правило, зазначається, що воно як окрема галузь права має регулювати особливу однорідну групу суспільних відносин, які називаються інформаційними правовідноси-

нами. Прикладом законодавчого закріплення визначення *інформаційних відносин*, на нашу думку, є Закон України «Про інформацію», в якому зазначається, що він регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. З даного визначення можна дійти висновку, що ці відносини і будуть інформаційними, а оскільки вони підлягають регулюванню нормами права, то можуть бути ідентифіковані як правові.

Щоб дослідити та визначити поняття та природу інформаційних правовідносин як виду правових та інформаційних відносин необхідно визначитися з терміном «інформація».

Чим точніше визначено об'єкт правового регулювання (в нашому випадку – інформація), навіть якщо це поняття буде визначено спрощено та звужено в юридичному контексті, тим ефективніше можна розвивати і врегульовувати інформаційні правовідносини. На законодавчому рівні визначення поняття «інформація» знайшло своє відображення в низці нормативно-правових актів (зокрема, у законах України «Про інформацію», «Про телекомунікації» та ін.). Поняття «інформація» сьогодні визначається як базове в багатьох галузях знань і наукових дисциплін. Констатуємо, що визначення поняття «інформація» потребує нового сучасного підходу та переосмислення, у тому числі в юриспруденції.

Узагальнення запропонованих підходів до розуміння інформації дозволяє визначити інформацію – як нові відомості та дані, отримані споживачем у результаті їх сприйняття і перероблення, які оцінені користувачем як

корисні та можуть бути подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб, збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [8, с. 28]. Також підтримуємо пропозицію щодо усунення колізії та заповнення прогалин у формуванні універсального поняття «інформація» як об'єкта інформаційних відносин. На науковому рівні слід активізувати дослідження в таких сферах, як філософія права, правова інформатика, семантика, національно-безпекознавство тощо у комплексі. Це уможливить уніфікацію поняття, що розглядається, з урахуванням специфіки за галузями, сферами, сегментами.

Перш як розкрити зміст інформаційних правовідносин як виду правових та інформаційних відносин, на нашу думку, слід проаналізувати поняття, запропоновані науковцями. У вітчизняній юридичній літературі не розроблено однозначного розуміння цього поняття.

Здійснений нами формально-юридичний, логіко-семантичний, догматичний та герменевтичний аналізи визначень поняття «інформаційні правовідносини» в юридичній літературі дозволяє сформулювати такі висновки щодо його трактування та інтерпретації:

- під інформаційними правовідносинами взагалі розуміють урегульовані інформаційно-правовими нормами суспільні відносини, що виникають із приводу інформації, сторони якого виступають як носії взаємних прав та обов'язків, установлених і гарантованих інформаційно-правовою нормою [11, с. 51];

- термін «інформаційні правовідносини» пропонується використовувати по-перше, як узагальнюючий для всієї сфери інформаційних правовідносин; по-друге, як конкретизуючий щодо тих інформаційних цивільних правовідносин, що не пов'язані з інформацією, як з особистим немайновим, не пов'язаним з майновим, благом [12, с. 10];

- правовідносини щодо створення, фіксації, поширення, пошуку, отримання (одержання), зберігання інформації у розумінні її як ресурсу суспільної діяльності, що обробляється із застосуванням різних технологій (способів, засобів, методів) об'єктивізації [13, с. 6];

- інформаційні відносини – це інформаційні зв'язки між суб'єктами політичної системи суспільства, держави, що виникають під час одержання, використання, зберігання та споживання інформації [5, с. 181]. Ми вважаємо це визначення некоректним, оскільки, по-перше, термін «споживання» й є правомочністю, яка вже зазначена, а саме – використання [14, с. 285] і з юридичної точки зору неприпустиме для використання в даному аспекті; по-друге, інформаційні зв'язки є точ-

ним синонімом інформаційних відносин, а це, у свою чергу, зумовлює неможливість формулювання чіткого й обґрунтованого визначення; по-третє, суб'єктами політичної системи суспільства є держава, народ, населення держави, класи, нації, соціальні прошарки, об'єднання громадян [15, с. 150], але не всі вони є суб'єктами інформаційних правовідносин;

- частина інформаційних відносин через їх суспільну значущість потребує врегулювання за допомогою загальнообов'язкових, формально визначених, гарантованих державою правил поведінки. Такі відносини визначаємо як інформаційні правовідносини. Впорядкування їх пов'язане перш за все з необхідністю розмежування прав та обов'язків їх учасників, тобто з визначенням правового статусу відповідних суб'єктів [8, с. 27].

Слід акцентувати увагу на тому, що до змісту будь-яких суспільних правовідносин (інформаційні не є винятком) відносяться такі елементи: суб'єкт, об'єкт, зміст та юридичний факт. Під суб'єктом розуміється носій суб'єктивних прав та обов'язків, а у сфері інформаційних правовідносин до них належать – фізичні особи, юридичні особи, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень. У порівнянні з Законом України «Про інформацію» в редакції 1992 р., внесення змін доповнило існуючий перелік «новими» положеннями, без точної вказівки на природу об'єднання громадян, а також суб'єктами владних повноважень, визначення яких міститься в цьому ж Законі. Суб'єкти мають володіти інформаційною правосуб'єктністю, що передбачає правоздатність і дієздатність. На нашу думку, правосуб'єктність необхідно доповнити таким елементом, як інформаційна деліктоздатність, оскільки у сфері інформаційних відносин на сучасному етапі є значна кількість порушень, за які винні особи повинні бути притягнуті до відповідальності (кримінальної чи адміністративної).

Наступним елементом виступає об'єкт, а саме – матеріальне благо, стосовно якого суб'єкти вступають в ті чи інші правовідносини. Відповідно до положень Закону України «Про інформацію» об'єктом інформаційних відносин є інформація. Об'єктом інформаційних відносин є документована або публічно оголошувана інформація про події й явища в галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах. Усі громадяни України, юридичні особи та державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, виконання завдань і функцій [16, с. 275].

Змістом інформаційних відносин є сукупність прав та обов'язків їх суб'єктів. Юридичним фактом є певна дія чи подія, з якою пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Що стосується інформаційних правовідносин, то вони виникають, змінюються та припиняються при обігу інформації в інформаційній сфері з урахуванням особливостей і властивостей інформації, що виявляються в системі права (наприклад, класифікація інформації за режимом доступу).

Правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються державою. Інформаційні правовідносини регулюються нормами не тільки адміністративного права, а й інформаційного, конституційного, земельного, екологічного, кримінального та інших галузей права [17, с. 12].

Оскільки інформаційні відносини стали невід'ємною складовою суспільного життя, Україна як держава, що декларує себе правовою, зобов'язана не лише забезпечити належний рівень державного управління у цій сфері, а й визначити ступінь власної відповідальності за невиконання взятих на себе зобов'язань [18, с. 10].

Особливості інформаційних відносин зводяться до того, що ці відносини виникають, розвиваються та припиняються в інформаційній сфері під час обігу інформації; опосередковують державну політику визнання, дотримання та захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в інформаційній сфері; характеризують особливості застосування публічно-правових і цивільно-правових методів правового регулювання при здійсненні інформаційних прав і свобод із урахуванням специфічних особливостей та юридичних властивостей інформації й інформаційних об'єктів [19, с. 116].

Право на доступ до інформації посідає особливе місце в інформаційно-правових відносинах, оскільки є гарантією реалізації багатьох інших прав і свобод людини та громадянина. На думку В. Ліпкана, це право має такі складові: збирання; зберігання; використання та поширення інформації, що й є основою інформаційних правовідносин. Слід зазначити, що [20, с. 203]:

- *одержання* – це набуття, придбання, накопичення інформації громадянами, юридичними особами або державою відповідно до чинного законодавства України;

- *зберігання* – це забезпечення належного стану інформації й її матеріальних носіїв;

- *використання* – задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави;

- *поширення* – розповсюдження, обнародування, реалізація інформації у встановленому законом порядку.

Заслужовує на увагу *класифікація інформаційних відносин*. Аналіз інформаційної сфери свідчить про її багатоплановість, про різноманітність інформаційно-правових відносин за характером, змістом і спрямованістю. В юридичній літературі існує значна кількість класифікацій, зокрема [21, с. 11]:

- відносини, що виникають при пошуку, отриманні та використанні інформації;

- відносини, що виникають при створенні, передачі та поширенні інформації;

- відносини, що виникають при створенні та застосуванні інформаційних систем, мереж, засобів забезпечення;

- відносини, що виникають при створенні та застосуванні засобів і механізмів інформаційної безпеки.

О. Кохановська виділяє такі види законодавчого регулювання інформаційних відносин: право громадян на доступ до інформації, захист інформації, охорона виключних прав [22, с. 7].

Аналіз інформаційних правовідносин свідчить, що в основу *класифікації* можуть бути покладені такі ознаки: тривалість відносин, об'єкт (інформація за режимом доступу), відносини щодо реалізації права на доступ до інформації (перелік усіх правомочностей) та відносини забезпечення інформаційної безпеки держави, інформаційні дії (активні та пасивні), характер (регулятивні, охоронні) та ін.

Основними принципами інформаційних відносин є: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя.

Викладене дозволяє зробити **висновок**, що *інформаційні правовідносини* – це різновид правових та інформаційних відносин, які виникають між фізичними особами, юридичними особами, об'єднаннями громадян і суб'єктами владних повноважень стосовно вільного отримання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій, а також врегульовані нормами інформаційного, адміністративного й інших галузей права.

Таким чином, інформаційні правовідносини є одним із видів правових відносин і мають низку специфічних властивостей, що пояснюється особливістю їх об'єкта – інформації; питання вдосконалення правового ре-

гулювання суспільних відносин, що виникають з приводу інформації, є актуальними. Це зумовлюється не лише розвитком демократичних перетворень у державі й активністю вітчизняних і зарубіжних громадсько-політичних інституцій у дослідженні зазначеної проблематики, а й з конкретними недоліками чинних норм вітчизняного права.

Безумовно, законодавство України з регламентації інформаційних правовідносин потребує змін. Однак такі зміни мають ґрунтуватися на результатах фундаментальних наукових досліджень відповідних відносин, що складаються в Україні. Слід усвідомити зміст поняття «інформаційні правовідносини», правильно визначити їх суб'єктів, охарактеризувати об'єкт і зміст. Перспективними дослідженнями в цьому напрямі вважаємо вдосконалення правового регулювання інформаційних правовідносин.

Оскільки більшість існуючих матеріальних норм у сфері інформаційних відносин відповідає міжнародним вимогам, то удосконалення національного законодавства, перш за все, має концентруватися на прийнятті дієвих положень щодо механізмів і гарантій існування інформаційних правовідносин, забезпечення захисту й інформаційної безпеки людини, суспільства, держави.

Список використаних джерел

1. Ліпкан В. А., Харченко Л. С., Логінов О. В. Інформаційна безпека України. – К., 2004. – 136 с.
2. Ліпкан В. А., Баскаков В. Ю. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні / За ред. В. А. Ліпкана. – К., 2013. – 344 с.
3. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики). – К., 2010. – 388 с.
4. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства. – К., 2011. – 426 с.
5. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За ред. О. М. Бандурки. – Х., 2000. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2013 р.

In the article the author analyzes the existing definitions of the term «information», own definition of «legal information» was formulated, overall description of the legal information relations as a form of legal relations and information relations was done and their basic principles were described.

В статтє анализируются существующие дефиниции понятия «информация», формулируется определение информационных правоотношений, характеризуются информационные правоотношения как вид правовых отношений.

6. Ліпкан В. А., Залізник В. А. Систематизація інформаційного законодавства України / За ред. В. А. Ліпкана. – К., 2012. – 304 с.

7. Дімчозло М. І. Консолідація інформаційного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2012. – 18 с.

8. Капінус Л. І. Проблеми визначення права на доступ до інформації // Правові та політичні системи сучасності: Матеріали наук.-практ. конф., Луцьк, 22 квітня, 2012 р. – К., 2012. – 96 с.

9. Перов Д. О. Передумови формування інформаційних відносин // Правові проблеми сучасності: Матеріали наук.-практ. конф., Київ, 15 липня, 2012 р. – К., 2012. – 76 с.

10. Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2008. – 22 с.

11. Кохановська О. В. Суб'єкти та об'єкти інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка: Юридичні науки. – 2005. – Вип. 68. – С. 51–54.

12. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – 36 с.

13. Цимбалюк В. С. Кодифікація інформаційного законодавства України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2013. – 40 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Д., 2012. – 864 с.

15. Білозьоров Є. В., Гіда С. О., Завальний А. М. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навчальний посібник]; За ред. Є. О. Гіди. – К., 2010. – 260 с.

16. Почепцов Г. Г., Чукут С. А. Інформаційна політика. – К., 2008. – 663 с.

17. Линник Г. М. Адміністративно-правове регулювання інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2010. – 27 с.

18. Золотар О. О. Правова охорона як складова інформаційної безпеки цивільної авіації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2010. – 22 с.

19. Копылов В. А. Информационное право. – М., 2003. – 512 с.

20. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. – К., 2006. – 280 с.

21. Яременко О. І. Інформаційні відносини як предмет правового регулювання: теоретичний аспект // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1–2.

22. Кохановська О. В. Правове регулювання у

УДК 347.77

Юлія Корейба,аспірантка Юридичного інституту
Національного авіаційного університету

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанню формування методологічної бази для проведення дослідження системи джерел інформаційного права України, визначенню основних напрямів їх дослідження.

Ключові слова: джерело права, система джерел інформаційного права України, методологія, методи дослідження.

На сучасному етапі розвитку інформаційної цивілізації одним із основних векторів наукових досліджень є інформаційний, адже з плином часу в різних державах змінювалося змістовне наповнення поняття «інформація», її роль і значення для суспільства, особи, держави [1, с. 21]. Відповідно й у правовій системі України відбуваються значні зміни, у тому числі пов'язані із зміною структури та ролі джерел інформаційного права.

Однією з причин виділення джерела права у формально-юридичному значенні як сутнісного елемента будь-якої національної правової системи є те, що за джерелом права можна простежити як розвивалася держава – переважно революційним або еволюційним шляхом, ступінь впливу римського права на розвиток внутрішнього права, ступінь рецепції міжнародного права у сферу внутрішнього законодавства, активність держави в регулюванні життєдіяльності суспільства, розвиток у конкретній державі інститутів інформаційного суспільства, їх взаємодію з державою, розвиток у громадян звички дотримуватися та шанувати норми чинного законодавства тощо. Таким чином, джерело права визначає як статичну, так і динамічну сторони взаємодії всіх компонентів національної правової системи і при цьому може використовуватися як для власне юридичних цілей, так і в соціологічному аспекті, тобто в аспекті аналізу взаємодії правової системи з іншими суспільними підсистемами [2, с. 35]. Відповідно потребують системного аналізу зміни в системі джерел інформаційного права України з метою встановлення їх відповідності потребам інформаційного обігу, а

також визначення подальших шляхів розвитку національної системи джерел інформаційного права. Аналіз структурних змін у системі джерел вітчизняного інформаційного права України дозволить визначити їх вплив на правозастосовний механізм, виявити основні тенденції останнього. Разом із тим для вирішення порушених питань необхідним є окреслення методологічних засад запланованого дослідження.

Мета цієї статті полягає у визначенні методологічних підходів до дослідження джерел інформаційного права України.

У вітчизняній правовій думці проблеми джерел права розглядали такі правознавці: В. Бабкін, М. Гредескул, С. Дністрянський, О. Жилін, В. Журавський, А. Заєць, О. Зайчук, Б. Кістяківський, М. Ковалевський, Л. Луць, О. Мурашин, К. Неволін, П. Недбайло, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, М. Орзіх, М. Палієнко, Н. Пархоменко, С. Пахман, Л. Петрова, П. Рабінювич, М. Рененкамф, В. Селіванов, О. Скакун, Є. Спекторський, Ф. Тарановський, Р. Тополевський, А. Фатєєв, М. Чижов, Ю. Шемшученко та інші. Не менш важливе значення мають наукові розвідки фахівців інформаційного права, теорії управління, адміністративного права, зокрема: І. Арістової, В. Артемова, І. Бачила, Д. Белла, З. Бжезінського, В. Богуща, В. Вернадського, В. Гавловського, В. Голубєва, В. Горобцова, В. Гурковського, М. Гуцалюка, О. Данільяна, Д. Дарендорфа, О. Дзьобаня, М. Дімчогло, О. Дубаса, В. Іноземцева, Р. Калюжного, М. Кастельса, В. Колоса, С. Комова, В. Копилова, Т. Костецької, О. Кохановської, В. Крисько, С. Кудрявцевої, Н. Ку-

шакової, В. Ліпкана, О. Литвиненка, О. Логінова, Є. Макаренко, І. Мащенко, В. Петренка, В. Погорілка, Г. Почепцова, В. Цимбалюка, І. Чижа, К. Череповського, М. Швеця, В. Ярочкіна та ін.

Результати дослідження джерел інформаційного права не можуть існувати відокремлено, а прямо залежать від здобутків теорії держави та права, у тому числі інформаційного права. Еволюція розуміння права та його джерел відбувалась упродовж багатьох століть. Проблема джерел права пов'язана з розумінням права як такого і не знайшла в науці свого остаточного визначення. Більше того, зміна позиції в розумінні права зумовлює зміну системи джерел права, через що визначення системи джерел права стає не менш проблематичним, ніж визначення феномена права [3, с. 35].

На думку А. Піонтовського, розроблення в юридичній науці окремих наукових понять сприяє засвоєнню та розумінню діючого права і полегшує юристу процес застосування права [4, с. 35]. Отже, визначаючи термінологічний аспект і включаючи до нього понятійний апарат, доцільно визначити поняття «джерело інформаційного права».

Різні версії вирішення проблеми джерел права пропонуються в працях значного кола вчених – від перших спроб їх теоретичного осмислення в літературних пам'ятках античної епохи до сучасних її концептуалізацій та інтерпретацій. Однак методологія обґрунтування джерел права, у тому числі інформаційного, не вивчалася з позицій виявлення внутрішньої логіки її історичного розвитку, здатної стати підґрунтям раціональної аргументації реформувань у вузлових пунктах цієї історії [5, с. 67].

Аналіз сформованих у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі уявлень про джерело права (його поняття, сутність, зміст і призначення) свідчить, що джерело права, як і власне право, неможливо визначати лише з якогось одного боку. Це призведе до спотвореного уявлення. Джерело права слід розглядати традиційно [6, с. 73]. *По-перше*, з етимологічного боку – загальноприйнятого уявлення про його поняття і зміст; *по-друге*, під кутом зору джерела права як природного явища, пов'язаного з географічними, кліматичними, біологічними й іншими факторами, що безпосередньо впливають на процес правотворення¹; *по-третьє*, з урахуванням

того, що джерело інформаційного права є чинником соціальним, політичним, ідеологічним, культурологічним, який впливає на процес правотворчості, а через нього, опосередковано, і на саме інформаційне право.

Виходячи з факту зумовленості права соціальним, культурним та іншими середовищами, деякі автори схильні визначати джерело права крізь призму цих факторів, а саме – як процес селективної еволюції культури, що акумулює у своїх нормах поведінки соціальний досвід людства (або досвід того суспільства, в якому вони діють) [7, с. 138]. Таке однобічне визначення джерела права у науковій літературі піддавалося обґрунтованій критиці, оскільки в ньому гіперболізована роль культури у правотворчому процесі, а саме – джерело представлено як «селективний процес». Разом із тим таке визначення джерела права існує і відображає ступінь певного впливу культури як одного із соціальних факторів на процес правотворення.

Грунтовність теоретичного дослідження джерел інформаційного права залежить від багатьох факторів, серед яких визначальним є з'ясування об'єктивних шляхів і підходів дослідження: наукових засобів, принципів і методів. Попри значну кількість публікацій, в яких досліджуються окремі елементи правової системи, системи джерел права, актуальною залишається проблема комплексного дослідження джерел права як категорії юридичної науки й одного з елементів правової системи та механізму правового регулювання. Важливість наукового дослідження системи джерел права зумовлена тим, що ефективність її функціонування впливає майже на всі сфери суспільного життя, є необхідною умовою ефективності механізму правового регулювання як одна з його складових, що зумовлює зміст усіх інших елементів правової системи [3, с. 7].

Солідаризуючись з Н. Пархоменко, зазначимо, що дослідження джерел права має ґрунтуватися на певних принципах, зокрема:

- *принципі обґрунтованості*, застосування якого уможливорює аргументування будь-якого твердження (саме тому дослідження та висновки щодо джерел права повинні ґрунтуватися на певному фактичному матеріалі, який є об'єктивним);

- *принципі історизму*, що має важливе значення для пояснення еволюційних і революційних змін в історичному розвитку, у правових системах, зокрема у вітчизняній, що сформувалася впродовж тривалого періоду в умовах збереження певної спадковості з попереднім правовим станом суспільства, які справили безпосередній вплив на розвиток системи права та системи джерел права. Разом із тим принцип історизму не повинен трактуватись

¹Ще у XVIII ст. Монтеск'є, досліджуючи процес впливу кліматичних умов на право, зазначав: якщо справедливо, що характер розуму і пристрасті серця надзвичайно різноманітні в різному кліматі, то закони повинні відповідати і відмінностям цих пристрастей, і відмінностям цих характерів (*Монтеск'є III. О духе законов.* – М., 1999. – С. 272).

як обґрунтування можливості виводити майбутнє з минулого. Майбутнє багатоваріантне, іноді воно виявляє свої ознаки, іноді є передбачуваним, у тому числі у державно-правовій сфері [8, с. 7]. Тому зміст джерел права можна зрозуміти лише за умови розгляду їх у генезисі та розвитку, в конкретних історичних умовах і взаємозв'язках. Саме за таких умов джерела права як історичні явища виступають у систематизованому вигляді в усій своїй повноті. Отже, у теоретичному дослідженні джерел інформаційного права має бути реалізований принцип історизму, що орієнтує на розгляд їх у становленні, розвитку, в конкретно-історичних обставинах [6, с. 7];

- *принципі логічності*, що дозволяє за допомогою законів формальної логіки з'ясувати особливості структури та дії окремих джерел права, системи джерел права загалом, виявити зв'язки (неузгодженості) між джерелами та відповідно проблеми правового регулювання, дослідити як внутрішню будову системи джерел права, так і їх взаємодію з іншими системами у правовому полі;

- *принципі всебічності* дослідження, що передбачає пізнання якомога більшої кількості властивостей джерел права, їх зв'язків. Чим більша кількість критеріїв аналізу застосовується, тим вірогіднішими будуть висновки. Тому не можна зробити загальний висновок про ефективність певного джерела права на підставі лише однорідних показників (наприклад, частоти застосування або сфери дії будь-якого джерела права); абсолютизувати будь-яке джерело права, ґрунтуючись на досвіді однієї з країн, робити узагальнення. Всебічність дослідження джерел права досягається шляхом виявлення їх сутності та зв'язків з іншими правовими явищами; вивченням поглядів на проблему, що розглядається; застосування всієї сукупності методів із метою отримання різноаспектних характеристик джерел права, їх системи, використання знань, отриманих в інших галузях наукового знання [3, с. 16–19].

Крім того, попри суттєвий вплив дихотомії права на структуру та зміст сучасного інформаційного права України та незважаючи на плюралізм дослідницьких позицій із цього питання, в праві, у тому числі в інформаційному праві, практиці його застосування залишаються сильними позиції позитивізму і формального підходу, що має глибоке історичне підґрунтя. Розуміючи всі сильні та слабкі сторони цього підходу, для обґрунтування й остаточного формування власної концепції системи джерел інформаційного права слід виходити з *принципу наступності* в праві, здійснити поділ джерел на формально закріплені та формально незакріплені. Останнє не впливає на авторську позицію щодо

формального позитивізму як такого, однак дозволить подати матеріал таким чином, щоб полегшити сприйняття окремих новаторських підходів до проблематики, насамперед відповідатиме сучасній юридичній практиці, яка, у свою чергу, є основним інструментом перевірки будь-якої висунутої нами теорії.

Щодо методів, використовуваних нами у процесі дослідження джерел інформаційного права, то це методи теорії адміністративного права й управління, системно-структурний і компаративний методи, а також системний і синергетичний підходи. Всі вони сприяють ширшому та глибшому пізнанню системи джерел інформаційного права, швидкому нагромадженню теоретично і практично значущої інформації про неї. За допомогою вказаних методів увага акцентується не лише на виявленні особливостей і визначенні поняття джерел права, а й на їх взаємозв'язку з іншими явищами, інститутами, процесами. Це допомагає віднайти не лише внутрішній механізм дії окремих компонентів, а й їх взаємодію на окремих рівнях, глибоко та різнобічно пізнати зовнішні та внутрішні зв'язки і взаємозалежності між джерелами права, їх внутрішній зміст, мету, структуру, роль, призначення [9, с. 6].

Слід також зазначити, що понятійний апарат сучасного інформаційного права базується на здобутках інших галузей права, а не тільки теорії права. Враховуючи поліаспектність права та специфіку його застосування, звернення до інших результатів галузевих досліджень може здійснюватися лише за необхідності, оскільки вважаємо, що накопиченого потенціалу інформаційного права в більшості випадків буде достатньо для вирішення проблемних питань із обраної тематики. Наведені міркування вплинули на структуру та зміст нашого дослідження, а як попередній результат методологічного аспекту можна запропонувати такі **висновки**:

зміна ставлення до права та закону передбачає визначення нових методологічних підходів до дослідження права, його сутності, форм вияву. Як зазначалось у літературі, цей процес буде ефективним лише у випадку, якщо він здійснюється з урахуванням специфіки права та його джерел, у тому числі шляхів, методів та способів їх пізнання. Таким чином, актуальною залишається проблема комплексного дослідження джерел права як категорії юридичної науки й одного з елементів правової системи та механізму правового регулювання. Ефективність останнього безпосередньо пов'язана з системою джерел права;

результати дослідження джерел інформаційного права не можуть існувати відокремлено, а залежать від здобутків теорії дер-

жави та права. Проблема джерел інформаційного права тісно пов'язана з розумінням права як такого і не знайшла в науці свого остаточного вирішення. Крім того, зміна позицій у розумінні місця інформаційного права, зумовлює зміну систем джерел інформаційного права, через що визначення останньої стає не менш проблематичним ніж визначення самого феномена інформаційного права;

тривалий час у теорії права існувало два методологічних підходи до дослідження природи права. Перший полягає у прихильності до проголошеного у XX ст. позитивістського отождолення права та закону, аналізі змісту права залежно від державної волі, що зводить право до наказу держави. Такий підхід поширений досі та залишає поза увагою розгляд права як засобу втілення в життя справедливості, гуманності як необхідних складових демократичного розвитку суспільства, обмежує юридичну науку лише дослідженням догми права, перетворенням правознавства на законознавство. Наслідком такого праворозуміння є недооцінка соціальної природи джерел права. Другий підхід полягає у зведенні права виключно до природних прав людини, які не потрібно закріплювати в законодавстві, запереченні або недооцінці впливу державної влади на правоутворення і правореалізацію. Недооцінка ролі держави у правовому регулюванні суспільних відносин врешті-решт призводить до порушень закону, правового нігілізму тощо;

класичний нормативістський підхід не відповідає сучасній тенденції розширення кола джерел інформаційного права, посиленню їх ролі, а також правозастосовній та іншій юридичній практиці, яка фактично склалася.

Таким чином, слід зазначити, що обґрунтування джерел інформаційного права не може бути зведеним до певної стандартної легітимізаційної процедури, яка полягала б у логічному підведенні нормативно-правових поло-

жень під деякі абсолютні й інваріантні «мірила належності»; згадані «мірила», як і тлумачення джерел інформаційного права, визначаються суспільно-інформаційним контекстом здійснення міжлюдських відносин, що характеризується історичним динамізмом і власною логікою розвитку; ця логіка передбачає об'єктивне тяжіння інформаційного права як особливої реальності до більш складних системних форм свого впорядкування та підвищення самоорганізаційного потенціалу структурних компонентів даної реальності; при цьому ступінь обґрунтованості джерел інформаційного права має визначатися мірою співспрямованості векторів правового регулювання з тенденціями такої самоорганізації.

Список використаних джерел

1. Ліпкан В. А., Залізник В. А. Систематизація інформаційного законодавства України / За ред. В. А. Ліпкана. – К., 2012. – 332 с.
2. Рожнов А. П. Правоприменительная практика как нетрадиционный источник российского права: дис. ... канд. юрид. наук. – В., 2003. – 252 с.
3. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: [Монографія]. – К., 2008. – 336 с.
4. Пионтковский А. А. Юридическая наука, ее природа и метод // Советское государство и право. – 1965. – № 7. – С. 76–80.
5. Хірсіп А. В. Обґрунтування права як філософсько-правова проблема: історико-генетичний аспект // Держава і право: Юридичні і політичні науки. – 2011. – Вип. 56. – С. 67–73.
6. Балаклицький І. І. Системно-ієрархічний характер форм і джерел права // Держава і право: Юридичні і політичні науки. – 2011. – Вип. 54. – С. 73–79.
7. Спиридонов Л. И. Теория государства и права. – М., 1995.
8. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М., 2001.
9. Гранат Н. Л. Источники права // Юрист. – 1998. – № 9.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2013 р.

The article is devoted to the question to forming of methodological base for realization of research of the system of sources of information law of Ukraine, and decision of basic directions of their research, and also to certain aspects of substantive nature of the research, which is performed by the author.

Статья посвящена вопросу формирования методологической базы для проведения исследования системы источников информационного права Украины, определению основных направлений их исследования.

УДК 347.77

Олександр Климентьєв,здобувач Юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

У статті аналізуються існуючі дефініції поняття «інформаційна функція держави», формулюється визначення «інформаційної функції держави», характеризується інформаційна функція держави, її основні ознаки.

Ключові слова: інформаційна функція держави, функції держави, ознаки інформаційної функції держави, напрями інформаційної функції держави.

Сучасний етап соціального розвитку визначаємо як етап розвитку та створення ефективної правової бази для врегулювання різних аспектів існування інформаційного суспільства. Запровадження новітніх інформаційних технологій значно прискорює процес отримання, обробки, зберігання, використання, поширення, аналізу інформації. Широкий і оперативний доступ до інформації підвищує ефективність її використання, що, у свою чергу, стає невід'ємним елементом управління всіма інститутами та процесами.

Застосування історіографічного, діакронного та синхронного, системного, історичного методів дослідження та методу екстраполяції засвідчило, що в науковій літературі недостатньо опрацьоване питання «інформаційна функція держави», через що воно досі не є концептуалізованим у рамках інформаційного права. Відсутність уніфікованого визначення інформаційної функції держави на національному й універсальному рівнях, а також необхідність формування консенсусального категорійно-понятійного апарату зумовило **мету цієї статті**.

Останнім часом проблеми інформаційного права стали доволі популярним предметом розгляду науковців. У цьому ракурсі заслуговують на увагу наукові праці В. Ліпкана, В. Баскакова, В. Цимбалюка, М. Швеця, І. Арістової, В. Залізняка, М. Дімчогло, Л. Капінус, К. Череповського, О. Климентьєва, О. Яременко [1–11] та інших.

Роль держави в управлінні суспільними справами, у вирішенні основних питань соціального розвитку реалізується через її функції, що спрямовані на задоволення інтересів і потреб як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Залежно від того, які невідкладні проблеми та стратегічні завдання необхідно вирі-

шувати суспільству, встановлюються функції держави. Функції держави можна визначити як основні напрями діяльності держави, в яких відображаються та конкретизуються її завдання, цілі, виявляється сутність і соціальне призначення держави у суспільстві [12, с. 84]. В іншій інтерпретації під функціями держави розуміють основні об'єктивно необхідні напрями і види внутрішньої та зовнішньої діяльності, спрямовані на реалізацію завдань для досягнення відповідної мети в конкретних формах, за допомогою властивих методів, які виражають суть, соціальне призначення держави, роль і місце в суспільстві на даному етапі розвитку [13, с. 177].

Слід зазначити, що на функції держави впливають не тільки зміни, що відбуваються в державі як такій, а й зміни умов існування самої держави, зміни зовнішніх умов, зовнішнього середовища, в якому діє держава, і саме вони є чинником еволюції функцій держави [14]. Цим пояснюється заінтересованість науковців у дослідженні обраної нами теми.

Узагальнивши наведені визначення, можемо зазначити, що під *функціями держави* розуміють основні законодавчо визначені напрями внутрішньої (національної) та зовнішньої (міжнародної) діяльності, спрямовані на досягнення встановленої мети.

Інформаційна функція держави полягає у забезпеченні системи отримання, використання, поширення та збереження інформації [13]. Під інформаційною функцією держави слід розуміти основні напрями її діяльності, спрямовані на забезпечення інформаційних інтересів населення та держави в цілому. На нашу думку, сутність інформаційної функції полягає в організації та забезпеченні системи створення, збирання, одержання, використання, поширення, зберігання, охорони, захисту інформації, а також активній участі

держави (в особі її представницьких органів) у розвитку світового інформаційного простору, встановленні режиму використання інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами, шляхом здійснення відповідної інформаційної політики.

Інформаційна функція держави – це самостійний і пріоритетний напрям державної інформаційної політики, що реалізується за допомогою інформаційних засобів для досягнення інформаційного суверенітету, вільного та безпечного інформаційного розвитку інформаційного суспільства в рамках конкретної держави, у тому числі для захисту інформаційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Разом із тим вона виступає інформаційною формою досягнення інших цілей суспільства та держави, в інших найбільш важливих сферах життєдіяльності суспільства [10, с. 30].

Ж. Павленко вважає, що інформаційна функція – це загальносоціальна основна функція, яка визначає напрям діяльності з розвитку інформаційної сфери, що охоплює всю сукупність відносин, пов'язаних із створенням, збереженням, обробкою, передачею інформації в усіх сферах життя суспільства, зокрема в економічній, політичній, соціальній, правовій, науковій, освітній, управлінській тощо [15]. Наведене визначення свідчить, що інформаційна функція держави не є ізольованою, її виконання пов'язане із здійсненням інших напрямів діяльності. Інформаційна функція на сучасному етапі розвитку є однією з основних функцій держави.

Інформаційна функція держави стала об'єктом наукових досліджень порівняно недавно, оскільки за радянських часів інформаційна діяльність держави розглядалася правознавцями в контексті політико-правового забезпечення існуючої ідеології [11, с. 66].

Незважаючи на наявність в теорії права значної кількості досліджень функцій держави, для юридичної науки поняття «інформаційна функція держави» перебуває на стадії становлення. Слід зазначити також, що лише деякі науковці виділяють таку функцію [16; 17]. Постійно зростаюча роль інформації в соціальному та державному управлінні, стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційного прогресу і досягнутий рівень інформатизації органів державної влади все ж дають підстави сучасним ученим визначати нову функцію держави – інформаційну. У цьому зв'язку цілком закономірно виникає необхідність узагальнення сучасних правових досліджень щодо інформаційної функції держави [15].

У суспільстві інформація стала визначальним фактором прискорення процесів

глобалізації й інтернаціоналізації. Упорядкування інформаційних правовідносин є одним із першочергових завдань держави на будь-якому етапі її розвитку. Так, Постановою Президії Верховної Ради України «Про розробку пакета проектів законів з проблем інформатизації і захисту інформації» від 24.03.1992 р. Кабінету Міністрів доручено до 01.09.1992 р. розробити і внести на розгляд Верховної Ради України пакет проектів законів з проблем інформатизації та захисту інформації, інформаційного забезпечення економічного та соціального розвитку, захисту прав громадян в умовах інформатизації, державної та комерційної таємниці, визначення відповідальності за правопорушення під час роботи з інформацією, реформи в документуванні, контролю над експортом інформаційних ресурсів, доступу до інформації тощо.

Слід акцентувати увагу на тому, що процес законодавчого забезпечення в інформаційній сфері в останні роки має позитивну тенденцію. Протягом 2010–2012 рр. прийняті нові закони та внесені зміни до чинних. Цими актами визначені, зокрема, засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, формування інститутів громадянського суспільства, порядок забезпечення права кожного на доступ до інформації суб'єктів владних повноважень, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги [18].

Формування інформаційної функції держави передбачене Законом України «Про інформацію» від 02.10.1992 р., в якому зазначено, що основними напрямками інформаційної політики є забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного врядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Основною метою нашої держави в інформаційній сфері, беручи до уваги положення Концепції Національної програми інформатизації, нормативно-правових актів, що визначають мету, основні завдання державної інформаційної політики, можна назвати створення правових, організаційно-технічних та інших умов для реалізації інформаційних прав людини і громадянина, інформаційних потреб

суспільства, формування системи національних інформаційних ресурсів, забезпечення національної інформаційної безпеки і побудова інформаційного суспільства [19, с. 113].

Розвиток інформаційної функції держави тісно пов'язаний із закріпленням інформаційних прав у Конституції України (статті 17, 31, 32, 34, 50 та ін.), оскільки ці права є основними при її здійсненні.

Органами, що здійснюють свою діяльність в інформаційній сфері, є Верховна Рада України, Президент, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, міністерства, інші центральні та місцеві органи державної виконавчої влади, органи судової влади та інші. Інформаційна функція держави виявляється в діях усіх гілок державних органів влади та реалізується в таких напрямках [15]:

- створення інформації – держава безпосередньо створює нормативні акти, інформація для яких береться, зрозуміло, ззовні. З цим положенням ми не погоджуємось, оскільки національні органи законодавчої влади приймають власні нормативно правові акти (якщо і береться до уваги «закордонна інформація», то лише як приклад, з метою уникнення прогалин, які виникають в інших країнах);

- супровід інформації, що має державне значення. Це положення не зовсім коректне, на нашу думку, оскільки державна інформаційна політика має супроводжувати всю інформацію, а також, як додатковий аргумент, ні на законодавчому, ні на доктринальному рівні не дається визначення інформації державного значення, міститься лише поняття «суспільно значима»;

- відкритість органів державної влади для громадян. Це положення підтверджується отриманням доступу до інформації за інформаційним запитом, із яким особа може звернутися до відповідних уповноважених органів державної влади – розпорядників того чи іншого виду інформації;

- збір, обробка, охорона і захист інформації, необхідної для реалізації функцій держави;

- створення спеціалізованих структур у сфері інформації та регулювання їх діяльності – засобів масової інформації, архівів, бібліотек, установ культури, освіти;

- інформаційний обмін між органами державної влади (всередині держапарату). Необхідно також здійснювати діалоги між ними та громадськими правозахисними організаціями з метою прийняття до уваги тих доповідей, які вони щорічно готують; це стосується й інформаційної сфери, прийняття відповідних кроків для зменшення кількості порушень інформаційних прав людини та громадянина;

- використання інформації у внутрішніх інтересах держави (для виконання всіх інших

державних функцій). Використання інформації має бути також і на міжнародній арені, що, у свою чергу, сприяє підвищенню позитивного міжнародного іміджу нашої країни;

- зберігання інформації на різних стадіях інформаційного процесу;

- переробка інформації та створення нової.

Підтвердженням того, що інформаційну функцію виконують всі органи державної влади, є активно реалізована у світі концепція «e-state», суть якої полягає в активному використанні всіма державними органами у своїй повсякденній діяльності інформаційних технологій.

Класифікуючи функції держави за тривалістю дії на постійні та тимчасові, можна стверджувати, що інформаційна функція є постійною, оскільки вона існує на будь-якому етапі розвитку держави. Однак її значимість та інтенсивність реалізації на кожному етапі різні. Так, в умовах глобальної інформатизації реалізація інформаційної функції держави набуває особливого значення й інтенсивності [15], свідченням цього є сучасний інформаційний розвиток суспільства.

Ми підтримуємо позицію О. Климентьєва стосовно ознак, які характеризують концептуальний бік формування інформаційної функції, а саме: інформаційна функція держави зумовлена необхідністю реалізації інформаційних потреб та інформаційних інтересів; інформаційна функція держави виникає одночасно з формуванням інформаційного суспільства, є сучасним вектором наукових досліджень; вона становить собою напрям діяльності держави; це напрям діяльності держави в однорідній сфері – інформаційній, інформаційні функції змінюються в просторі та часі [10, с. 33]. Можна виділити також інші похідні інформаційної функції – моніторинг, висвітлення діяльності органів влади в засобах масової інформації тощо [14].

Аналіз інформаційної функції держави, її характерних ознак, запропонованих дефініцій дозволяє зробити такі **висновки:**

формування інформаційної функції держави як самостійної зумовлюється інтенсивним інформаційним розвитком суспільства та прийняттям нормативно-правових актів в інформаційній сфері (після проголошення незалежності України);

існує необхідність прийняття спеціального законодавчого акта, який би закріплював дефініцію «інформаційна функція держави», визначав основні способи її здійснення;

забезпечення інформаційної функції держави має бути підтримане дієвими законодавчими механізмами й активними діями органів державної влади;

при здійсненні кодифікаційного процесу, а саме – прийнятті Інформаційного кодексу,

в ньому слід закріпити інформаційну функцію держави;

- вироблення ефективних заходів щодо забезпечення поінформованості міжнародного співтовариства коректними даними про події, що мають місце в Україні (прикладом надання недостовірної та викривленої інформації є підготовка та проведення чемпіонату з футболу Євро-2012 та події, що відбуваються зараз, а саме «Євромайдан»).

Безумовно, законодавство України із закріплення інформаційної функції держави потребує змін. Однак такі зміни мають ґрунтуватися на результатах фундаментальних наукових досліджень відповідних відносин, що складаються в Україні. Слід зрозуміти зміст поняття «інформаційна функція держави» та коректно визначити напрями її забезпечення. Перспективними дослідженнями в цьому напрямі вважаємо вдосконалення правового регулювання інформаційної функції держави.

Список використаних джерел

1. Ліпкан В. А., Харченко Л. С., Логінов О. В. Інформаційна безпека України. – К., 2004. – 136 с.
2. Ліпкан В. А., Баскаков В. Ю. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні / За ред. В. А. Ліпкана. – К., 2013. – 344 с.
3. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики). – К., 2010. – 388 с.
4. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства. – К., 2011. – 426 с.
5. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За ред. О. М. Бандурки. – Х., 2000. – 368 с.
6. Ліпкан В. А., Залізник В. А. Систематизація інформаційного законодавства України / За ред. В. А. Ліпкана. – К., 2012. – 304 с.
7. Дімчогло М. І. Консолідація інформаційного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2012. – 18 с.
8. Капітус Л. І. Проблеми визначення права на доступ до інформації // Правові та політичні системи сучасності: Матеріали наук.-практ. конф., Луцьк, 22 квітня, 2012 р. – К., 2012. – 96 с.
9. Череповський К. П. Інкорпорація інформаційного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Запоріжжя, 2013. – 19 с.
10. Климентьев О. П. Ознаки інформаційної функції держави // Правові та політичні системи сучасності: Матеріали наук.-практ. конф., Луцьк, 22 квітня, 2012 р. – К., 2012. – 96 с.
11. Яременко О. Інформаційна функція української держави: поняття, мета та форми здійснення // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 66–69.
12. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс. – К., 2010. – 264 с.
13. Наливайко Л. Р. Поняття та основні ознаки функцій держави // Правова держава. – 2005. – Вип. 16. – С. 177–191.
14. Задихайло Д. Сучасні функції держави в контексті модернізації конституційно-правового регулювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapnu/2009_2/Zadiahajlo.pdf.
15. Павленко Ж. О. Поняття інформаційної функції держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.nulau.org.ua>.
16. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілкі. – К., 2006. – 344 с.
17. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. – К., 2011. – 520 с.
18. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24.03.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>.
19. Костецька Т. А. Інформаційна функція держави: конституційні та інституційні аспекти // Держава і право: Юридичні і політичні науки. – 2010. – № 47. – С. 113–119.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2013 р.

In the article the author analyzes the existing definitions of the term «informational function of the state», own definition of «informational function of the state» was formulated, overall description of the informational function of the state was done and its basic features were described.

В статье анализируются существующие дефиниции понятия «информационная функция государства», формулируется определение «информационной функции государства», характеризуется информационная функция государства, ее основные черты.

